

2004. VI. évfolyam, 1. szám

HA
G.026

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

11.

Scholastica

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központjának
kiadványa

Főszerkesztő

KLAUDY KINGA

Szerkesztőbizottság

Albert Sándor (Szegedi Tudományegyetem)

Bart István (Corvina Könyvkiadó, Budapest)

Heltai Pál (Szent István Egyetem, Gödöllő)

Cs. Jónás Erzsébet (Nyíregyházi Főiskola)

Lendvai Endre (Pécsi Tudományegyetem)

Lengyel Zsolt (Veszprémi Egyetem)

Prószéky Gábor (MorphoLogic, Budapest)

Sohár Anikó (Nyugat-Magyarországi Egyetem, Győr)

S. Fenyő Sarolta (Miskolci Egyetem)

Szabari Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest)

Korrektor:

Gspann Veronika

Folyóiratunk megjelenését támogatta:

Szt. Jeromos Alapítvány

BKIK Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara

2004. VI. évfolyam, 1. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

Scholastica

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt 4. "F" épület
Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217
E-mail: kklaudy@ludens.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Eiler Miklósné titkárságvezető
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Budapest, 1088 Múzeum krt 4. "F" épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: aeiler@ludens.elte.hu

A folyóirat megrendelhető:

Scholastica Kiadó
Budapest, 1123 Kékgolyó u. 30
Fax: 2 128 320

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
a Scholastica igazgatója

Tartalom

Tudományközi kapcsolatok

Lanstyák István

Fordítástudomány és kétnyelvűség 5

Vincze Katalin

Szövegtípusok és fordítás 28

Fordítás és értelmezés

N.Tóth Zsuzsa

A fordítás hermeneutikai megközelítéséről 36

Cs. Jónás Erzsébet

Az „olvasó ember” mint metaszöveg a Zsivágó doktor magyar fordításában 42

Jogi kérdések

Fóris Ágota

A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai 54

Kálmánné Horváth Bea

Törvénytiszteki tolmácsolás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában 69

A fordítás oktatása

Pollmann Teréz

A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben 82

Konferenciabeszámoló

Veresné Valentinyi Klára

Fordítástudomány 2004. Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó Budapest, 2004. március 25-26. 96

Könyvszemle

Pollner Péterné

Gyde Hansen (szerk.): Probing the Process in Translation: Methods and Results 100

Hrubi Ágnes <i>Katharina Reiß: Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text</i>	102
Sebestyén Istvánné <i>Hans P. Krings: Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht</i>	105
Cserhátiné Ács Adrienne <i>Fremdsprache Deutsch. 2000. Heft: 23. Übersetzen im Deutschunterricht . . .</i>	109
A Fordítástudomány első öt évfolyamában megjelent recenziók mutatója	112
A szerkesztőségbe beérkezett könyvek	115
Rövidített szerkesztési útmutató a Fordítástudomány munka- társai számára	117
Levelezés	120

Fordítástudomány és kétnyelvűség*

Lanstyák István

1.

A fordításelméletet Klaudy Kinga (1999/2002a: 24–26) interdiszciplináris jellegű alkalmazott nyelvészeti tudományként jellemzi, s részletesebben is kitér a fordításelmélet és azon tudományok kapcsolódási pontjaira, amelyek „szorosan összefonódnak a fordításelmélettel, amelyeknek eredményeire a fordításelmélet támaszkodhat, amelyekből kutatási módszereket kölcsönözhet, és amelyeket végső soron saját eredményei révén gazdagíthat is” (i. m. 24); ilyen a társasnyelvészet vagy szociolingvisztika (i. m. 31–39), a pszicholingvisztika (i. m. 41–51) és a szövegnyelvészet (i. m. 53–69).

Klaudy Kingának ez az áttekintése híven tükrözi a magyar fordításelmélet bizonyos fokú egyoldalúságát, két szempontból is. Egyfelől a társasnyelvésznek azonnal feltűnik, hogy a szociolingvisztikáról szóló fejezet – a fordítás/fordíthatatlanság kérdését kivéve – többé-kevésbé marginális jelenségekkel foglalkozik, olyanokkal, amelyek fontosak ugyan a fordításban, de jelentőségük inkább gyakorlati, mint elméleti: a tájnyelvi jellegzetességek visszaadásával, alá- és fölérendeltségi viszonyok tükröztetésével, az ekvivalens nélküli lexika fordításával (ezekre l. még Catford 1965: 83–92; Svejcer 1973/1986: 36–37). Valójában a társasnyelvészet ennél nagyságrendekkel fontosabb szerepet kellene játszon – és részben játszik is – a fordítástudományban.

Másfelől a kétnyelvűség-kutató a fordítástudomány szakközi¹ kapcsolatairól szóló fejezeteket olvasva fennakad azon, hogy az áttekintésből hiányzik a kétnyelvűség-kutatás, az idegennyelv-oktatás és a kontaktológia. Igaz, a kétnyelvűség-kutatás egyik ága, a közösségi kétnyelvűség vizsgálata, a társasnyelvészet részének tekinthető, másik ága pedig, az egyéni kétnyelvűség tanulmányozása, a pszicholingvisztikához tartozik. Csakhogy a közösségi kétnyelvűség kérdései az említett munkának sem a fordítástudomány és a szociolingvisztika szakközi kapcsolatait tárgyaló fejezetében, sem máshol nem jelennek meg. Ez pedig aligha véletlen, hanem inkább annak következménye, hogy a fordításelméleti

* Az írásom alapjául szolgáló kutatások a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport és a Gramma Nyelvi Iroda munkatervének keretében folytak az Arany János Közalapítvány, az Illyés Közalapítvány és a Domus Hungarica Scientiarum et Artium támogatásával. Ez az írás egy korábbi, kevésbé hozzáférhető helyen megjelent közleményem (Lanstyák 2003d) bővített és aktualizált változata; a bővítések jelentős része egy másik tanulmány bevezető fejezetéből (Lanstyák 2003c) való. Itt köszönöm meg Klaudy Kingának értékes szakmai segítségét.

irodalomban nem érvényesül eléggé a kétnyelvűségi szemlélet. A fordításkutatók a fordítást hallgatólagosan a kétnyelvű beszédtevékenységgel azonosítják, nem nagyon vesznek tudomást a kétnyelvű beszélőközösségek nyelvi gyakorlatáról, s a fordítást az egynyelvű beszédtevékenységgel állítják szembe (részletebben l. Lanstyák 2003b, 2004). Ami pedig az egyéni kétnyelvűség kérdéseit illeti, az ezekkel való foglalkozást a fordításelmélet azzal hátrítja el, hogy a fordítót nem igazán tekinti kétnyelvű beszélőnek (l. Klaudy 1999/2002a: 42–43).

A kétnyelvűség-kutatáshoz hasonlóan a nyelvérrintkezéssel foglalkozó kontaktológia is szorosan kapcsolódik a társasnyelvészethez (vö. i. m. 36), de a nyelvérrintkezés kérdései más keretben is eredményesen tanulmányozhatók, pl. a hagyományos történeti nyelvtudomány módszereivel (még akkor is, ha a nyelvérrintkezés társas vonatkozásait mellőző megközelítések szükségszerűen egyoldalúak). Ezért szerencsésebb a kontaktológiát is – a kétnyelvűség-kutatáshoz hasonlóan – a társasnyelvészethez való viszonyában önálló kutatási területnek tekinteni, s eredményeinek a fordításelméleti kutatásokban való felhasználhatóságát ennek megfelelően venni számba.

A Klaudy Kinga által tárgyalt rokon területek közt – érthető módon – kitüntetett szerepet játszik a szövegnyelvészet (i. m. 53–69). Úgy látszik, a magyar fordításelmélet sikeresen elkerülte azt a csapdát, melybe pedig a nemzetközi fordítástudomány gyanútlanul belesétált: a nyelvészetet annak egyik meglehetősen „életidegen” irányzatával, a strukturalista vagy elméleti nyelvészettel azonosítva a nyelvtudományt a fordításelmélet számára haszontalannak, sőt egyenesen károsnak ítélte, s elfordult tőle. Pedig még magának a strukturalista nyelvészettnek az eredményei is – különösen a kontrasztív szövegnyelvészetéi – jól hasznosíthatók a fordítástudományban, amint erre nemrégiben Klaudy (2003: 14) meggyőzően rámutatott (vö. még Popovič 1974: 32, 1975: 15, 1980). De még ha a fordítástudomány ennek ellenére tényleg elvetné is a kontrasztív nyelvészetet, ezzel csak a strukturalista szemléletű nyelvtudománytól fordulna el, nem a nyelvészettől általában! Sőt: mivel a modern fordítástudományban a fordítási folyamat társas meghatározottsága több vonatkozásban is nagyon fontos szerepet kap, azt lehet mondani, hogy a fordításelmélet kapcsolata a nyelvtudománnyal még szorosabbá vált, miután „elfordult tőle”. Ezért mertem fön-
tebb megkockáztatni azt a bombasztikusnak látszó kijelentést, mely szerint a társasnyelvészettnek nagyságrendekkel fontosabb szerepe kellene legyen a fordításelméletben, mint amire az említett fejezet (Klaudy 1999/2002a: 31–39) alapján gondolhatnánk. Az állítás részletező bizonyítására itt nincs mód, csupán néhány idevágó gondolatot szeretnék fölvetni a fordítástudomány és a dolgozatom címében említett tudományágak, kutatási területek kapcsolatáról.

2.

A gyűjtőfogalomként használt **társasnyelvészet** „szíve” a William Labov névével fémjelzett variációelmélet, ám ezen kívül számos más irányzatot, kutatási területet, módszertani megközelítést és gyakorlati alkalmazást szokás hozzá-sorolni; ilyen például a nyelvpszichológia, az antropológiai nyelvészet, a prag-

matika, a beszélésnéprajz, a diskurzuselmélet, a nyelvtervezés stb., sőt ide vehető a társas szemléletű dialektológia, kétnyelvűség-kutatás és kontaktológia is (vö. Trudgill 1992/1997: 74–75). Ezek közé nagyszerűen beleillik a strukturalista nyelvészet korlátaitól megszabadult modern fordítástudomány.

A fordítás a célnyelvi olvasó/hallgató, ill. a célnyelvi beszélőközösség számára készül, s tipikus esetben készítője maga is a célnyelvi beszélőközösség tagja. Ezért társasnyelvészeti szempontból a hangsúly nem a forrás- és célnyelvi beszédműnek a használat körülményeitől elvonatkoztatott – valójában ilyen formában nem létező – egyenértékűségén van, hanem makroszinten azon, hogy a fordítás mint beszédmű hogyan „viselkedik” a célnyelvi beszélőközösségben, milyen funkciót tölt ott be, hogyan illeszkedik be annak legtágabb értelemben vett kultúrájába (Lambert 1996: 11, 16 és *passim*; Dróth 2002: 10; vö. még Popovič 1975: 239, 1980), mikroszinten pedig azon, hogy a fordítás milyen funkciót tölt be a konkrét közlésaktusokban, s a tágabb társadalmi kontextus, az érintett nyelvközi közlésaktusok, ill. a konkrét beszédhelyzet jellemzői – a résztvevők társadalmi háttere, egymáshoz fűződő viszonyuk milyensége, a végzett tevékenység jellege, helyszín stb. – hogyan befolyásolják a fordítás nyelvi megvalósulását (pl. milyen nagyságú forrás- és célnyelvi egységek közt jönnek létre egyenértékűségi viszonyok, s ezek milyen jellegűek). A fordításelméletnek a társas szemlélet felé való határozott elmozdulása, valamint a leíró szemlélet meghonosodása megteremtették az alapot ahhoz, hogy a fordítástudomány és a társasnyelvészet a lehető legszorosabban kapcsolódjon egymáshoz.

A nyelvészociológia szemszögéből nézve a fordítás kérdéseivel azért (lenne) fontos foglalkozni, mert a fordításirodalom a célnyelvi kultúra szerves része, s a fordításhoz való viszonyulás magáról a kultúráról is sokat elárul. Lambert (1996: 11) véleménye szerint éppúgy, ahogy a nyelvi kérdések a társadalmakban túlmutatnak a nyelven, a fordítás kérdései is túlmutatnak a fordításon. Ebből következően pedig a fordítás kérdései szerves részét kell(ene) alkossák a nyelvre és társadalomra vonatkozó társasnyelvészeti kutatásoknak (i. m. 17). Ha például a nyelvpolitika és annak kihatása az érintett politikai egységben beszélt nyelvekre fontos témája a társasnyelvészeti kutatásoknak, hogyne lenne fontos a fordítás is, amely sok esetben az államnyelvűségre vagy épp ellenkezőleg, a két-, ill. többnyelvűségre irányuló nyelvpolitika következtében jut jelentős szerephez egy-egy beszélőközösségben. Erre jelenleg az EU nyelvpolitikájánál jobb példát aligha lehetne találni, hiszen az a töméntelen mennyiségű fordítás, amelyet az EU-adminisztráció produkál, az EU nyelvpolitikájának az eredménye (i. m. 19).

A társasnyelvészet segíthetne a fordítástudománynak az akadémiai nyelv-művelés iránt táplált illúziókkal való leszámolásban is. A fordítók és a fordítás-kutatók – gyermeki naivitással – még mindig a nyelv-műveléstől várnak segítséget nyelvi gondjaik megoldásában, az élőnyelvi kutatások eredményeit, amelyeket pedig jól tudnának hasznosítani, nem ismerik. Pedig a legtöbb fontos ún. nyelvhelyességi kérdéssel kapcsolatban folytak már empirikus vizsgálatok; ezek lassan-lassan az összefoglaló jellegű, mindenki számára könnyen hozzáférhető kézikönyvekbe is utat találnak (lásd pl. a közelmúltban megjelent két reprezentatív kötetet, Kiefer szerk. 2003; Kontra szerk. 2003).

Ám a fordításelmélet és a szociolingvisztika kapcsolatának nem csak ilyen aspektusai vannak. Tudjuk, hogy a társasnyelvészet szerint az emberi nyelvek legfontosabb tulajdonságai közé tartozik a *belső változatosság* (vagy *inherens variabilitás*) és a *közvelegesség* (vagy *interlektualitás*). A nyelv belső változatossága azt jelenti, hogy minden nyelvváltozaton belül nagy számban található olyan, alapvetően azonos jelentésű, ill. funkciójú változatok (variánsok), melyeknek mindegyike e nyelvváltozat szerves tartozéka (ilyenek például a standard nyelvváltozaton belül a következők: *fent : fönt, naponta : naponként, Péter és János elment : Péter és János elmentek; roma : cigány*).

A nyelv közvelegessége arra a jól ismert tényre utal, hogy egy-egy nyelv változataiban szinte mindig találunk olyan variánsokat is, amelyek egy másik nyelvváltozathoz tartoznak (pl. a *koiné* jellegű mindennapi beszélt nyelvben megjelenhet egy-egy nyelvjárási forma vagy egy formális, választékos kifejezés). „Tiszta” nyelvváltozatok – amelyek csak a belső változatosságból adódó variánsokat tartalmaznának – szóban talán nem is nagyon léteznek, ezek pusztán elvonások; leginkább írásban képzelhető el egy nyelvváltozat „tisztá” használata, pl. valamely szaknyelvi regiszteré, különösen jól kidolgozott, pl. nyomtatásra szánt formájában. A nyelvváltozatok tehát nagyon gyakran közvelegesek, vagyis más nyelvváltozatokhoz tartozó elemeket is tartalmaznak, ill. más nyelvváltozatok szabályai is érvényesülhetnek bennük (vö. Trudgill 1992/1997: 13).

A belső változatosság és az ehhez kapcsolódó közvelegesség tényével a fordítók folyamatosan szembesülnek, hiszen munkájuk egyik lényegi eleme, hogy a számukra adódó különféle nyelvi lehetőségek közül *választanak* (Klaudy 1999/2002a: 83; 1999/2002b: 17; vö. még Dróth 2002: 8), s az is köztudott a fordításelméletben, hogy ezt a választást különféle nyelvi és nyelven kívüli tényezők befolyásolják (vö. Klaudy 2003: 12). A variációelmélet éppen a nyelvi változatossággal foglalkozik, abban keresi a rendszerszerűséget. Egyik legnagyobb felismerése az, hogy a nyelvi variálódás nem kaotikus, hanem rendszerszerű, s az egyes változatok használata a szorosan vett nyelvi, nyelvrendszerbeli tényezőknél túl a beszélők különféle lélektani és társas jellemzőitől, a beszédhelyzet pillanatnyi tényezőitől, a tágabb társadalmi, kulturális, gazdasági, történeti stb. kontextustól, s bizonyos nyelvi kontextuális tényezőktől függ. Nincs ez másképp a fordításban sem, annak ellenére, hogy a fordítás mint meglévő mintára épülő ún. függő szövegalkotás nyelvileg sokkal tudatosabb tevékenység, mint a más írás- vagy beszédműtől független, szabad szövegalkotás (Klaudy 1999/2002a: 16). A fordításra mint másodlagos, függő szövegalkotásra lásd Popovič 1975: 217–238, 1980; Popovič szerk. 1983: 125 és *passim*; Lanstyák 2003a, 2004; vö. még Komisszarov 1980/1986: 51; Klaudy 2002: 107; 2003: 11.

Mivel tehát a fordítási tevékenység során kínálkozó változatok közül választást alapvetően ugyanazok a nyelvi és nyelven kívüli tényezők határozzák meg, mint a független beszédtevékenység során adódó változatok közül választást (vö. Pápai 2002: 99), feltehető, hogy a fordítástudomány sokat profitálhatna a variációelmélet fogalmi apparátusának és módszertani eljárásainak alkalmazásából, ugyanakkor a variációelmélet is sokat gazdagodhatna, ha nagyobb tekintettel volna az emberi beszédtevékenységnek egy sajátos – kicsit „abnormális”, de éppen ezért nagyon érdekes – válfajára, a függő beszédtevékenységre.

Érdeemes lenne például megvizsgálni azt a kérdést, nem volna-e hasznos a variációelmélet központi fogalmának, a „nyelvi (vagy szociolingvisztikai) változó”-nak az analógiájára az ugyanazon forrásnyelvi egység lehetséges célnyelvi fordítási változatait egy „fordítási változó” különféle megvalósulásainak tekinteni. Az is elképzelhető, hogy hasznos volna még ezenkívül a „nyelvközi változó” fogalmával is számolni; a nyelvközi változót az azonos jelentésű, ill. funkciójú forrásnyelvi forma és aktuális célnyelvi megfelelője alkotná. A fordítási és a nyelvközi változókat hasonló módszerekkel lehetne vizsgálni, mint a szokásos nyelvi változókat; a vizsgálatok főként arra irányulnának, hogy a közléshelyzet mely tényezői valószínűsítik a lehetséges célnyelvi változatok közüli választást.

A variabilitás nemcsak mikroszinten van jelen a fordításban, hanem makroszinten is, hiszen ugyanannak a szövegnek – épp a nyelv belső változatosságából és közvelegességéből következően – számtalan, részben egymástól eltérő, részben egymással azonos változata készülhet (vö. Cs. Jónás, megjelenés alatt). Popovič (1975: 30, 1980) egyenesen úgy jellemzi a fordítást, mint „többszörös” (*viacnásobný*) szöveget, melynek létmódja a „sorozatiság” (*sériovost*).

A makroszintű variabilitás nem kizárólag a fordítások és más típusú függő szövegek sajátja; a független szövegeket is át lehet alakítani szinonim kifejezés-módok alkalmazásával úgy, hogy értelmük ne változzon meg, pontosabban: az eredeti és az átalakított szöveg, ill. szövegek közt ne legyen nagyobb értelmi különbség, mint ugyanazon szöveg különféle nyelvközi fordításai közt. Ez ugyan a maga szigorú következetességében nem szokásos eljárás (mivel nincs nagy gyakorlati haszna), de minden további nélkül lehetséges és elméletileg tanulságos is (lazább változatáról beszélhetünk akkor, amikor a szerző saját szövegét vagy a szerkesztő a szerző szövegét nyelvileg és stilisztikailag „csiszolja”, miközben értelme alapvetően változatlan marad).

Példaként megemlítem, hogy egy kísérleti jellegű vizsgálat során Grendel Lajos *Közép-Európa és kísértései* című, 1996-ban íródott esszéjének Juliana Szolnokiová által készített szlovák fordításából (*Stredná Európa a jej prizraky*) néhány mondatot hat negyedéves egyetemi hallgatóval visszafordítottam magyarra, másik hattal pedig az eredeti Grendel-szöveget alakítottam át úgy, hogy az értelme minél inkább változatlan maradjon. A munka egyik célja a kétféle változatosság összehasonlítása volt. A feldolgozás még nem történt meg, ízelítőül azonban itt közlöm a részlet egyik legkönnyebben fordítható mondatának (A) szlovák „eredetijét”, azaz Juliana Szolnokiová fordítását; (B) ennek saját magam által készített magyar nyelvű interlineáris fordítását; (C) a szlovák „eredeti” magyar nyelvű fordítási változatait, (D) az eredeti magyar nyelvű Grendel-szöveg érintett mondatának átalakítási változatait; végül pedig (E) magát az eredeti Grendel-mondatot:

- (A) *Napriek tomu existuje zopár vecí na svete, ktoré možno uvidiet' len zo strednej Európy.*
 (B) Annak ellenére létezik egypár dolog a világon, amelyeket lehet meglátni csak Közép-Európából.

- (C-1) Ennek ellenére van egypár dolog a világon, amit csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-2) Ennek ellenére létezik pár dolog a világban, amit csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-3) Ennek ellenére néhány dolgot csak Közép-Európából lehet látni.
- (C-4) Mindezek ellenére is van néhány dolog a világon, amit csak Közép-Európából nézve lehet világosan látni.
- (C-5) Ennek ellenére létezik egynéhány dolog a világon, amelyet csak Közép-Európában tapasztalni.
- (C-6) Ennek ellenére van pár dolog a világon, amit csak Közép-Európából lehet megfelelően megérteni.
- (D-1) Mindezek ellenére van néhány dolog a világon, amely csak Közép-Európából látható.
- (D-2) Ennek ellenére vannak dolgok a világon, amelyek csak Közép-Európából láthatók.
- (D-3) Azonban van egy-két jelenség a földön, amit kizárólagosan a poszt-kommunista országokból lehet érzékelni.
- (D-4) Sok olyan dolog van a világon, amely csak Európa középső részéből szemrevételezhető.
- (D-5) Ennek ellenére vannak dolgok a világon, melyek csak Közép-Európából érzékelhetők.
- (D-6) Ennek ellenére vannak dolgok, melyeket közép-európai szemmel láthat meg az ember.
- (E) *Ennek ellenére van néhány dolog a világon, amely csak Közép-Európából látható.*

A makroszintű variabilitás az emberi nyelveknek egy további, társasnyelvészeti szempontból lényegi tulajdonságával, a *külső változatossággal* (másképp *rétegzettség* vagy *heterogenitással*) állítható párhuzamba. A külső változatosság azt jelenti, hogy minden természetes, élő emberi nyelv (olyan, amelynek vannak anyanyelvi beszélői) egynél (sokkal) több változatban él; ilyenek például a különféle földrajzi dialektusok (nyelvjárások), társadalmi dialektusok (szociolektusok; hagyományos magyar műszóval „rétegnyelvek”), etnolektusok (etnikai nyelvváltozatok), szaknyelvi és más regiszterek (nálunk hagyományosan „csoportnyelvek”), a beszédhelyzet formalitásától függő stílusváltozatok stb.

Am nemcsak az azonos forrásnyelvi szöveg különféle fordításai tekinthetők egymás variánsainak; a forrásnyelvi szöveg és annak bármelyik fordítása is hasonló viszonyban áll egymással, mint a fordítási változatok. Popovič (1975: 33, 1980) szerint a fordítás az eredetinek mint szövegnek a variánsa. A nyelven belüli „fordítási változatosságon” kívül tehát „nyelvközi változatosság”-ról is beszélhetünk a fordítás vonatkozásában, ez pedig a nyelvek külső változatosságának egy másik aspektusával állítható párhuzamba, az ún. nyelvi sokféleséggel, azzal a ténnyel, hogy a Föld lakosai több ezer egymástól eltérő, de egyenlő értékű nyelvet beszélnek.

3.

A **kétnyelvűség-kutatás** szemszögéből a nyelvközi fordítás a kétnyelvű beszédtevékenységnek egy egészen sajátos – mondhatni atipikus – válfaja, amely radikálisan eltér a szokásos kétnyelvű beszédtevékenységtől. A szokásos kétnyelvű beszédtevékenység egyik fő jellemzője, hogy a közlésaktus résztvevői két különböző nyelvet használnak úgy, hogy mindkettőnek birtokában vannak kisebb vagy nagyobb mértékben, vagyis a kommunikáló felek többé-kevésbé kétnyelvűek. Nos, a nyelvközi fordításnak épp az adja meg az értelmét, hogy a közlésaktus résztvevőinek nincs közös nyelvük (vagy pedig úgy *viselkednek*, mintha nem lenne).

Ha a nyelvközi közlésaktus minden résztvevője ismeri mind a forrás-, mind a célnyelvet, a fordításra kényelmi vagy szimbolikus okokból van szükség. A nyelvi kisebbségekhez tartozó emberek például sokszor nem azért olvassák a különféle államigazgatási és más szövegeket fordításban, mert nem ismernék a többségi nyelvet, hanem egyrészt azért, mert saját nyelvüket jobban ismerik vagy jobban szeretik, másrészt pedig azért, mert saját nyelvük használatát alapvető emberi jognak tartják, melynek érvényesítése nem függ más nyelvek ismeretétől. Ami pedig a többségi nyelvű államhatalmat illeti, az sokszor szintén szimbolikus okokból ragaszkodik a saját nyelvéhez olyankor is, amikor annak nincs gyakorlati jelentősége, s így megköveteli a kisebbségi nyelvről történő tolmácsolást vagy fordítást olyankor is, amikor azt esetleg senki nem is kívánja igénybe venni.

Ezért van szükség egy olyan személy közbeiktatására – ez a fordító –, aki mindkét nyelvet ismeri, s aki a két nyelv valamelyikén megfogalmazott üzeneteket a másik nyelven újrafogalmazza (Lanstyák 2004). S ebből adódik a nyelvközi fordítás másik fontos jellegzetessége, amelyről fentebb más összefüggésben már volt szó: a nyelvközi fordítás egy meglévő mintára épülő ún. függő beszédtevékenység, melynek során olyan írás- vagy beszédmű jön létre, amely tartalmában és szerkezeti fölépítésében nagyfokú hasonlóságot mutat egy másik, eltérő nyelvű írás- vagy beszédművel.

Mivel mindkét írás- vagy beszédmű része a közlésaktusnak, az üzenet mintegy megduplázódik (Komisszarov 1980/1986: 45). Ezzel szemben a szokásos kétnyelvű beszédtevékenység szabad (független) beszédtevékenység, amely nem épül más nyelvű mintára, s ezért a szokásos kétnyelvű kommunikációs folyamatban nem is jön létre az üzenet „megduplázása”. A résztvevők ugyan két nyelvet használnak, de az ezeken elmondottak közt nincs, ill. csak alkalm-szerűen van tartalmi hasonlóság (konkrét példákra lásd Lanstyák 2003a).

Érdeemes megemlíteni, hogy a függő beszédtevékenységnek más válfajai is vannak. Makroszinten ilyen pl. a parafrázis, tartalmi összefoglaló, ismertetés, beszámoló, paródia stb., mikroszinten pedig a más írás- vagy beszédművek egyes rövid vagy esetleg hosszabb részleteinek az idézése, az ezekre való hivatkozás és utalás. Mind a fordítás, mind a függő beszédtevékenység többi válfaja egy nyelven belül és nyelvközi viszonylatban egyaránt megvalósulhat. (A prototipikus fordítással rokon függő szövegtípusokra lásd Popovič 1974: 36, 1975:

216, 227 és *passim*, 1980; Popovič szerk. 1983: 125–160; Albert 2003: 32; Lanstyák 2003a.)

A „kétnyelvű beszédtevékenység” fogalmát nem szabad azonosítanunk a „kétnyelvűek beszédtevékenységé”-vel. A kétnyelvű emberek ugyanis rendszerint képesek egy nyelven is kommunikálni, sőt vannak kétnyelvű beszélőközösségek, amelyekben éppen a kétnyelvű beszédtevékenység megy ritkaságszámba. Ha a kétnyelvű ember csak az egyik nyelvét használja, s ugyanakkor beszélgetőtársai is ugyanazon a nyelven beszélnek, ezenkívül pedig a környezetéből sem kap más nyelvű ingereket (azaz nem szól a háttérben más nyelven a rádió, nincs körülvéve más nyelvű feliratokkal stb.), nyelvlélektani szempontból azt mondjuk, hogy *egynyelvű beszédmódban van* (az egynyelvű beszédmód legszélső pólusa az, amikor a kétnyelvű beszélő egynyelvű környezetben tartózkodik és egynyelvű beszélőkkel társalog). Ha a kétnyelvű mindkét nyelvét használja ugyanazon közlésaktus során, illetve ha ő csak az egyik nyelven beszél is, a közlésaktus más résztvevői a másik nyelvet – vagy azt *is* – használják, vagy esetleg a környezetéből kap más nyelvű ingereket, azt mondjuk, hogy *kétnyelvű beszédmódban van*.

Egynyelvű beszédmódban a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat (ha megszólalna a másik nyelven, azonnal kétnyelvűvé válna a beszédmód); ezzel szemben kétnyelvű beszédmódban egyaránt folytathat egynyelvű vagy kétnyelvű beszédtevékenységet, hiszen attól függetlenül, hogy a beszélgetőtársai egy másik nyelvet – vagy azt *is* – használnak, ő következetesen ragaszkodhat az egyik nyelvéhez, és persze azt is megteheti, hogy ő is használja mindkét nyelvét. A beszédmód természetesen nemcsak „egynyelvű” vagy „kétnyelvű” lehet, hanem többé vagy kevésbé egynyelvű, ill. kétnyelvű is; a beszédmód tehát folyvány (kontinuum) jellegű jelenség. (A beszédmód kérdésére lásd Grosjean 1997: 227–230, 1998.)

A kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenysége nem egészen azonos az egynyelvű és a kétnyelvű beszédmódban. Amikor egynyelvű beszédmódban van a beszélő, az ún. kontaktushatás kisebb mértékben jelentkezik, mint olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban van. A *nyelvi kontaktushatás* az a hatás, amelyet a kétnyelvűségi/kisebbségi helyzet vagy az átadó nyelv az átvevő nyelvi diskurzusokra, ill. az átvevő nyelv rendszerére gyakorol. A nyelvi kontaktushatás következményeképpen megjelenő nyelvi sajátosságokat *kontaktusjelenségeknek* nevezzük (lásd Lanstyák 1998: 10–13; 2002a: 78–79 és *passim*).

Az ugyanis, hogy a kétnyelvű ember egynyelvű beszédtevékenységet folytat, nem zárja ki, hogy a másik nyelv is „szóhoz jusson”, csak azt zárja ki – a jelenség meghatározásából következően –, hogy hol az egyik, hol a másik nyelven beszéljen. A másik nyelv hatása tehát az egynyelvű beszédtevékenységben is kimutatható; kisebb mértékben olyankor, amikor a kétnyelvű ember egynyelvű beszédmódban van, nagyobb mértékben olyankor, amikor kétnyelvű beszédmódban „működik”. (Es itt most csak az adott pillanatban, alkalomszerűen létrejövő kontaktushatásról, azaz az interferenciáról beszélünk, nem pedig ennek hosszabb távú következményéről, arról, hogy a kétnyelvű beszélők által használt nyelvváltozatokba kontaktusjelenségek épülnek be, amelyek a kétnyelvű nyelvváltozatok szerves részévé, azaz kölcsönzéstermékeké válnak. Erről alább lesz röviden szó.)

Ami mármost a fordításokat illeti, ezek készítői kétnyelvű beszélők; ez a tény – úgy látszik – a fordításkutatók számára nem annyira magától értődő, mint a kétnyelvűség-kutatók számára. Klaudy (1999/2002a: 42) a fordítót nem igazán tekinti kétnyelvű beszélőnek, arra hivatkozva, hogy a „kétnyelvűség kutatói között rendkívül nagy különbségek vannak arra nézve, ki nevezhető kétnyelvűnek: csak az, aki mindkét nyelven anyanyelvi szinten kommunikál (Bloomfield 1935), vagy már az is, aki érthető mondatokat tud produkálni egy másik nyelven (Haugen 1953)”. Kétségtelen, hogy a fordítók közt szép számmal akadnak olyanok, akik a forrásnyelvet aktívan nem nagyon beszélik vagy legalábbis nem beszélik „jól”, ám még ezzel együtt sem célszerű kizárni őket a kétnyelvűek köréből.

A fordító két nyelvének ismerete közötti eltérések egyik fontos aspektusára Tolcsvai Nagy Gábor (1998: 240) világít rá: „a forrásnyelv esetében a fordítóknak általában nincsen anyanyelvváltozata (amelyet azért ismerne a legjobban, mert a leggyakoribb mindennapi helyzetekben is ezt beszélné), kevés az általa ismert kommunikációs szintér és a hozzá tartozó nyelvváltozat, alig létezik kommunikációs hálózat, tehát az otthonosság korlátozódik.”

A mai kétnyelvűség-kutatásban – amelyben a kétnyelvűség Bloomfield-féle szűk felfogásának (1935: 55–6) már nem nagyon vannak hívei – az ilyen szűkítő eljárás kontraproduktívna minősülne (l. pl. Grosjean 1982: 230–240; Lehiste 1988: 1; Romaine 1989: 10–11; Bartha 1999: 34–40; Štefánik 2000a: 9–10, 2000b: 16–25). A magukat két nyelven is megértető emberek zöme korántsem beszéli mindkét nyelvet még megközelítőleg sem „anyanyelvi szinten”; ha ezeket nem tekintjük kétnyelvűnek, akkor vajon az ő nyelvállapotuk sajátossága hogyan nevezhető meg, és milyen tudomány keretében vizsgálható? Ilyen szűkítő értelmezésben a „közösségi kétnyelvűség” fogalma értelmét vesztené. (Az általában vett kétnyelvűség és a fordítási kétnyelvűség viszonyára l. még Popovič 1975: 26–27, 1980.)

Ha tehát elfogadjuk azt a tényt, hogy a fordítók kétnyelvűek (azok, akik a forrásnyelvet egyáltalán nem beszélik, passzív kétnyelvűek), könnyebben elfogadjuk azt is, hogy a fordítók és tolmácsok fordítási tevékenysége nem szakítható el a „mezei” kétnyelvű beszélők szokványos beszédtevékenységétől (akik közt egyébként szintén vannak passzív kétnyelvűek). A fentebb említett beszédmód fogalma például a fordítók szempontjából is releváns. Bár a fordítók beszédtevékenysége is – a szokásos kétnyelvű beszélőkéhez hasonlóan – lehet egynyelvű vagy kétnyelvű (ez utóbbi a kétirányú tolmácsolás folyamán), a fordítók munkájuk során értelemszerűen nem lehetnek egynyelvű beszédmódban, csakis kétnyelvűben. Ez pedig nagyban növeli a kontaktushatás lehetőségét. S ráadásul itt a kétnyelvű beszédmódnak egy egészen sajátos válfajáról van szó, hiszen a fordítók esetében a másik nyelv nemcsak úgy általában van jelen, hanem olyan más nyelvű írásművet olvasnak vagy más nyelvű beszédművet hallgatnak a fordítók, amely közvetlen modellként szolgál saját beszédtevékenységükhöz; ezt neveztük fentebb függő szövegalkotásnak, ill. függő beszédtevékenységnek.

Az előzőekből adódóan a fordító nyelvhasználatára nemcsak úgy általában van hatással a kétnyelvűség, ill. a másik nyelv, hanem az adott forrásnyelvi írásvagy beszédmű nyelvi megoldásai nagyon is konkrétan befolyásolják. A fordí-

tás során jelentkező kontaktushatást a szlovák fordítási szakirodalomban „krolizáció”-nak nevezik (lásd Popovič 1975: 60, 92; 1980; Popovič szerk. 1983: 191; Hochel 1990: 45).

Ugyanakkor a fordító nyelvhasználata – amint már fentebb is említettük – sokkal tudatosabb, mint a „mezei” kétnyelvű beszélőé, ezért rendszerint tudatosan ellenáll a másik nyelv hatásának. S bár a másik nyelv hatását teljesen nem tudja kiküszöbölni, elképzelhető, hogy a fordításban jelentkező kontaktushatás általában kisebb mértékű (egyszersmind más jellegű), mint egy átlagos kétnyelvű ember független beszédtevékenysége során létrejövő kontaktushatás. Hatványozottan így van ez a szakképzett fordítók esetében, akiket elméleti ismereteik is „védik” a másik nyelv hatásától.

Am a lényeges eltérések ellenére a fordítás és a kétnyelvű beszélők beszédtevékenysége hasonlít is egymásra. Mindenekelőtt abban, hogy mindkét tevékenységet kétnyelvű emberek végzik, s tudjuk, hogy a kétnyelvű emberek mindkét nyelvüket *szükségszerűen* másképp beszélnek, mint az érintett nyelvek egynyelvű beszélői, a kétnyelvűek ugyanis nem tudják a két nyelvüket teljesen távol tartani egymástól. A két nyelv minden kétnyelvű ember beszédtevékenysége során hat egymásra; különösen feltűnő a kétnyelvű ember domináns nyelvének hatása a nem domináns nyelvére. Amint említettük, ez a kontaktushatás nagyobb olyankor, amikor a kétnyelvű beszélő kétnyelvű beszédmódban van, és kisebb olyankor, amikor egynyelvű beszédmódban van, de ez utóbbi esetben sem lehet teljesen kiküszöbölni.

További hasonlóság a fordítás és a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége között, hogy mindkettő sajátos nyelvváltozatok kialakulásához vezet. Eredetüket tekintve különbség van köztük a tekintetben, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok függő nyelvváltozatok, míg a kétnyelvű emberek független beszédtevékenysége során létrejövők független nyelvváltozatok. Társasnyelvészeti szempontból fontos különbség még, hogy a fordítás során létrejövő kétnyelvű nyelvváltozatok regiszterek, a kétnyelvű beszélők független beszédtevékenysége során létrejövők viszont dialektusok.² A fordítás révén keletkezett függő kétnyelvű nyelvváltozatokat „fordítási nyelvváltozatok”-nak (pongyolán s kissé megbélyegzően „fordításnyelv”-nek is) nevezzük. (L. még alább!)

4.

A fordítás és a szokványos kétnyelvű beszédtevékenység különösen erősen kapcsolódik egymáshoz a **kétnyelvű beszélőközösségekben**, amelyekben az egyszerű emberek mindennapi életük során elég gyakran kerülnek olyan helyzetbe, hogy fordítaniuk vagy tolmácsolniuk kell;³ sőt egyre inkább ez „vár” az Európai Unióba integrálódó egynyelvű társadalmakra is. „[...] Magyarországon a nyelvi közvetítés iránti igény a globalizáció előrehaladtával fokozatosan nő, ami nemcsak a hivatásos nyelvi közvetítők iránti igény növekedését jelenti, hanem azt is, hogy bizonyos fokig minden idegen nyelvet tudó magyar állampolgárnak nyelvi közvetítővé kell válnia” (l. Klaudy 2001b: 20).

Társasnyelvészeti, kétnyelvűségi és kontaktusnyelvészeti szempontból egy-

aránt rendkívül fontos volna nagyobb figyelmet szentelni a kétnyelvű beszélők laikus fordítói tevékenységének, az ún. természetes fordításnak (a fogalomra l. Müller 1989: 713–715 és *passim*).

Föltehető, hogy a „botcsinálta” fordítók sok tekintetben más fordítói stratégiákat alkalmaznak, mint a hivatásosok. Megfigyeléseim, saját tapasztalataim, valamint egyetemi hallgatók néhány munkája (pl. Jastrabská 2003) alapján úgy látom, hogy valószínűleg alapvető különbség van az írásban és a szóban alkalmazott laikus fordítói stratégiák között: feltételezve, hogy mindkét nyelvet megfelelő szinten birtokolják, írásbeli fordítás esetében inkább ún. nyelvfüggő, szóbeli fordítás (blattolás és tolmácsolás) esetében inkább ún. értelemfüggő stratégiákat alkalmaznak (L. Lanstyák 2003b.)

A nyelvfüggő fordítói stratégiák azok az eljárások, melyek során a fordító, miután megértette az eredeti írás- vagy beszédművet, nem szakad el tőle, hanem megtalálja a forrásnyelvi szöveg legkisebb lehetséges egységeinek célnyelvi megfelelőjét, mégpedig amennyire lehet, a korábban megállapított, s a kétnyelvű szótárak által rögzített formális megfelelések rendszere alapján; e megfelelések segítségével építi föl a célnyelvi szöveget, mintegy „helyettesítve” a forrásnyelvi elemeket célnyelvi elemekkel (vö. Revzin–Rozenecvejg 1964/1986: 92).

Az értelemfüggő fordítói stratégiákat azok az eljárások alkotják, melyek során a fordító, miután megértette a fordítandó szöveget, a forrásnyelvi megfogalmazástól mintegy függetlenül írja le a szöveg által ábrázolt valóságot, felhasználva az adott valóságérzéletről szerzett minden múltbeli ismeretét is (vö. Revzin–Rozenecvejg 1964/1986: 93). Ezek az eltérő stratégiák általában ugyanazon szövegen belül is jelentkeznek, más-más arányban. (L. még Popovič 1975: 101–102; Vilikovský 1984: 120–121; Hochel 1990: 44–45).

Ami az írásbeli fordítást illeti, köztudott, hogy a kevésbé rutinos hivatásos fordítók inkább hajlanak a „szolgai” fordításra, mint a rutinos fordítók (azaz kisebb egységeket tekintenek fordítási egységnek; vö. Klaudy 1999/2002a: 65). Nyilvánvaló, hogy a laikus fordítók esetében ez még inkább így van. Nida és Taber (1969: 101–102) szerint az átlagember úgy véli, hogy a nyelv szavakból áll, s ebből következően a fordítást olyan tevékenységnek gondolja, amely a forrásnyelv szavainak a célnyelv szavaival való helyettesítéséből áll.

Heltai (1996: 73) a nyelvtanulókkal hasonlítja össze a hivatásos fordítókat, s megállapítja, hogy a nyelvtanulókat kevésbé izgatják a szövegszintű vagy pragmatikai problémák, mivel legtöbbjüknek még az alapvető nyelvtani szerkezetek és a szavak visszaadása is gondot okoz; a hivatásos fordítók ezen már természetesen rég túl vannak, az ő problémáik épp az említett magasabb szinteken jelentkeznek. (Vö. még Vilikovský 1984: 39, 70–71; Albert 2003: 78.)

Klaudy (2001b: 21) az egynyelvű környezetben élő, találóan „gyanútlan nyelvi közvetítők”-nek nevezett botcsinálta fordítókra a következőket tartja jellemzőnek: (1) az idegen nyelvet tudatosan, az anyanyelvüket ösztönösen használják; (2) nincsenek tudatában a magyar mint uráli nyelv és az indoeurópai nyelvek közti mélyreható tipológiai különbségeknek; (3) idegen nyelvi tudásukat többre becsülik anyanyelvi tudásuknál. Bár kevésbé markánsan, de mindezek alighanem a kétnyelvű beszélőközösségben élő alkalmi, laikus fordítókra is jellemzőek, legalábbis azokra, akik a másodnyelvüket intézményi keretek közt, többé-kevésbé

idegen nyelvként sajátították el. Ugyanakkor ezekhez járul még egy további fontos tényező, a (4) nyelvi hiány: mivel a kétnyelvű közösségekben a két nyelv között munkamegosztás van, rendszerint mindkét nyelvnek vannak olyan regiszterei, amelyeket a beszélők nem ismernek vagy nem jól ismernek, ráadásul ezek a dolog lényegéből fakadóan „kiegészítő megoszlásban” vannak egymással. (A beszélők számára releváns nyelvhasználati szintereken használatos regiszterekre kell itt gondolni, hiszen egyébként az egynyelvű beszélőközösségekben is van minden nyelvnek számtalan olyan regisztere, amelyet egy-egy konkrét beszélő nem ismer, mert egyáltalán nem kerül vele kapcsolatba.)

Ez sok esetben nagyon megnehezíti vagy akár szinte lehetetlenné is teszi a korrekt fordítást, annál is inkább, mert a legtöbb esetben többé-kevésbé szakmai jellegű regiszterekről van szó, ezek terminológiáját pedig az általános kétnyelvű szótárak nem vagy csak nagyon hiányosan tartalmazzák. Például a szlovákiai magyaroknak öt évtizedig szinte egyáltalán nem volt lehetőségük a magyar nyelvet a hivatalokkal való érintkezésben írásban használni, ezért a hivatali nyelvi regiszterek egyszerűen ismeretlenek a számukra, s így nem is képesek egy hivatali nyelvi szöveget szlovákról magyarra szakszerűen lefordítani.

A fordítást ezenkívül nehezíti – sőt szigorúan véve lehetetlenné is teszi – az a tény, hogy megfelelő hivatali, jogi, közigazgatási, oktatásszervezési stb. szaknyelvek valójában nem is léteznek: a két ország intézményrendszerének, törvényeinek, közigazgatási rendjének stb. eltérései miatt a magyarországi hivatali, jogi, közigazgatási, oktatási stb. szaknyelvi terminológia csak részlegesen vehető át, jelentős részét mesterségesen kell létrehozni, tudatos nyelvtervezési erőfeszítések során. Ezt a munkát a 2001-ben egyesületként létrejött Gramma Nyelvi Iroda végzi, meglehetősen mostoha körülmények között.

Gálósi (2000: 57) megjegyzi, hogy a megfigyelések szerint a (hivatásos) fordító „a számára nehezen értelmezhető mondatok fordításakor egyszerűsítést alkalmaz”. Okkal föltételezhető, hogy a laikus nyelvi közvetítőre az egyszerűsítés, ill. az implicitációs stratégiák alkalmazása még inkább jellemző, olyannyira, hogy a végtermék nem is mindig tekinthető a szokásos értelemben fordításnak, hanem inkább szelektív fordításnak, nagyoló fordításnak,⁴ parafrázisnak vagy akár tartalmi összefoglalónak (a prototipikus fordítással rokon függő szövegtípusokra l. Popovič 1974: 36, 1975: 216, 227 és *passim*, 1980; Popovič szerk. 1983: 125–160; Albert 2003: 32; Lanstyák 2003a). Ilyen eljárásokat a laikus beszélő nyilván főleg tolmácsolás és blattolás esetében enged meg magának; szóbeli fordítás esetében tulajdonképpen nem is nagyon van más lehetősége: ha nyelvtudása cserben hagyja, arra nincs ideje, hogy szótárt lapozgasson, legföljebb a közlésaktus egy másik résztvevőjétől kérhet segítséget.

Mivel a kétnyelvű beszélőközösségekben élő laikus fordítók nyelvtudása föltehetőleg szélesebb skálán mozog, mint a hivatásos fordítóké (nem beszélve iskolázottsági szintjükéről, műveltségükről, olvasottságukról, nyelvi műveltségükről stb.), ezenkívül pedig nyilván kétnyelvűségük típusa tekintetében is nagyobb változatosságot mutatnak, mint a hivatásos fordítók, föltételezhető, hogy az általuk készített fordítások is sokfélébbek nyelvileg (az alkalmazott nyelvi megoldások tekintetében nagyobb bennük a változatosság és a következtelenség), s színvonal tekintetében is nagyobbak köztük a különbségek, mint a hivatásos

fordítók munkái között. Mindezt még „megtetézi” az a tény, hogy a laikus fordítók – per definitionem – nem részesültek fordítóképzésben, sőt a fordítás elméleti kérdéseiről iskolai tanulmányaik során sem hallottak (ezek nem részei sem az alap-, sem a középiskolai magyar vagy idegen nyelvi tananyagoknak), ezenkívül többségük csak alkalmyszerűen végez nyelvi közvetítői tevékenységet, így arra sincs mód, hogy a kérieltebb fordításokhoz szükséges jártasságra tegyenek szert. Klaudy (1999/2002b: 35) arra hívja föl a figyelmet, hogy a laikus fordítókat a hivatásosoktól „az *átváltási stratégiáknak* könnyed, rutinszerű alkalmazása” különbözteti meg.

A laikus beszélők által végzett nyelvi (és tegyük hozzá: kulturális) közvetítésre eddig sem a fordítástudomány, sem a kétnyelvűség-kutatás nem fordított elég figyelmet, így e „mostohagyerek” felkarolása a jövő feladata; ez azon kutatási témák egyike, amelyben a két szakterület művelői közötti együttműködés gyümölcsöző lehet. A kétnyelvűség-kutató szemszögéből nézve a fordítástudomány akár a kétnyelvűség-kutatás egyik speciális területe is lehetne: a kétnyelvűség-kutatás eredményei – a társasnyelvészeti és a nyelvlélektani megközelítésű kutatásokéi egyaránt – jól felhasználhatóak (lennének) a fordításkutatásban, és viszont: a fordítástudomány számos eredményét nagyszerűen hasznosítani tudná a kétnyelvűség-kutatás, főleg a kétnyelvű beszélők függő beszédtevékenységének vizsgálatában (vö. Lanstyák 2003a, 2003b, 2004).

5.

A fordításelmélet és a **kontaktológia** kapcsolata azon az egyszerű tényen alapul, hogy a nyelvek érintkezésének szerves része a fordítási érintkezés (a fogalomra l. Rabin 1958:134). Kétnyelvű beszélőközösségekben a kontaktusjelenségek számottevő hányada valószínűsíthetően fordítások révén terjedt el, és épült be a beszélők első nyelvének kétnyelvű változataiba. Ám nemcsak a kétnyelvű közösségek nyelvváltozatai gyarapodhatnak fordítások által, az egynyelvű beszélőközösségek egynyelvű nyelvváltozataiba is kerülnek át szavak, kifejezések, nyelvtani szerkezetek más nyelvekből a fordítások révén. A fordítások bizonyos társadalmi, politikai, gazdasági helyzetekben nagyon jelentős nyelvgazdagító tényezővé válhatnak (Rabin i.m. 143). Nemcsak szavak vagy nyelvtani szerkezetek kerülhetnek be a célnyelvbe nagyméretű, intenzív (és jó esetben összehangolt) fordítási tevékenység révén, hanem egész regiszterek, stílusok, műfajok. Jó példa erre a 18. század végének és 19. század elejének magyar nyelvújítása, vagy az a hatás, amit a bibliafordítások gyakoroltak számos nemzeti nyelvre és irodalomra (l. pl. Levý 1957: 40, 45–46; Rabin 1958: 133–134; Vilikovský 1984: 73; vö. még Nida-Taber 1969: 14 és *passim*). Az ilyen nyelvgazdagító tevékenység később visszahat magára a fordítási tevékenységre is, mivel a két nyelv szókészletének vagy akár nyelvtani rendszerének bizonyos részrendszereit egymáshoz hangolja vagy legalább közelebb hozza egymáshoz, s ezzel könnyűvé, zökkenőmentessé teszi az adott forrásnyelvből való fordítást (vö. Lanstyák 1998/2002: 135).

Mivel a fordításoknak egy-egy konkrét szövegen túlmutató sajátosságai is

vannak, a fordításkutatók a fordítások nyelvét újabban önálló nyelvváltozatnak tekintik, amely – az érintett nyelv más változataihoz hasonlóan – nem alacsonyabb rendű, mint a nyelv többi, független beszédtevékenység során használt változata, csupán más (Heltai 2002: 130). Tekintve, hogy a fordításoknak szövegtípusonként eltérő válfajai vannak, társasnyelvészeti szempontból helyesebb több változatról, *fordítási nyelvváltozatokról* beszélni. A fordítási nyelvváltozatok használatát „fordításnyelvi norma” szabályozza, „amelynek létét intuitíve érezzük, de eddig még tudományosan bizonyítani nem sikerült” (Klaudy 1999/2002a: 124–125; lásd még Klaudy 1994: 57).

Amint fentebb említettük, a fordítási nyelvváltozatok alapvetően *regiszterek*, azaz a beszédhelyzet tényezői által meghatározott nyelvváltozatok (akárcsak a szaknyelvek vagy a mindennapi beszélt nyelv stb.), nem pedig dialektusok, ugyanakkor kétnyelvűségi helyzetben az érintett nyelv független kétnyelvű változataihoz is kapcsolódnak, amelyek pedig dialektusok, azaz a beszélő társas (és „bio-társas”) jellemzői által meghatározott nyelvváltozatok (akárcsak a nyelvjárások vagy a szociolektusok stb.) A kétnyelvű beszélőközösségben élő fordítók ugyanis mint kétnyelvű beszélők nyelvüknek független kétnyelvű változatait beszélik saját *dialektusukként* (idiolektusukként), így ennek sajátos jegyei nyomot hagyhatnak az általuk használt fordítási regisztereken is (l. Jastrabská 2003: 51–72), amelyek függő kétnyelvű nyelvváltozatok. Izgalmas és fontos társasnyelvészeti, illetve kontaktológiai téma annak feltárása, milyen sajátosságai vannak a fordítási nyelvváltozatoknak a független kétnyelvű nyelvváltozatokhoz képest, s persze az is, hogy az egyes fordítási nyelvváltozatok miben különböznek egymástól.

A fentiekből önként adódik az a következtetés, hogy a nyelvi változásoknak nemcsak az általában vett nyelvérrintkezés, ill. kétnyelvűség az egyik fontos mozgatórugója, ahogy arra Arany A. László (1939–40/1998: 7) több mint hatvan éve rámutatott, hanem a fordítási érintkezés is; a fordítási érintkezés is alapvető szerepet játszik a nyelvi változásokban, különösen a szókölcsönzésben (Rabin 1958: 134; Nida 1964: 3). Ez pedig azt jelenti, hogy a fordítástudomány akár a kontaktológia részének is tekinthető, vagy pedig, ha úgy ítéljük meg, hogy a fordításelmélet kutatási tárgyának specifikumai miatt inkább mellérendelő viszonyban áll a kontaktológiával, akkor a két tudományágat egymás „(mos-toha?)testvérének” tarthatjuk.

A fordítási sajátosságok és a kétnyelvű nyelvváltozatokban található kontaktusjelenségek sok tekintetben hasonlítanak egymásra. Persze ahhoz, hogy ez a hasonlóság igazán szembetűnő legyen, a kontaktusjelenségek fogalmát tágan kell értelmezni: olyan szókézleti elemeket, hangtani és szerkezeti jegyeket, valamint gyakorisági sajátosságokat kell rajtuk érteni, melyekre az átvevő nyelvi diskurzusok, ill. maga az átvevő nyelv (egyes változatai) az átadó nyelvvel való érintkezés vagy a kétnyelvűségi helyzet következtében tettek szert.

Ez azt jelenti, hogy nemcsak az átadó nyelv konkrét elemeinek és nyelvtani formáinak hatását tükröző jelenségek tartoznak ide (a különféle típusú interferenciajelenségek, ill. kölcsönzéstermékek, pl. kölcsönszavak, kölcsönfonémák, kölcsönvonzatok), hanem a kétnyelvűségi helyzetből adódó egyéb jellegzetes- ségek is (pl. az a sajátosság, hogy a kétnyelvűek diskurzusaiban, ill. az általuk

beszélt nyelvváltozatokban több a szétagoló, analitikus szerkezet, mint az egy-nyelvűek diskurzusaiban, ill. az egynyelvűek által beszélt nyelvváltozatokban, mégpedig anélkül, hogy ez a másik nyelv valamely konkrét elemének a hatásával volna magyarázható).

Az előbbi típusú kontaktusjelenségeket *eseti*, az utóbbiakat *helyzeti kontaktusjelenségeknek* nevezzük. A meghatározásból következően a kontaktusjelenségekhez nemcsak az olyan nyelvi elemeket és nyelvtani formákat soroljuk, amelyek az átvevő nyelvi diskurzusokban, ill. az átadó nyelvben korábban egyáltalán nem fordultak elő (ezek az *abszolút kontaktusjelenségek*), hanem azokat is, amelyek az átvevő nyelv egynyelvű változataiban is megvannak, ám a kontaktusváltozatokban az átvevő nyelv, ill. a kétnyelvűségi helyzet hatására eltérő a gyakoriságuk (ezek a *relatív kontaktusjelenségek*).

Ezenkívül a kontaktusjelenségek közé kell sorolni az olyan szóképzési elemeket vagy szerkezeti jegyeket is, melyek hiánya az adott jelenségnek az átadó nyelvben való hiányával, ill. a kétnyelvűségi helyzettel magyarázható. Az ilyen kontaktusjelenségeket *negatív kontaktusjelenségeknek* nevezzük. (L. Lanstyák 2002a: 80 és *passim*.)

Nagyon valószínű, hogy nagymértékű párhuzamosság van a fordításelméletben vizsgált ún. fordítási univerzálék és a kontaktológia kutatási területéhez tartozó ún. nyelvérintkezési univerzálék között.⁵ A fordítási univerzálék – amint tudjuk – olyan nyelvi jelenségek, melyeknek tipikus előfordulási helye a fordított szöveg, a fordításban érintett konkrét nyelvektől függetlenül (Pápai 2001: 26). Hasonlóképpen határozhatjuk meg a nyelvérintkezési univerzálékat is: ezek olyan nyelvi jelenségek, amelyek jellemző módon a kétnyelvű beszélők diskurzusaiban, ill. a kétnyelvű közösségek által beszélt kétnyelvű nyelvváltozatokban fordulnak elő, a konkrét nyelvpártól függetlenül.

Györi–Nagy Sándor (1988: 7) meghatározása szerint a nyelvérintkezési univerzálék olyan jelenségek, amelyek „általában jellemeznek bármely bilingvis nyelvprodukción, és sem az egyik, sem a másik nyelvből külön nem eredeztethetők”.

Mivel a kétnyelvűség, illetve a szokásos kétnyelvű nyelvhasználat a fordításnál tágabb hatókörű jelenség (a fordítás a kétnyelvű nyelvhasználatnak egy specifikus változata), világos, hogy ezeket a fordítási univerzálékat mint kétnyelvűségi jelenségeket kellene vizsgálni, s ezen belül utalni sajátos, csak a nyelvközi fordításokra jellemző vonásaikra. Ilyen jelenségek lehetnek a következők: 1. (eseti) kontaktusjelenségek jelenléte; 2. összetartás vagy konvergencia (fordítási megfelelője az ún. nivellálódás); 3. nyelvi bizonytalanság; 4. egyszerűsítés (fordítási megfelelője az ún. implicitáció); 5. szétagolás (fordítási megfelelője az ún. explicitáció); 6. purista tendencia (fordítási megfelelője az ún. „normahűség”, konzervativizmus).⁶ (Részletesebben l. Lanstyák 2003c.) Azt, hogy ezek a jelenségek csakugyan kivétel nélkül egyetemesek-e, még empirikus úton nem bizonyította sem a kontaktológia, sem a fordítástudomány.

A nyelvérintkezéshez természetes módon kapcsolódik a nyelvelsajátítás vizsgálata is (akárcsak a nyelvvesztésé), a kétnyelvű beszélőközösségekben történő spontán nyelvelsajátítás pedig összefügg a szintén kétnyelvű beszélőközösségekben történő intézményes másodnyelvtanítással (nyelvtanulással), ugyan-

akkor ez utóbbi nem szakítható el az általában vett idegennyelv-oktatástól (nyelvtanulástól). A fordítástudomány és az idegennyelv-oktatás kutatásának összefüggéseire azonban nem különösen szükséges fölhívni a figyelmet, hiszen ennek mindig is tudatában volt a fordítástudomány; mindkét kutatási terület közös nevezője tudvalevőleg az egykor népszerű, újabban sokat kárhoztatott kontrasztív nyelvészet.

6.

A fordítások révén nemcsak a fordító tudtán és akaratán kívül, önkéntelenül érvényesülő interferencia következtében kerülhetnek át szavak (nemzetközi szavak, jelentésbeli kölcsönszavak, tükörszavak és -kifejezések), szó szerkezetek, nyelvtani szerkezetek stb. az egyik nyelvből a másikba, hanem a fordító tudatos döntése nyomán is. Bár a fordító alapvetően a célnyelv meglévő eszköztárából merít, ha ebben nem talál megfelelő elemet vagy formát, maga is létrehozhat új elemeket, formákat; vagy úgy, hogy a forrásnyelvi formát változatlan vagy módosított formában „beviszi” a fordításba (közvetlen kontaktushatás), vagy pedig úgy, hogy célnyelvi eszközökkel hoz létre a célnyelvben addig meg nem lévő elemet vagy szerkezetet (közvetett kontaktushatás).

Ez az alkotó tevékenység ugyan szerves része a fordításnak, mégis túlmutat rajta a nyelvújítás, a nyelvtervezés irányába.⁷ Előfordul ugyanis, hogy bizonyos szavak, szó szerkezetek, nyelvtani formák nemcsak alkalmasszerűen kerülnek be más nyelvű írás- és beszédművekből ezek fordításába, hanem rendszereszerűen, méghozzá (egyre inkább) ugyanabban a formában. Az ilyen elemekkel könnyen előfordul, hogy a fordításokból „átvándorolnak” az eredeti írás- vagy beszédművekbe is, ezzel pedig az adott nyelv egynyelvű változataiban is kölcsönzéstermékké válnak.⁸ Éppen ezért nagyon fontos, hogy a fordítók – elsősorban a szakfordítók – tudatában legyenek annak, hogy *apró fordítási döntéseik hosszú távon nyelvi változásokat befolyásoló tényezővé válhatnak*, s döntéseiket ennek tudatában, a nyelvtervezés eredményeire alapozva tegyék meg. S nem kevésbé fontos, hogy a nyelvtervezés szakemberei a fordítók napi munkáját a tervezés kivitelezési (implementációs) szakaszának szerves részeként szemléljék, s azt az adott szakterületre vonatkozó átfogó nyelvtervezési koncepcióval, a (mű)szóalkotási eljárások során alkalmazandó elvek és módszerek kidolgozásával segítsék.

A közeljövő fontos magyar nyelvtervezési feladata volna az EU-csatlakozás nyelvi kihatásainak befolyásolására irányuló átfogó koncepció kidolgozása (vö. Dróth 2002; l. még Dróth 2000; Klaudy 2001a; Ajtay-Horváth 2002), melyet aztán egészen az egyes fordítóirodáig/fordítóig, illetve hivatalokig/hivatalnokig is le kellene bontani. Fontos, hogy például a fordítási tevékenység révén az adminisztratív és más szövegekbe, ill. magukba az érintett szaknyelvekbe ne öletszerűen kerüljenek be új nemzetközi szavak, tükörszavak, tükörkifejezések, jelentésbeli kölcsönelemek, s erősödjenek meg ma még marginális nyelvtani szerkezetek, hanem a nyelvtervezés, valamint az érintett szakterületek szakembereinek együttműködésével kialakított egységes koncepció szerint.

A szükséges nyelvészeti képzettséggel nem rendelkező jogászok által kialakított és központilag előírt terminológia pedig az érintett regisztereken belül létrehozhatja ugyan az egységes nyelvhasználatot, ám ha nincs kellő tekintettel a magyar nyelvben kialakult hagyományos (mű)szóalkotási eljárásokra, illetve más szakterületek terminológiájára, s a nemzetközi terminológiával való egybevetést emeli ki fő motivációs szempontként, kisebb figyelmet szentelve a többi lehetséges szempontnak, akkor szerveslensége miatt megnehezítheti az euroszövegek megértését, illetve a mesterségesen létrehozott műszavaknak tágabb körben való spontán elterjedését.⁹

Az EU-csatlakozás nemcsak társadalmi, gazdasági, politikai és kulturális szempontból kétesélyes, hanem nyelvi szempontból is. Járhat hosszú távon negatív hatással is – pl. bizonyos szakregiszterek elhalásával, a nagyarányú változások nyomán szükségszerűen fellazuló standard nyelvi norma újbóli stabilizálódásának vontatottá válásával, a nyelvi bizonytalanság növekedésével (ezek persze nem a nyelvre nézve volnának negatív jelenségek: a nyelv jól „elvan” a nagyobb mértékű változatossággal, hanem a *nyelvhasználókat* érinthetnék hátrányosan egy ma még felmérhetetlen hosszúságú átmeneti időszakban). Ugyanakkor – ha a nyelvtervezés az angol és más, az EU-adminisztrációban fontos szerepet játszó nyelveknek, valamint az egyéb fordítási sajátosságoknak a hatását mederben tudja tartani – a magyar nyelv szókészlete jelentősen gyarapodhat, nyelvtani rendszere rugalmasabbá válhat, regiszterkészlete gazdagodhat, differenciálódhat is a csatlakozás következtében, mégpedig anélkül, hogy az előbb említett negatív kísérőjelenségek megnehezítenék az emberek életét (vö. még Lanstyák 1998/2002: 135).

7.

Összefoglalva az elmondottakat: a társasnyelvészeti kutatások különféle területei, különösen pedig a variációelmélet, továbbá a társas és a lélektani megközelítésű kétnyelvűség-kutatás, a társas és a strukturalista megközelítésű kontaktológia, valamint a nyelvtervezés-kutatás eredményei sokkal nagyobb mértékben beépíthetőek volnának a fordítástudományba, amint ahogyan az eddig történt, és – ami nem kevésbé fontos – a társas szemléletű nyelvészeti kutatások is sokat merithetnének a fordítástudomány eredményeiből (vö. Lambert 1996: 16–17; Klaudy 1999/2002a: 31–39). „Azt az óriási tudásanyagot, ami a nyelvészet egyes ágaiban: a kontrasztív nyelvészetben, a szövegnyelvészetben, a pszicholingvisztikában és a szociolingvisztikában felhalmozódott, kár lenne figyelmen kívül hagyni a fordítók tevékenységének tanulmányozásakor” – mondja Klaudy (2003: 14). Fontos lenne, hogy ezeket a sorokat minden olvasójuk úgy értelmeznék, hogy a „szociolingvisztiká”-ba – több más szakterület mellett – beleérti a variációelméletet, a kétnyelvűség és a nyelvérinkezés társas szemléletű kutatását, sőt a nyelvtervezést is.

Irodalom

- Ajtay-Horváth M. 2002. Az integráció nyelvi kihívásai. Az euroszövegek nyelvformáló szerepe. *Fordítástudomány* 4/2, 5–13.
- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományelméleti problémái. Filozófiai szövegek fordítási kérdései.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Arany A. L. 1939-40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. Lansztyák I., Simon Sz. (szerk.) *Tanulmányok a magyar-szlovák kétnyelvűségről*, 7–31. Pozsony: Kalligram.
- Bart I., Klaudy K. (szerk.) *A fordítás tudománya. Válogatás a fordításelmélet irodalmából.* Budapest: Tankönyvkiadó.
- Bartha Cs. 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Bloomfield, L. 1933. *Language.* New York: Holt.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation.* London: Oxford University Press.
- Cs. Jónás E., megjelenés alatt. A variabilitás mint az újrafordítások értelmezési és/vagy nyelvhasználati provokációja. Előadásként elhangzott a *Variabilitás és nyelvhasználat* című tudományos konferencián, Budapesten, 2002. október 29-én.
- Dróth J. 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! Az EU adminisztratív és közigazgatási nyelvezetének magyar fordítása. *Magyar Nyelvőr* 124/3, 287–297.
- Dróth J. 2002. A fordítástudomány és a nyelvtudomány együttműködéséről. *Fordítástudomány* 4/1, 5–14.
- Gálosi A. 2000. Értelmezési stratégiák megfigyelhetősége a visszafordítás módszerének segítségével. *Fordítástudomány* 2/1, 50–61.
- Grosjean, F. 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Cambridge, Massachusetts–London, England: Harvard University Press.
- Grosjean, F. 1997. Processing mixed language: Issues, findings, and models. A. de Groot–J. Kroll szerk., *Tutorials in bilingualism: Psycholinguistic perspectives*, 225–253. (Lawrence Erlbaum Associates.)
- Grosjean, F. 1998. Studying bilinguals: Methodological and conceptual issues. *Bilingualism: Language and Cognition* 1, 131–149.
- Győri–Nagy S. 1988. A nemzetiségi kétnyelvűség kutatásának helyzete és távlatai. *A Hungarológia Oktatása* 2/3, 3–14.
- Győri–Nagy S. 1991. Változathatás a Kárpát-medencei tájnyelvű kisebbségek anyanyelv-dinamikájában. Győri–Nagy S., Kelemen J. (szerk.) *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében I*, 6–19. Széchenyi Társaság Pszicholingva Nyelviskola, Budapest.
- Haugen, E. 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2, 271–290.
- Haugen, E. 1972. *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*, 79–109. Stanford, California: Stanford University Press.
- Heltai P. 1996. Lexical Contrasts in Learners' Translations. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A., (eds.) 71–82.

- Heltai P. 1997. Minimal translation. In: Klaudy K., Kohn J. (eds.) *Transfere Necesses Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting 5–7 September, 1996, Budapest, Hungary*, 117–123. Budapest: Scholastica.
- Heltai P. 1999. Minimális fordítás. *Fordítástudomány* 1/2, 22–31.
- Heltai P. 2002. „Claims, Changes and Challenges”. Az EST III. Nemzetközi Kongresszusa. Koppenhága, 2001. augusztus 30–szeptember 1. *Fordítástudomány* 4/1, 123–133.
- Heltai P., Juhász G. 2002. A névmások fordításának kérdései angol–magyar és magyar–angol fordításokban. *Fordítástudomány* 4/2, 46–62.
- Jastrabská, L. 2003. *Fordítás és kontaktushatás. A kétnyelvűség hatása a fordításra szlovákiai magyar kétnyelvűek körében*. Bratislava: FF UK. (Szakdolgozat)
- Kiefer F. (szerk.) 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1987. *Fordítás és aktuális tagolás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 1994. Fordítás és nyelvi norma. In: Kemény G., Kardos T. (szerk.) *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 57–63. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) *Translation Studies in Hungary*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1996. Back-Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) 99–114.
- Klaudy K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 1/2, 5–21.
- Klaudy K. 1999/2002a. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy K. 1999/2002b. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica. (Az 5., bővített és átdolgozott kiadás alapján készült változatlan utánnomás.)
- Klaudy K. 2001a. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”? *Magyar Nyelvőr* 125/2, 145–152.
- Klaudy K. 2001b. Mindennapos nyelvi közvetítés. *Nyelvi mérce. Az anyanyelv szerepe az idegennyelv-tanításban és nyelvtudásmérésben*, 20–23. Budapest: Idegennyelvi Továbbképző Központ.
- Klaudy K. 2002. Opponensi vélemény Pápai Vilma doktori értekezéséről. *Fordítástudomány* 4/1, 107–112.
- Klaudy K. 2003. Dinamikus kontrasztok. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Jubileumi évkönyv 1973–2003*, 11–21. Budapest: Scholastica.
- Komisszarov, V. N. 1980/1986. Fordítás és általános nyelvészet. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 40–62.
- Kontra M. 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elángolosodó” orvosi nyelvünkre*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kontra M. (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Labov, W. 1966. Hypercorrection by the lower middle class as a factor in linguistic change, 84–113. Bright, W. (ed.) *Sociolinguistics*. The Hague: Mouton.
- Lambert, J. 1996. Translation and/as Research for Societies. The Ontogenesis of Translation. In: Klaudy K., Lambert J., Sohár A. (eds.) 11–25.
- Lanstyák I. 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Lanstyák I. 1998/2002. Magyar nyelvtervezés a Kárpát-medencében a 21. században. In: Lanstyák I., Szabó Mihály G. (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 127–141. Pozsony: Kalligram.
- Lanstyák I. 1999–2000. Types of Loanwords in the Varieties of Hungarian in Slovakia. *Philologia Fenno-Ugrica* 5–6, 15–48.
- Lanstyák I. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák I. 2002a. A nyelvérintkezés szakszókincséről. Száz fogalom a kontaktológia tárgyköréből. In: Gyurgyik L., Kocsis A. (szerk.) *Társadalom – Tudomány. Tanulmányok a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport műhelyéből*, 73–95. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák I. 2002b. A magyar nyelv szlovákiai változatainak jellemzői. In: Lanstyák I., Szabó Mihály, G. (szerk.) *Magyar nyelvtervezés Szlovákiában. Tanulmányok és dokumentumok*, 84–108. Pozsony: Kalligram Kiadó.
- Lanstyák I. 2003a. Kódváltás és fordítás. A célkeresztben a szlovákiai magyar nyelvi valóság. *Irodalmi Szemle* 46/7, 77–94.
- Lanstyák I. 2003b. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* 41, 393–400.
- Lanstyák I. 2003c. Fordítás és kontaktológia. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 5/3, 49–70.
- Lanstyák I. 2003d. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* 46/10, 52–68.
- Lanstyák I. 2003e. A Magyar értelmező kéziszótár a nyelvhelyesség fogságában. *Magyar Nyelvőr* 127/4, 370–388.
- Lanstyák I. 2004. Utazás a fordítás körül. Kétnyelvűség és nyelvköziség, független és függő szövegalkotás. (megjelenés alatt)
- Lanstyák I., Szabó Mihály G. 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lehiste, I. 1988. *Lectures on Language Contact*. Cambridge, Massachusetts–London, England: The MIT Press.
- Levý, J. 1957. *České theorie překladu*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění.

- Müller, F. 1989. Translation in Bilingual Conversation: Pragmatic Aspects of Translatory Interaction. *Journal of Pragmatics* 13, 713–739.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating, with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Nida, E., Taber, Ch. 1969. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E. J. Brill.
- NyKk. Grétsy László–Kovalovszky Miklós szerk. 1980–1985. *Nyelvművelő kézikönyv I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Pápai V. 2001. Új irányzatok az explicitáció kutatásában. *Fordítástudomány* 3/1, 26–39.
- Pápai V. 2002. Az explicitációs hipotézis vizsgálata angol–magyar és magyar–angol párhuzamos korpuszok egybevetésével. Az értekezés tézisei. *Fordítástudomány* 4/1, 97–107.
- Popovič, A. 1974. *Umelecký preklad v ČSSR. Výskum. Bibliografia*. Martin: Matica slovenská.
- Popovič, A. 1975. *Teória umeleckého prekladu. Aspekty textu a literárnej metakomunikácie*. Bratislava: Tatran.
- Popovič, A. 1980. *A műfordítás elmélete*. Bratislava: Madách.
- Popovič, A. (szerk.) 1983. *Originál / preklad. Interpretácia terminológia*. Bratislava: Tatran.
- Rabin, C. 1958. The Linguistics of Translation. *Aspects of Translation*, 123–145. London: Secker and Warburg.
- Revzin, I. I., Rozencvejg, V. Ju. 1964/1986. Fordítás és interpretáció. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 91–101.
- Romaine, S. 1989. *Bilingualism*. Oxford–New York: Basil Blackwell.
- Štefánik, J. 2000a. *Bilingvizmus na pozadí dvoch morfológicky odlišných typov jazykov. Intenčný bilingvizmus udeti*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Štefánik, J. 2000b. *Ľaden človek, dva jazyky*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Svejcer, A. D. 1973/1986. A fordításelmélet mint interdiszciplináris tudomány. In: Bart I., Klaudy K. (szerk.) 30–39.
- Tolcsvai Nagy G. 1998. Önmegértés a fordításban, nyelvtani modalitásváltással. Kabdebó L. Et al. (szerk.) *A fordítás és intertextualitás alakzatai*, 239–254. Budapest: Anonymus.
- Trudgill, P. 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Útmutató 2002. *Útmutató az európai közösségi joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi és szakmai lektorálásához*. Budapest: Igazságügyi Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának Fordításkoordináló Egysége.
- Vilikovský, J. 1984. *Preklad ako tvorba*. Bratislava: Slovenský spisovateľ.
- Weinreich, U. 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems*. Mouton, The Hague–Paris. (8th printing.)

Források

- Grendel L. 1998. *Hazám, Abszurdisztán. Esszék és cikkek*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Grendel, L. 1998. *Moja vlast', Absurdistan. Výber zesejí a publicistiky*. Bratislava: Kalligram.

Jegyzetek

- ¹ A „szakközi” műszó tágabb jelentésű, mint a „tudományközi”, mivel nemcsak az önálló tudományok és tudományágak közötti kapcsolatra utal, hanem egy-egy tudományágon belüli részterületek közötti kapcsolatokra is.
- ² *Regisztereknek* az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat nevezzük (pl. szaknyelvek, formális–informális stílusváltozatok, írott nyelv ↔ beszélt nyelv), dialektusoknak pedig a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat (nyelvjárások, szociolektusok, etnolektusok, genderlektusok stb.). L. még alább.
- ³ A szlovákiai magyar beszélők laikus fordítását vizsgáló Jastrabská (2003 :9) harminckét, jobbra közép- és felsőfokú végzettségű adatközlője közül saját bevallása szerint csak kettő találkozott a fordítással kizárólag befogadóként, azaz nem fordult vele elő, hogy fél oldalnál hosszabb szöveg lefordítására kérték volna. A fordítás különféle válfajai közül Jastrabská (i.m. 9–10) adatközlői körében az írott szöveg szóbeli fordítása, vagyis az ún. blattolás a leggyakoribb, utána következik a tolmácsolás, majd pedig az írott szöveg írásbeli fordítása (hangzó szöveg írásban történő fordításával egyetlen adatközlő sem találkozott.)
- ⁴ A *szelektív* és a vele rokon *nagyoló fordítás* olyan fordítási, ill. (jellemzőbb módon) tolmácsolási eljárás, melynek során a fordító a forrásnyelvi szövegnek csak egyes, lényegesnek – vagy éppen könnyen fordíthatónak – ítélt részleteit fordítja le, időhiány, gyakorlatlanság, fáradtság, nyelvtudás hiányosságai stb. miatt. Ha ez az eljárás mód makroszinten jelentkezik, szelektív fordításról beszélhetünk, ha mikroszinten van jelen, nagyoló fordításról (konkrét példára l. Lanstyák 2003a). A szelektív fordítás eredményeképpen a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szöveg egyes részleteit fogja tartalmazni elvileg pontos fordításban, a nagyoló fordítás eredményeképpen a célnyelvi szöveg egésze lefordításra kerül, elnagyolt, pontatlan, mikroszinten hiányos fordításban. (A kétféle fordítási stratégia persze egyidejűleg is érvényesíthető, ez esetben az eredmény: forrásnyelvi szövegrészletek elnagyolt, pontatlan, hiányos fordításban.) A fordításelméleti fogalmak közül a „nagyoló fordítás” egyfelől az implicitációval (vö. Klaudy 1999:8), másfelől a minimális fordítással (Heltai 1997, 1999), illetve a nyersfordítással érintkező fogalom, de nem azonos velük.
- ⁵ Ezenkívül elképzelhető, hogy kisebb-nagyobb mértékű párhuzamosság van a fordítási stratégiák és a kódváltási/kölcsönzési stratégiák között is, különös tekintettel az ún. közvetett kontaktushatás nyomán létrejövő kölcsönzésre.
- ⁶ Ezekre a jelenségekre l. pl. Haugen 1949, 1972; Weinreich 1953/1974: 42–43; Rabin 1958; Labov 1966; Nida-Taber 1969; Kontra 1981; Grosjean 1982; Klaudy 1987,

1996, 1999, 1999/2002a, 1999/2002b; Győri-Nagy 1991; Lanstyák-Szabó Mihály 1997; Gálosi 2000; Lanstyák 1999–2000; 2000; 2002b; Pápai 2001, 2002; Heltai 2002; Heltai–Juhász 2002.

- ⁷ A nyelvújító, nyelvtervező tevékenységet nem szabad összekeverni a nyelvműveléssel. A *nyelvtervezés* a nyelv változásába való tudatos beavatkozás céljából végzett tevékenység, amely a nyelv standard változatára irányul (ha nincs ilyen, létrehozására, ha van, akkor „fejlesztésére”). A *nyelvművelést* ezzel szemben olyan tevékenységként határozhatjuk meg, amely az emberi viselkedés egyik sajátos formájának, a nyelvi viselkedésnek a szabályozására irányul, a társadalmi elvárásoknak megfelelően. Mindkettő hasznos, de egymástól eltérő tevékenység. Ez a felfogás nem egészen egyezik a hagyományos nyelvművelés önmeghatározásával, mivel az fontos céljának tartotta a nyelv változásába való beavatkozást, vagyis nyelvtervezés szeretett volna lenni (vö. NyKK II: 349). Erre azonban a magyar nyelvművelést – amint fentebb utaltunk rá – sem szemlélete, sem módszerei nem tették alkalmassá. (L. még Lanstyák 1998/2002: 128, 130.)
- ⁸ Amíg csak fordított munkákban fordulnak elő, úgy tekinthetjük őket, hogy részei ugyan a „fordításnyelvnek” (pontosabban: az adott nyelv egy vagy több fordítási regiszterének), de nem magának a befogadó közösség nyelvének.
- ⁹ Az Igazságügyi Minisztérium Európai Közösségi Jogi Főosztályának Fordításkoordináló Egysége által az európai közösségi joganyag magyar nyelvre történő fordításához, nyelvi és szakmai lektorálásához kidolgozott útmutatónak a terminológiai kérdéseket taglaló része (Útmutató 2002: 16–17) e tekintetben némileg ellentmondásos, nyelvészeti szempontból nehezen értelmezhető, s ezért tartok tőle, hogy követése a gyakorlatban nehézségeket okozhat: nem válik el benne például tisztán a „szó” és a „fogalom”, a „jelentéstartalom” és a „motiváltság”, a „fordítás” és a „szóalkotás” kategóriája, s az sem mindig világos, hogy az útmutató összeállítói mikor gondolnak meglévő szinonim műszavak közüli választásra, a meglévő műszó elvetésére, s helyette új létrehozására, illetve új fogalom újonnan kialakított megnevezésére.

Szövegtípusok és fordítás

Vincze Katalin

Bevezetés

Dolgozatomban áttekintést szeretnék adni a szövegtípusok és a fordítás összefüggéseinek, a fordításszempontról szövegtipológia jelentőségének néhány lényeges kérdéséről. A szövegtípusok vizsgálata több aspektusból is fontos a fordításelmélet számára, de különösen lényeges a didaktika és a fordításkritika területén, mely szempontok leginkább ösztönzik az ez irányú kutatásokat.

A szövegnyelvészet és a fordítástudomány kapcsolatának áttekintő bemutatása után – elsősorban német nyelvű szakirodalomra támaszkodva – röviden felvázolom a legismertebb, a szövegtípusok és szövegfajták fordítás szempontjából releváns osztályozására, leírására megfogalmazott elképzeléseket. Bővebben kitérek Katharina Reiß fordításszempontról szövegtipológiájának ismertetésére, hiszen nincs olyan szövegnyelvészeti megközelítésű fordításelméleti munka, mely ne említené a német kutató nézeteit. Végül összegzem azokat a gondolatokat, amelyek a szövegnyelvészet és a fordítástudomány hatékony együttműködése mellett szólnak, és hangsúlyozzák a szövegek vizsgálatának jelentőségét a fordítás gyakorlata számára.

Szövegnyelvészet és fordítástudomány

Napjainkban egyre több kutató foglalkozik fordításelméleti vizsgálatok keretében szövegtani kérdésekkel. Klaudy Kinga a szöveghez való „visszatérésről” beszél azzal a jelenséggel kapcsolatban, amely már az 1960-as évek végétől, 70-es évek elejétől megfigyelhető a fordítástudományban (Klaudy 1999: 55). Ettől az időszaktól kezdve ugyanis egyre erősödött az igény, hogy a szövegnyelvészet kutatási módszereit és fogalmi apparátusát felhasználva a fordításelmélet a szövegek – mint a fordítás egységeinek – sajátosságait vizsgálja. Azért beszélhetünk „visszatérésről” – ahogy Klaudy kifejti –, mert a szöveggözpontúság mindig is jelen volt a fordításról való gondolkodásban, de a nyelvészeti fordításelmélet megjelenésével az 1950-60-as években, amikor sokkal inkább a lexikai és grammatikai struktúrák szintjén vizsgálták a fordítói tevékenységet, a kutatás szükségképpen eltávolodott a szövegtől (Klaudy 1999: 54).

A fordítástudomány elsősorban a szövegnyelvészet vizsgálati módszereit igyekszik a maga számára hasznossá tenni. Az a felismerés, hogy a szövegek elemzése nélkülözhetetlen a fordítók számára, arra az eredményre vezetett, hogy a fordítástudományon belül külön kutatási terület tanulmányozza a

szövegekkel kapcsolatos kérdéseket. Koller felosztásában a kilenc fő kutatási irány között a „*Textbezogene Übersetzungswissenschaft*” foglalkozik többek között a fordításszempontról szövegelemzés és szövegtipológia módszertanának kidolgozásával, valamint a „szövegfajok” (*Textgattung*) jellemző fordítási problémáinak és eljárásainak elemzésével és leírásával (Koller 1992: 126).

A 70-es évektől kezdődően egyre nagyobb figyelem irányul a forrásnyelvi szövegek elemzésének módszereire. Az egyes fordításelméleti irányzatoknak megfelelően különböző okokból tartják fontosnak: a szövegértés elmélyítése vagy a célnyelvi szöveg létrehozása szempontjából (Snell-Hornby, Hönic, Kußmaul és Schmidt 1998: 59). A funkcionális megközelítés képviselői különösen nagy hangsúlyt fektetnek a célnyelvi szövegek produkciójára, s az ezzel kapcsolatos szövegnyelvészeti vonatkozású kérdések vizsgálatára. Véleményük szerint a fordítási folyamat eredményeképpen létrejövő célnyelvi szövegnek meg kell felelnie a címzettek elvárásainak, és a célnyelvi kultúra általában a szövegekkel és külön az egyes szövegfajtákkal szemben támasztott követelményeinek is (uo. 60). Christiane Nord szerint az intertextualitás szövegnyelvészeti kategóriáján alapuló megközelítés hozhat eredményt a fenti probléma megoldásában, hiszen minden újonnan létrehozott szöveget integrálnak egy már meglévő szövegtípusba, és nyelvi jellemzőinek megfelelően létező szövegtípusokhoz vagy -fajtákhoz rendelik hozzá (uo. 60). A célnyelvi kultúrából vett párhuzamos szövegek belső jellemzői irányadóak tehát arra vonatkozóan, hogyan kell kinéznie egy adott kultúrában egy bizonyos szövegfajtának. Ez az elképzelés a Beaugrande-Dressler-féle szövegtipológiai irányvonalhoz kapcsolható. Ők kötötték ugyanis össze a szövegtípus fogalmát az intertextualitással (Tolcsvai 2001: 333).

A szövegértés és a célnyelvi szöveg létrehozásának szempontjai mellett a fordítások értékeléséhez is szükség van a szövegek elemzésére. Az első ilyen irányú szövegnyelvészeti munkák a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg „szövegnyelvészeti” ekvivalenciájából indultak ki, de funkcionális aspektusból a fordítás minősége csak a fordítási megbízásban megfogalmazott funkciója alapján mérhető (Snell-Hornby, Hönic, Kußmaul és Schmidt 1998: 60). Akár arról van szó, hogy a forrásnyelvi szöveg bizonyos jegyeit kell reprodukálni, akár arról, hogy célnyelvi párhuzamos szövegek jellemzőihez igazodva kell a fordítást elvégezni, mindkét esetben szövegtani eljárások bevonásával vizsgálható a fordítás minősége. Az előbbi szituációban az értékeléshez a célnyelvi és a forrásnyelvi szöveget kell összehasonlítani, a másik helyzetben pedig a célnyelvi szöveget a célnyelv adott szövegfajta érvényes szövegszerkesztési normáihoz és konvencióihoz kell viszonyítani (uo. 60).

A szövegnyelvészeti módszerek alkalmazásának bevonása a fordítandó szövegek és a fordítások elemzésébe különösen nagy jelentőségű a fordítói gyakorlatban, s így a fordítók képzésében is. (Bár a fordításszempontról szövegelemzés nem csak a szövegnyelvészet kategóriáit alkalmazza a szövegek vizsgálatakor.) A szövegelemzés során a fordító információkat gyűjt mind a forrásnyelvi szövegről, mind pedig azokról a tényezőkről, szempontokról, amelyeket a célnyelvi szöveg létrehozásakor figyelembe kell vennie. Ezek az ismeretek megkönnyítik a fordítói döntéseket és segítséget nyújtanak abban, hogy a célnyelvi követelményeknek megfelelő szöveget alkosson. Hiszen elsősorban a szöveg ekviva-

lenciáját kell szem előtt tartania. És éppen ebben segíthet a szövegnyelvészet, ahogyan Dressler is megállapítja. Úgy véli, azért járulhat hozzá a szövegnyelvészet a fordítások optimalizálásához, mert a legnagyobb fokú ekvivalencia a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek szembeállításával érhető el, az egyes mondatok fordításának hiányosságai kiegyenlíthetők az egész szöveg szintjén (Dressler 1991: 63).

Láthatjuk tehát, hogy nemcsak fordításkutatók tartják fontosnak a szövegnyelvi vizsgálatokat, hanem szövegnyelvszerek is felismerték, hogy eredményeiket jól hasznosíthatná a fordítástudomány. Beaugrande és Dressler különösen a szövegkörnyezet figyelembevételét emeli ki:

„A szövegnyelvi a fordítástudomány számára is hasznos lehet. A fordítás legfőképpen a nyelv **aktualizálásából** áll, éppen ezért a virtuális és önkörűbe zárt rendszerekbe való hagyományos belefeledkezés hátráltatta a fordításelmélet fejlődését. Ez a felismerés drámai módon világossá vált, amikor a virtuális rendszereket gépi fordítás kizárólagos alapjaként próbálták használni: az a számítógép, amely csak egy nyelvtannal és egy szótárral (mindkettő virtuális rendszer) volt felszerelve, képtelennek találtatott a megbízható működésre, mivel nem tudta figyelembe venni a **szövegkörnyezetet**”. (Beaugrande és Dressler 2000: 276)

A két tudomány közötti interdiszciplináris kapcsolatról csak akkor beszélhetünk, ha a fordítástudomány is képes valamit nyújtani a szövegnyelvészetnek. Klaudy Kinga a kölcsönösséget elsősorban abban látja, hogy a fordításkutatás „a szövegek belső szerveződésének nyelvek közti különbségeiről” tud adatokat szolgáltatni (Klaudy 1999: 69). Christiane Nord pedig arra mutat rá, hogy a fordítástudomány – mivel interkulturálisan orientált – olyan kérdéseket tesz fel, amelyek intrakulturális nézőpontból nem vetődnének fel (Snell-Hornby, Hönig, Kußmaul és Schmidt 1998: 60). Ily módon tehát ösztönzően hat a szövegnyelvszeti kutatásokra.

Szövegtípus, szövegfajta, fordítás

A két tudományterület érintkezési pontjainak, együttműködési lehetőségeinek rövid áttekintése után térjünk át a címben megfogalmazott konkrét problémára: a fordítás és a szövegtípusok vizsgálatának kérdésére.

Klaudy Kinga a fordítás kétféle szövegnyelvszeti megközelítését különbözteti meg (Klaudy 1999: 56). Az egyik, a moszkvai iskola kutatásainak középpontjában az áll, hogyan hat a szöveg belső szerveződése a fordítás folyamatára, tehát belülről közelítik meg a szöveget. A másik irányzat az, amellyel témánk szempontjából részletesebben kell foglalkoznunk: a szövegtípusok felőli megközelítés. A szövegeket kívülről vizsgáló kutatások elsősorban német nyelvterületen folynak, s érdeklődésük arra irányul, hogyan hatnak a különböző szövegtípusok a fordítás folyamatára.

A szövegtípusok, szövegfajták (e fogalmakkal kapcsolatban l. alább) vizsgálá-

lata a szövegnyelvészetnek is lényeges területe, s az ott megfogalmazott érvelések a téma jelentőségét illetően továbbvezetnek bennünket a fordítás irányába. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban Elisabeth Gülich szavait:

„A szövegfajttal való foglalkozás motivációja számomra nem – vagy: többé nem – elsősorban a nyelvészeti elméletalkotást eredményezi, vagyis nem szükségből akarom tisztázni, hogy vajon a szövegekből nyerhető szabályok az összes szövegre, vagy csak meghatározott szövegfajtákra érvényesek, vagy hogy az intuitív módon megkülönböztethető, várható szövegfajták vagy műfajok szisztematikus nyelvészeti kritériumok segítségével megkülönböztethetők. Sokkal inkább azért foglalkozom a szövegfajtákkal, mert úgy vélem, hogy a szövegfajták közötti különbségtetés a kommunikációban résztvevők számára fontos, és mert a különböző szövegtípusok jellemzőiről való tudás e résztvevők mindennapi tudásához tartozik”. (Tolcsvai 2001: 334)

S ha a szövegtípusok jellemzőinek ismerete hozzátartozik az egynyelvű kommunikációban résztvevők tudásához, különösen igaz ez a nyelvi közvetítőkre, akiknek rendelkeznie kell ezekkel az ismeretekkel mind a forrás-, mind a célnyelvben. Így tehát a szövegtípusok sajátosságainak leírása, egy fordításszemponthú szövegtipológia kidolgozása nem véletlenül vált a fordításkutatás egyik központi kérdésévé. Hogy ennek kapcsán szövegtípusok, vagy szövegfajták leírásáról kell-e beszélnünk, egy rövid kitérőt igényel.

Beaugrande és Dressler megfogalmazásában: „Egy »szövegtípus« nem más, mint mércehalmoz a szövegbeli jelenségek előállításához, megjósolásához és megmunkálásához, ennél fogva elsőrendű meghatározója a szövegek hatékonyságának, hatásosságának és helyénvalóságának” (Beaugrande és Dressler 2000: 240). Szintén a fenti szerzők állapítják meg, hogy egy szöveg típusba sorolása a kommunikációban betöltött funkciójától függ (uo. 238). Éppen ez a kulcsa annak a gondolatmenetnek is, amellyel Katharina Reiß a szövegek szövegtípusokba való besorolásának létjogosultságát, sőt szükségességét magyarázza. Míg a szövegnyelvészet egyre inkább a szövegfajták sajátosságainak, leírási lehetőségeinek kutatására koncentrál, a transzlatológia számára fontos a szövegfajták osztályozását megelőző, absztraktabb differenciálás, vagyis a szövegtípusok osztályozása (Snell-Hornby és Kadric 1995: 81).

Reiß a továbbiakban két okot nevez meg a szövegtípusok leírásának indokoltságára: A fordító csak akkor tudja megítélni az egyes szövegelemek jelentőségét a szövegen belül, ha ismeri a forrásnyelvi szöveg funkcióját és a forrásnyelvi kultúrában betöltött státuszát. Annak megfelelően változik a szöveg egyes elemeire vonatkozó fordítói stratégia, hogy a konkrét szöveg melyik szövegtípusba tartozik (uo. 89). Mivel a kommunikatív fordítás célja, hogy a szöveg ugyanazt a funkciót töltsse be a célnyelvi kultúrában, mint a forrásnyelvben, a fordító számára tehát fontos, hogy be tudja sorolni a szöveget a megfelelő szövegtípusba, és annak megfelelő fordítási stratégiát válasszon. Reiß másik indoka, hogy vannak olyan esetek is, amikor a célnyelvi szöveg nem tudja, vagy nem is kell neki ugyanazt a funkciót betöltenie a kommunikációban, mint a forrás-

nyelvi szövegnek. Előfordulnak olyan esetek, amikor nem a kommunikatív fordítás elvének, hanem más fordítási normáknak megfelelően kell a fordítást elvégezni, vagy a fordítást más célra akarják felhasználni, s ennek megfelelően a célnyelvi szöveg funkcióját tudatosan megváltoztatják (uo. 90). Ebben az esetben is tisztában kell lennie a fordítónak a szövegtípusok sajátosságaival, hogy a funkcióváltatásnak megfelelő fordítási eljárást alkalmazzon. (A szövegtípusok és az annak megfelelő fordítási stratégia összefüggéseivel kapcsolatban ld. alább Reiß tipológiájának ismertetését.)

Bár Reiß részletesen foglalkozik a szövegfajták sajátosságaival is, különösen a szövegfajta-konvenciók és a fordítás összefüggéseivel, úgy véli, hogy a fordítástudománynak nem feladata egy saját szövegfajta-elmélet kidolgozása (uo. 94). Hangsúlyozni kell tehát, hogy az egyes szövegtípusokhoz rendelt szövegfajták jellegzetességeinek ismerete nem elhanyagolható a fordítók számára, de a fordításelméletben indokolt a szövegtípusok osztályozásával foglalkozni, hiszen ugyanaz a szövegfajta a konkrét szituációtól függően különböző funkciót tölthet be, s így különböző szövegtípusokhoz tartozhat, ezért fordításánál más-más szempontokat kell figyelembe venni.

A szövegtípus és szövegfajta fogalmakkal kapcsolatos rövid közbevetés után térjünk tehát vissza a fordításszemponitű szövegtipológia kérdéséhez. A fordításelméleti fejtegetések során egyre több kutató a fordítandó szöveg sajátosságaival hozta összefüggésbe, hogy valamit egy bizonyos módon és nem máshogy kell fordítani. Többen is kísérletet tettek a fordítandó szövegek műfaji csoportosítására. Fjodorov például megkülönbözteti a tudományos, társadalmi-politikai és a művészi szövegeket; a francia kutató, Mounin pedig hét csoportot ír le: vallásos szövegek, irodalmi szövegek, versek, gyermekkönyvek, színpadi szövegek, filmszövegek és műszaki szövegek (Klaudy 1999: 58). Az argentin E. Taberni de Pucciarelli, a spanyol Francisco Ayala, a német O. Kade és R.W. Jumpelt, valamint az amerikai J. B. Casagrande szintén felismerték, hogy a korábbi felosztás – szépirodalmi és hétköznapi szövegek – nem elegendő, hiszen mindkét csoportban több szövegfajta van, amelyek nem ugyanazokat a fordítási módszereket igénylik (Reiß 1981: 76). Reiß szerint azonban egyik kísérletnek sem sikerült a szövegtípusokat a maguk sajátos jegyeivel elkülöníteni, ennek ellenére ezek a próbálkozások három dolgot világossá tettek: 1. Tagadhatatlan, hogy a fordítási folyamatban a szövegfajtának mint fő tényezőnek speciális funkciója van. 2. Minden korábbi osztályozási kísérlet kudarcot vallott, mert nincs egységes koncepciójuk a különböző szövegtípusok elkülönítésére. 3. Az adekvát fordítás követelményeit tekintve szükséges egy szövegtipológia kidolgozása (Reiß 1981: 76–77). Ezen felismerések után Reiß megalkotta a maga modelljét, melynek jelentősége abban áll, hogy mindaddig „senki sem próbálta a fordítás folyamatának törvényszerűségeit teljes egészében a fordítandó szöveg jellegzetességeiből kiindulva leírni” (Klaudy 1999: 58).

Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik című, 1971-ben megjelent művében írja le először szövegtipológiáját a fordítások szakszerű bírálatának lehetséges kritériumai és kategóriái után kutatva. 1976-ban kiadott *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text* című könyve, mely tulajdonképpen az 1974-ben elfogadott habilitációs munkája, a tipológia egyik elemének, az

operatív szövegnek és fordítási eljárásainak illetve problémáinak részletes elemzését tartalmazza. Munkája nagy visszhangot keltett a fordítástudományi szakirodalomban, elképzeléseit sokan méltatják, de vannak bírálói is.

Mielőtt azonban az értékelésről szót ejtenék, tekintsük át, mi is elméletének lényege. Kiindulópontja a következő: Mivel minden szöveg a nyelv eszközeinek segítségével jön létre, a nyelv pedig Karl Bühler modellje szerint három alapvető funkcióval rendelkezik – ábrázolás (*Darstellung*), kifejezés (*Ausdruck*) és felhívás (*Appell*) –, a fordítónak a szöveg elemzésekor azt kell megvizsgálnia, hogy az adott szövegben a nyelv mely funkcióját gyakorolja (Reiß 1986: 32). Úgy véli, hogy ez a három funkció nem érvényesül minden szövegben egyenrangúan: az egyikben az egyik, a másokban egy másik funkció van túlsúlyban. Eszerint három szövegtípust különböztet meg: tartalomközpontú szöveg (*inhaltsbetonte Texte*), formaközpontú szöveg (*formbetonte Texte*) és felhívásközpontú szöveg (*appellbetonte Texte*).

A **tartalomközpontú szövegekben** a nyelv ábrázoló funkciója dominál. Ebbe az informatív szövegtípusba tartoznak mindazok a szövegfajták, amelyeknél valamilyen tartalom, információ közlése áll az előtérben: sajtóhírek, szakönyvek, lexikon cikkelyek, használati utasítások stb. A **formaközpontú szövegek** esetében a nyelv kifejező funkciója uralkodik, ebbe az expresszív szövegtípusba sorolandók azok a szövegfajták, ahol a nyelvi formán van a hangsúly, tehát minden irodalmi és költői műfaj. A **felhívásközpontú szövegekben** a nyelv felhívó funkciója a legfontosabb, ebbe az operatív szövegtípusba tartoznak pl. a reklámok, hirdetések, propagandaszövegek stb. A nyelv funkciói alapján megkülönböztetett három típuson kívül Reiß hozzátesz egy negyedik csoportot is, az ún. **audio-mediális szövegek** (*audio-mediale Texte*) kategóriáját. Ennek a szövegtípusnak az a lényege, hogy a szövegek valamilyen nem nyelvi médiumon keresztül, beszélt vagy énekelt formában jutnak el a befogadóhoz. Ilyenek pl. a színpadi művek, a rádiós és televíziós műfajok, a filmszinkronizálás stb.

Reiß úgy gondolja, hogy – sajátosságai révén – a szövegtípus határozza meg a választandó fordítási módszert. A lényeg, hogy a szöveg funkciója megmaradjon, hiszen a tapasztalat azt mutatja, hogy a fordításnak általában ugyanaz a funkciója, mint a forrásnyelvi szövegnek: az informatív szövegeket többnyire azzal a szándékkal fordítják le, hogy a szövegben lévő információkat továbbítsák a célnyelvi befogadóknak, expresszív szövegeket rendszerint azért fordítanak, hogy az irodalmi műveket hozzáférhetővé tegyék a célnyelvi olvasók számára, operatív szövegeket pedig azért, hogy ugyanazt a hatást, ugyanazt a viselkedést váltsák ki a célnyelvi címzettekben, mint az eredeti szöveg a forrásnyelvi célközönségből (Stolze 1994: 109).

Ezen felismerések alapján a következő fordítási módszereket javasolja a különböző szövegtípusoknak megfelelően: A tartalomközpontú szövegek lényege az információ közvetítése, ezért a fordítónak elsősorban a forrásnyelvi tartalom maradéktalan visszaadására kell törekednie, mégpedig egyszerű, köznyelvi eszközökkel. A formaközpontú szövegek fordításánál a fordító elsődleges feladata a forma visszaadása, a formai analógia megteremtése, a művészi megformálás. A felhívásközpontú szövegek esetében „adaptáló” fordítást javasol, a cél az,

hogy a szöveg a célnyelvben is megőrizze felhívó funkcióját. Az audio-mediális szövegek fordításakor pedig annak a csatornának a sajátosságait kell figyelembe vennie, amelyen keresztül a mondanivaló eljut a befogadóhoz: „... gondoljunk csak a szinkronizálásra, ahol a szereplők szájmozgásához kell igazodnia a fordítónak, és a tartalom vagy a forma megőrzése helyett az vezérli a fordítót, hogy a szinkronszínész mondata éppen akkor érjen véget, amikor az eredeti színész becsukja a száját” (Klaudy 1999: 60).

Reiß modelljével kapcsolatban a legtöbben azt kifogásolták, hogy a valóságban nem mutatkozik meg ilyen egyértelműen a szövegek elsődleges funkciója, mint ahogyan azt a szövegtípusok leírása sugallja (Stolze 1994: 114). Azt a problémát, hogy egyik szövegtípus sem fordul elő a maga „tisztá”, ideális formájában, ezért néha lehetetlen egy-egy szöveget besorolni, maga Reiß is látta, erre mutat rá Gerzymisch-Arbogast azzal az ábrával, melyen Reiß a szövegtípusok és -funkciók átfedéseit mutatja *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text* című könyvében (Gerzymisch-Arbogast 1994: 37).

A fordítások elemzésére alkalmazandó, szövegtípusok felőli megközelítés képviselői közül Klaudy megemlíti még Vanyikov szakszövegtipológiáját és Sonja Tirkkonen-Condit finn kutató munkáját, aki az argumentatív szövegtípust írja le behatóan (Klaudy 1999: 61–63). Azonban egyetlen más modell sem vált annyira ismertté, mint Reiß tipológiája, mely didaktikai szempontból is jól használható.

Összegzés

Bár némi szkepticizmus is megjelenik a fordítások szövegszintű megközelítésével kapcsolatban – Newmark szerint „sok fordító azt mondja, hogy nem szabad szavakat fordítani, csak mondatokat, gondolatokat, üzeneteket. Szerintem becsapják magukat. A forrásnyelvi szöveg szavakból áll, ez minden, ami ott van a papíron (1988: 36–37) – mégis úgy vélem, a fordítók mindennapi gyakorlata, s a fordításoktatás számára is nagy segítséget jelent a szövegek fordításszempontú vizsgálata. Gondoljunk csak az egyes szövegfajták jellemzőinek leírására: a konvenciók ismerete nemcsak a szövegmegértést segíti elő, hanem pl. bizonyos szövegépítő-elemek rutinszerű alkalmazása nagyban megkönnyíti a fordítói munkát. Ugyanakkor a fordítások minőségének vizsgálatakor egyes fordítói döntések, megoldások is csak a szöveg szintjén magyarázhatók.

Nem feltétlenül a szövegtípusok vizsgálata fogja tovább éltetni a szövegnyelvészet és a fordítástudomány kapcsolatát, de feltehetően számos olyan kutatási terület létezik már most is és alakul ki a jövőben, ahol a két tudomány hasznos ismeretekkel szolgálhat egymás számára.

Irodalom

- de Beaugrande, R., Dressler, W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Dressler, W. 1991. Der Beitrag der Textlinguistik zur Übersetzungswissenschaft. In: Kapp, V. (Hrsg.): *Übersetzer und Dolmetscher*. Tübingen: Francke Verlag, Tübingen, 61–71.
- Gerzymisch-Arbogast, H. 1994. *Übersetzungswissenschaftliches Propädeutikum*. Tübingen, Basel: Francke Verlag.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Koller, W. 1992. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. Heidelberg, Wiesbaden: Quelle & Meyer Verlag. (4. Auflage).
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall International.
- Reiß, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Scriptor Verlag Kronberg. (Monographien Literatur + Sprache + Didaktik, 11.).
- Reiß, K. 1981. Textbestimmung und Übersetzungsmethode. Entwurf einer Texttypologie. In: Wilss, W. (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 76–91.
- Reiß, K. 1986. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*. München: Max Hueber Verlag. (3. Auflage).
- Snell-Hornby, M., Kadric, M. (Hg.) 1995. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft. Wiener Vorlesungen von Katharina Reiß*. Wien: WUV-Univ.-Verlag.
- Snell-Hornby, M., Hönig, H., Kußmaul, P. és Schmitt, P. A. (eds.) 1998. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg Verlag.
- Stolze, R. 1994. *Übersetzungstheorien. Eine Einführung*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Tolcsvai Nagy G. 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

A fordítás hermeneutikai megközelítéséről

N. Tóth Zsuzsa

Mi a hermeneutika?

A hermeneutika a megnyilatkozás, tolmácsolás, magyarázás és értelmezés tudománya. A görög mitológiában *Hermész* volt az istenek követe, aki az istenek üzeneteit lefordította a halandók nyelvére és így érthetővé tette számukra. A modern hermeneutika is azt tekinti feladatának, hogy egy másik *világból*, egy másik ember világából származó értelemösszefüggést áthozzon a saját világunkba. Nem csupán a beszéd és az írás, hanem minden emberi alkotás át van itatva *jelentéssel*, melynek kiolvasása hermeneutikai feladat (Gadamer 1990).

A szövegértelmezés és magyarázat ősi tudományát, amelyet az antikvitás óta műveltek filozófusok, teológusok, jogászok és filológusok, a XX. század egyik legjelentősebb gondolkodója, „Hermész német nagykövete” (Korcsog 2002), Hans-Georg Gadamer (1900–2002) újította meg *Wahrheit und Methode* című 1960-ban kiadott művében, melynek magyar fordítása 1984-ben jelent meg először.

A korábbi teológiai vagy humanisztikus hermeneutikában a mértékadó szövegek helyes értelmezése, a szerző szándékának megértése, az eredeti produkció reprodukciója volt a cél. Ezzel szemben Gadamer azt állítja, hogy minden mű lezáratlan és befejezetlen, és önmagában nincs értelme. Az olvasó, a befogadó is részt vesz a mű jelentésének megalkotásában. „Ezért a megértés nem pusztán reprodukáló, hanem egyben mindig alkotó viszonyulás” (Gadamer 2003: 331).

Gadamer hermeneutikájának három leglényegesebb eleme a *nyelviség*, a *hermeneutikai kör* és a *horizont-összeolvadás* (Horizontverschmelzung).

Gadamer mesterét, Heideggert követi, amikor a nyelvet az emberi lét alapjának tekinti. Heidegger megfogalmazásában „A nyelv a lét háza. A nyelv hajlékában lakozik az ember” (Heidegger 1994: 117). Ugyanez a gondolat jelenik meg Gadamernél, aki szerint „világban bennelétünk nyelvisége artikulálja a tapasztalat egész birodalmát” (Gadamer 1990: 25). A nyelv az, „melyen a hagyomány szól hozzánk” (Gadamer 2003: 330), „[...]aki megértésre törekszik, az összekapcsolódik azzal a dologgal, amely a hagyományban szóhoz jut” (uo.).

A megértés a hermeneutika kulcsfogalma. A dolgok értelme nem adott; egy dolog csak valaki számára jelent valamit. „A megértés végbemenési formája az értelmezés” (Gadamer 2003: 431). A megértés folyamatában van döntő fontossága a *hermeneutikai körnek* és a *horizont-összeolvadásnak*.

A *hermeneutikai kör* fogalma az antik retorikából származik, és azt jelenti, hogy „Az értelem anticipálása, melyben az egészet elgondoljuk, azáltal válik

explicit megértéssé, hogy a részek, melyeket az egész határoz meg, szintén meghatározzák az egészt... A megértés helyességének a mindenkori kritériuma az, hogy valamennyi rész összhangban van az egésszel” (Gadamer 2003: 326). Ez egy általánosan elfogadott alapelv, melyet mindenki vall, aki szövegekkel foglalkozik. Beaugrande és Dressler ezt az alapelvet így fogalmazza meg: „Coherence of a single text may be evident only in view of the overall discourse” (Beaugrande és Dressler 1981: 19). Gadamer ehhez az általánosan elfogadott alapelvhez teszi hozzá azt a felfedezést, hogy a szöveget nem önmagából értjük meg az egész megsejtésének megelőlegezésekor, hanem a „megértés csak úgy lehetséges, ha a megértő játékba hozza a saját előföltevéseit. Az értelmező produktív hozzájárulása elválaszthatatlanul hozzátartozik magának a megértésnek az értelméhez” (Gadamer 1990: 23).

Az interpretáló *horizontja* „A korok, kultúrák, osztályok és fajok megszűnethetetlen, szükségszerű távolsága ... egy olyan szubjektívitas-fölötti momentum, amely a megértésnek feszültséget és életet kölcsönöz”(Gadamer 1990: 23). Amikor egy szöveget próbálunk megérteni, akkor is abba a perspektívába, a szerző *horizontjába* helyezkedünk bele, amelyből a másik személy a véleményét megalkotta. A megértés során *horizont-összeolvadás* történik; a szerző és a befogadó horizontja összeolvad, és az értelem, amely így létrejön, közös alkotás: sem nem a szerzőé, sem nem az interpretálóé. Közösén hozták létre egy olyan folyamatban, amely a beszélgetésre hasonlít. A mű mondanivalója „nem az, amit a szerző, az alkotó eredetileg mondott, hanem az, amit akkor mondott volna, ha én lettem volna a beszélgetőpartnere” (Korcsof 2002). „A hermeneutikának az a feladata, hogy megvilágítsa a megértésnek ezt a csodáját, mely nem a lelkek titokzatos communiója, hanem részesedés a közös értelemben” (Gadamer 2003: 327).

Az elmúlt négy évtizedben rendkívül nagy szemléletformáló hatást gyakorolt a bölcsész- és társadalomtudományok szinte minden ágára a modern hermeneutikai megközelítés, mely szerint tehát a világ megismerése, megértése nem az objektív valóság megfejtését jelenti, hanem a megismerésben, a valóság megértésében a megismerő is benne van mindazzal a háttérrel, amiből származik. Az 1960-as évektől kezdődően a hermeneutikának is – más szellemi áramlatokkal párhuzamosan és kölcsönhatásban – szerepe volt abban, hogy egy új paradigma kezdett megjeleni a szociológiában, a pszichológiában, a pszichoterápiában, a történettudományban, az irodalomelméletben, a kommunikációelméletben, a nyelvtudomány azon területein, melyek a nyelvet nem *in abstracto*, hanem a megnyilatkozások és a nyelvhasználók konkrétságában vizsgálják, sőt még a természettudományok hermeneutikai értelmezéséről is születtek elemzések (vö. Schwendtner és Margitay 2003). A ’tudomány megértő módban’ új paradigmájában kulcsszerepet játszik a jelenségek dialóguson alapuló megértése és az értelmezési lehetőségek sokféleségének elfogadása. Ez a szemlélet részévé vált a korszellemnek, beépült a kor beszédmódjába, amely formálja az embert, vagyis fokozatosan részévé vált a 20. századi ember horizontjának – legalábbis a vassfüggönytől nyugatra.

Természetesen a fordításelméletben is megjelent az új paradigma, pl. az 1985-ben alapított göttingeni kutatócsoport *Göttinger Beiträge zur Intention-*

nalen Überetzungsforschung címmel kiadott köteteiben, melyek szerzői szerint az irodalmi fordítás az irodalmi szöveg interpretációjának fordítását jelenti, amely interpretációt a célnyelvi kultúra irodalmi hagyományai befolyásolják (Gentzler: 191).

Fordítás: reprodukció vagy interpretáció?

A fordításelmélet egyik kulcskérdése mindig is az volt, reprodukálható-e az eredeti szöveg. A hermeneutikai megközelítés új megvilágításba helyezi ezt a kérdést.

Gentzler a fordításelméleteket bemutató könyvében a következőképpen foglalja össze a nyelvészetből kiinduló fordítástudományi irányzat (Nida, Wilss, Kade, Neubert, Reiß, Snell-Hornby) képviselőinek munkásságát: ezeknél a szerzőknél a forrásnyelvi szöveg áll a középpontban; és azt vallják, hogy az eredeti valamilyen mélystruktúrát testesít meg, amely tartalmazza a szükséges információt ahhoz, hogy egy másik nyelvre lehessen kódolni, és ehhez a fordítónak hűnek kell maradnia. Gentzler sommásan utópikusnak nevezi azt a nézetüket, hogy a fordításnak az eredetit kell reprodukálnia (Gentzler : 75).

A hermeneutikai látásmód szerint a fordítás nem reprodukció, hanem interpretáció. Minden fordító interpretátor, mondja Gadamer (Gadamer 2003: 429).

A fordító mint interpretátor felfogás megértésére jó analógiát kínál a zene: a zene esetében a zenész révén a hallgató eleve egy interpretációt kap. A zenész mint előadó vagy mint karmester a legvalódibb értelemben interpretátor: köztes helyzetben van a zeneszerző és a hallgató között. (Gadamer 1994b: 127) „...éppen a zene mutatja meg, hogy az értelmezés nem a kotta pontos lejátszásában rejlik. [...] Aki muzsikál, és a zenét nem kibetűzi, az értelmezőként a zenét kifejti, hiszen tevékenysége során zene jön elő” (Gadamer 1994a: 258).

Egy kottát sokféleképpen lehet eljátszani; sokféle interpretáció lehetséges. Az interpretáció egyfajta értelemadás. Zene csak abból lesz, ha a kottát nemcsak kibetűzzük, hanem értelmet adunk neki.

Megérteni: mit és hogyan?

Minden fordító interpretátor tehát, olyan mint a zenész. A különbség csak annyi, hogy ő nem a kottának, hanem a szövegnek ad értelmet. De miért kell a szövegnek értelmet adni? Nincs a szövegnek már eleve értelme? Nincs a szövegnek eredeti üzenete? Erről nagyon megoszlanak a vélemények.

I.A. Richards, a gyakorlatorientált *Translation workshop* irányzat megalapítója, azt az álláspontot képviselte, hogy létezik tökéletes olvasó, aki képes a szöveg eredeti üzenetét megragadni. 1953-as *Toward a Theory of Translating* című tanulmányában is hitet tett amellett, hogy lehetséges a megértés szabályait megállapítani, létezik tökéletes megértés, és „az eredeti üzenetet lehetséges dekódolni és újrakódolni egy másik nyelven” (Gentzler: 13).

Gentzler szerint Nida, a fordítástudomány egyik klasszikusa (vö. Nida 1964

és 1974) az intencionalitás téveszméjével (*intentional fallacy*) vádolható. Szemben azzal, hogy Nida szerint egy mű eredeti üzenete megállapítható és nem változik, Gentzler azt vallja, hogy a mélystruktúra, a szöveg jelentése akár örökre rejtve maradhat. „...amit egy mű mond és amit a szerző mondani akart, az két különböző dolog. Nida fordításelmélete meg akarja fejteni a szöveget és fogyasztásra alkalmassá akarja tenni. ... nem bízunk az olvasókban, hogy ők dekódolják a szöveget a maguk számára” (Gentzler: 58).

Nidával ellentétben a dekonstrukcionizmus hívei egészen másként vélekednek: Paul de Man szerint, aki Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról értekezik, egyetlen olvasó sem ragadhatja meg egy mű eredeti jelentését (de Man 1986).

De mi is valójában egy szöveg? Betűk halmaza a fehér papíron vagy a számítógép monitorján. A szöveg értelme nincs benne a fizikailag létező betűkben; a szöveg értelme az olvasó tudatában születik meg, ha el tudja olvasni a szöveget. Beaugrande és Dressler is egy nagyon hasonló gondolatot fogalmaznak meg, amikor ezt írják: „A text does not make sense by itself, but rather by the interaction of text-presented knowledge with people's stored knowledge of the world” (Beaugrande és Dressler 1981: 6).

A fordító mint interpretátor a megértés, az értelemadás révén szöveget alkot, ahogy a zenész mint interpretátor zenét hoz létre.

A fordító helyzete abban különbözik az egyszerű olvasóétól, hogy világosan meg kell mondania, hogyan érti a szöveget.

A szöveg valódi értelme, ahogy az interpretálót megszólítja, éppen hogy nem függ attól az alkalomszerűségtől, melyet a szerző és eredeti közönsége képvisel. ... maga a szerző nem feltétlenül ismeri fel szövegének igazi értelmét, s ezért az interpretáló gyakran többet érthet meg és többet kell megértenie, mint a szerzőnek. ... A szövegek értelme nemcsak alkalmanként, hanem mindig fölötté áll a szöveg szerzőjének. (Gadamer 2003: 331)

A szerző még azt sem feltétlenül ismeri fel, hogy milyen nyelven ír. Köztudomású, hogy például Dante azt hitte, latinul írja az *Isteni színjátékot*, ma pedig úgy gondoljuk, hogy a mű az olasz irodalmi nyelv megteremtője volt.

A megértés tehát nem a szöveg keletkezését, a szerzői szándékot rekonstruálja, hanem *magát a szöveget akarjuk megérteni*. Arról már volt szó, hogy a szöveg értelme az interpretáló tudatában keletkezik. Vagyis: „az interpretáló saját gondolatai is mindig eleve benne vannak a szövegértelmezésben. Ennyiben az interpretátor saját horizontja a meghatározó, [...] és segít bennünket, hogy valóban elsajátítsuk azt, amit a szövegben mondanak” (Gadamer 2003: 430). A megértés horizont-összeolvadás révén jön létre: a szerző és a fordító együtt teremtik meg a szöveg értelmét.

A horizont-összeolvadás viszont a beszélgetés, a dialógus végbemenési formája. *A hermeneutikai felfogás szerint a megértés beszélgetés.*

Ez a megállapítás rimel a kommunikációelmélet, a diskurzuselemzés és a pragmatika azon felfogására, hogy a jelentés, valaminek a megértése a kommunikáció során születik meg a résztvevők közös erőfeszítéseként, az angolul

negotiation of meaning-nek nevezett folyamat során (vö. Candlin és Lotfipour-Saedi 1983).

Az értelem (sense) közös megalkotását valló megközelítés nagyon messze van a korai kommunikációelmélet azon felfogásától, mely szerint az adó küldi az üzenetet, a vevő pedig befogadja, megérti. Az újabb kommunikációelméleti művek már másképp írják le ezt a folyamatot: az üzenetet a befogadó értelmezi; amit megértünk, az nem az eredeti üzenet, hanem az az értelem, amit mi adunk neki (vö. Pearce és Cronen 1981).

A fordítás mint dialógus

A fordításkutatók közül Louis Kelly volt az, aki *The True Interpreter* (1979) című művében dialógusnak nevezte a fordítást. Olyan dialógusnak, amely megteremti az Én és a Te közötti egyensúlyt („balance between I and thou”) (Kelly 1979: 214).

Ez a látásmód nagyon hasonlít Gadameréhez, aki szerint a fordítás esetében a beszélgetés egyik résztvevője, a szöveg, csak a partner, az interpretátor révén jut szóhoz, az írott jeleket csak az interpretátor változtatja vissza értelemmé.

De azáltal, hogy az interpretáló az írásjelet megértéssé változtatja vissza, maga a dolog szólal meg, amelyről a szöveg beszél. Mint a valóságos beszélgetésben, itt is a közös dolog kapcsolja össze egymással a partnereket, jelen esetben a szöveget és az interpretálót. Ahogy a tolmácsként szereplő fordító csak azáltal teszi lehetővé a beszélgetésben a kölcsönös megértést, hogy ő is részt vesz a megtárgyalt dologban, úgy a szöveg esetében is elengedhetetlen előfeltétel, hogy az interpretátor részt vegyen a szöveg értelmében. (Gadamer 2003: 430)

Ha a fordítást olyan megértésnek fogjuk fel, melynek során a beszélgetéshez hasonlóan a résztvevők által közösen megalkotott értelem jön létre, akkor egyetérthetünk George Steiner (1975: 48–49) megállapításával: „... minden ember fordítást végez, mégpedig a szó teljes értelmében, valahányszor egy másik ember szóbeli üzenetet juttat el hozzá. [...] Röviden: *nyelven belül vagy nyelvek között, az emberi kommunikáció nem más, mint fordítás.*”

Irodalom

- de Beaugrande, R., Dressler, W. U. 1981. *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.
- Candlin, C. N., Lotfipour-Saedi, K. 1983. Processes of Discourse. *Journal of Applied Language Study*, I, 2.

- Gadamer, H-G. 1990. [1974] Hermeneutika. In: Bacsó, B. (vál.) *Filozófiai hermeneutika*. Budapest: Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja. 11–28.
- Gadamer, H-G. 1994a. [1992] Szó és kép – „így igaz, így létező”. Ford. Schein Gábor. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins. 227–265.
- Gadamer, H-G. 1994b. [1971] A szó igazságáról. Ford. Poprády Judit. In: *A szép aktualitása*. Budapest: T-Twins. 111–141.
- Gadamer, H-G. 2003². [1960] *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Budapest: Osiris.
- Gentzler, E. 2001². [1993] *Contemporary Translation Theories*. Clevedon, Buffalo, Toronto, Sydney: Multilingual Matters Ltd.
- Heidegger 1994. [1947] Levél a „humanizmusról”. Ford. Bacsó Béla. In: „...költőien lakozik az ember...” – *Válogatott írások*. Budapest, Szeged: T-Twins/Pompeji. 117–170.
- Kelly, L. 1979. *The True Interpreter*. New York: St. Martin’s Press.
- Korcsog, B. 2002. Hermész német nagykövete. *Élet és irodalom* XLVI. évf., 17. sz.
- Man, P. d. 1986. ‘Conclusions’: Walter Benjamin’s ‘The Task of the Translator’. *The Resistance to Theory*. Minneapolis: University of Minnesota Press. 73–105.
- Magyarul: Man, P. de. 1994. Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írásáról. Ford. Király E. *Átváltások*. 1994/2. 65–80.
- Margitay T. & Schwendtner T. (szerk.) 2003. *Tudomány megértő módon. Hermeneutika és tudományfilozófia*. Budapest: L’Harmattan.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating – with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E.J.Brill.
- Nida, E. A. & Taber, Ch. R. 1974. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: E.J. Brill.
- Pearce, W. B. & Cronen, V. E. 1981. *Communication, Action and Meaning*. New York: Praeger
- Richards, I. A. 1953. Toward a Theory of Translating. In: Wright, A. F. (ed.) *Studies in Chinese Thought*. Chicago: University of Chicago Press. 247–262.
- Steiner, G. 1998. [1975.] *After Babel. Aspects of Language and Translation*. Oxford: OUP.

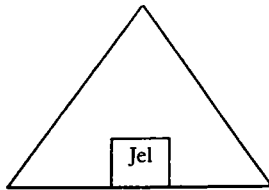
Az „olvasó ember” mint metaszöveg a *Zsivágó doktor* magyar fordításában

Cs. Jónás Erzsébet

A „*homo legens*” mint metaszöveg az irodalomszemiotikai modellalkotásban

A „*homo legens*”, vagyis az „*olvasó ember*” nyelvi-irodalmi ábrázolásában a szövegértelmezés súlypontja a külső valóságábrázolás megfejtéséről a metaszöveg értelmezésére tolódik át. A 20. századi irodalomkutatás szemiotikai szempontból külön vizsgálja a modelltől készült további modellalkotást (kettős illetve többszörös jelképzést) és annak metaszövegekénti értelmezését. E jelenség mindkét fele, a *jelölt* és a *jelölő* is sajátos nyelvi és irodalmi jegyekkel írható le, mint-hogy mindkettő része a szépirodalomnak. A jelnek van egy harmadik komponense is, ez az *értelmező*, aki számára a jel készült, akinek valamilyen közös tartalommal bír. Ez a mű írója, s az általa azonos jelhasználóként feltételezett olvasója.

JELÖLŐ ESZKÖZ
(irodalom az irodalomban)

JELÖLT TARTALOM

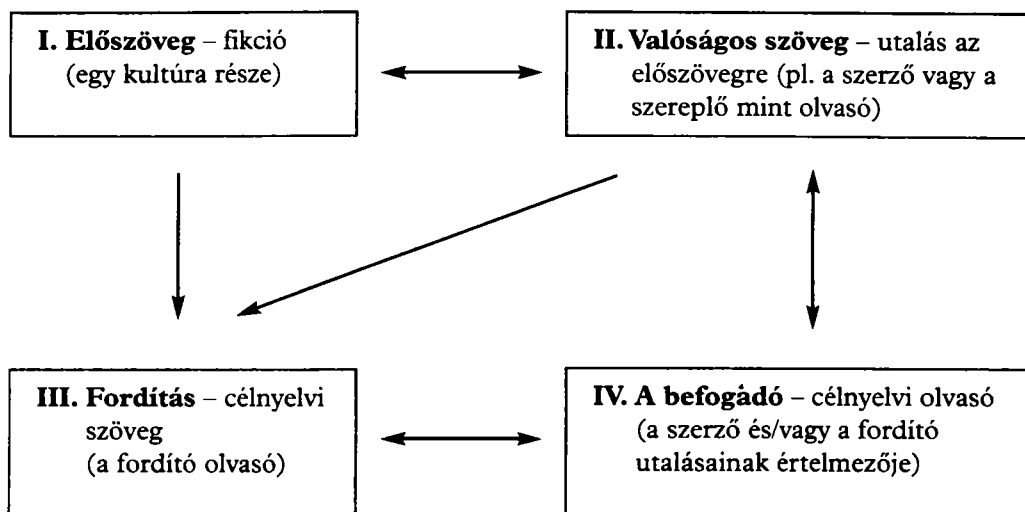
ÉRTELMEZŐ(K)

Az olvasott irodalom, amelyet a szereplők a kezükbe vesznek mint „*előszöveget*”, a világ egyfajta modellje. Ezt a szerző beépíti a saját alkotásába, mint egy-egy szereplőt megjelenítő, jellemteremtő nyelvi, stilisztikai eszközt. Így válik a modell modellezése megfejtésre váró metaszöveggé az olvasó számára. Ha a mű idegen nyelvi fordítását nézzük, további jelentések rétegződhetnek erre a nyelvi anyagra, hiszen a célnyelvi fordító, majd az olvasó már más-más befogadási horizonton helyezi el ugyanazt a szöveget attól függően, mennyire ismeri a szereplők olvasmányait. Azonos-e az ő értelmezése a szerzővel, aki ezt figuraábrázoló eszközként metatartalommal szerepeltette, el tudja-e helyezni a célnyelvi olvasó saját kulturális háttérismeretei között az olvasmányélményt, vagy mindenképp kommentárokkal kell ellátni a fordítást, hogy ezek a szövegrészek ne vesszenek el ráutaló jelentésükkal. A szerző ezekre az olvasmányokra leginkább csak utalásokat tesz, beleképzelve magát hősei ismereteibe, értékrendjébe. Alkalmanként kívülálló narrátorként kommentálja a szereplők olvasmá-

nyaihoz való viszonyát. Mintegy azt feltételezi, hogy az olvasó ezeket az utalásokat beavatottként megértve értelmezően feloldja, s e háttérismereteket részévé teszi a műbeli hősök jellemteremtő leírásának.

A 19. századi orosz irodalomban gyakran jelennek meg olyan szereplők, akiket a szerző nyugat-európai vagy klasszikus antik irodalmi hősökkel, gondolkozókkal állít párhuzamba, vagy megformálásukban, leírásukban utalást tesz e szerzőkre, illetve hősökre (pl. a Biblia, Dante, Byron, Voltaire és hőseik). A 20. századi európai irodalom ugyanígy gyakran hivatkozik az orosz irodalomból Tolsztoj, Dosztojevszkij, Csehov alakjaira, filozófiai alapállásukra, műveikre mint mindenki számára ismert értékalapú evidenciákra. Ez az ábrázoló, világteremtő folyamat mind pozitív, mind negatív értéként megjelenhet az alkotásban, s ilyenkor nem lexikonba illő kodifikált információt közvetít az „előszövegről”, a hős olvasmányáról, hanem a szerzőnek és/vagy a szereplőnek ahhoz való privát viszonyát mutatja fel. Ez az utalás az olvasó számára áttételes üzenetet hordoz, így lesz a beépülő olvasmány metaszóveg. Később a fordítás erre újabb metafunkciót rétegez rá, s végül a fordítás olvasója által – sokszor évtizedek múltán – újabb meta-metanyelvi értelmezés születik (vö. Bańcerowski 2000: 389–391).

Az *előszöveg*, a hősök olvasmánya fikció, hiszen valóságos szöveggént nem jelenik meg, csak beszélnek róla. Az előolvasmány írója a valóságos mű egyik szereplőjévé válik. A valóságos szövegben mind az olvasó hős, mind az őt ábrázoló szerző olvasóként viszonyul ehhez az előszöveghez. De mert az olvasás a műben csak az ábrázolás része, az irodalmi alkotás valóságos, végső olvasójának kell az általa közvetített metainformációt értelmeznie. Ha e befogadói folyamatba közbeiktatódik a fordító is mint olvasó-értelmező a maga fordításszövegével, akkor a fordítás célnyelvi olvasója többszörösen áttételes jelentésrendszert fejt meg nem három-, hanem négyszintű átkódolással. Ezt a bonyolult rendszert, amely mindannyiszor a valóságról képzett modellalkotás metatartalmának módosulását hozza magával, az alábbiak szerint szemléltethetjük:

A „homo legens” speciális intertextualitása

A „*homo legens*”- metaszöveg az irodalmi szövegek *intertextualitásának* speciális esete. Bár az intertextualitás fogalma az 1960-as évektől terjedt el a posztmodern irodalom egyik sajátosságaként, a fordítás itt tárgyalt sajátos problémaköre is kétségtelenül igazolja, hogy az irodalmi szövegek egymásra utaltságának és összekapcsolódásának hangsúlyozása (rájátszás, idézés, újraírás, célzás stb.) mindig is az írott mű speciális jellemzője, amely koronként, kultúránként történetileg változó funkciót tölt be. Az intertextualitás a fordításstilisztikai vizsgálatok bizonyossága szerint is a szövegek létmódjaként értelmezhető, amely utal azok kapcsolódásának mikéntjével a szövegeknek a kulturális hagyományokhoz (a befogadói ismeretszintekhez) való viszonyára. Az intertextus értelmezése a befogadó aktivitását igényli, s így megnyitja magának az irodalmi műnek a határait is (vö. Szabó 2002: 218). A „*nyitott mű*” Umberto Ecónál kifejtett gondolata tovább szélesíti az intertextualitást, hiszen minden befogadó bármely következő olvasatában újabb értelmezést adhat a szöveg szemiotikai rétegeinek (vö. Bahtyin 1986; Lotman 1973, Eco 1998). Poétikailag is érdemes az intertextualitás fogalmának a kiszélesítése, hiszen a preszuppozíciók, amelyek minden egyes szöveg megértését előkészítik, magukba foglalják a műfajfüggő konvenciókat.

Az intertextualitás kérdését a nyelvészet a *kommunikatív kontextus* kapcsán vizsgálja. Ez esetben az intertextualitás a szövegértés paralingvisztikai, szituatív, pszichológiai, kulturológiai háttérét takarja. Hasonló összefüggésben jelenítik meg a szöveg *vertikális kontextusát*, amely az adott mű történeti-filológiai összefüggéseit rögzíti (vö. V. Mirkin 1978; Jenny 1974 és O. Ahmanova – I. Gjubbenet 1977). A nyelvészeket inkább a többértelműség megszüntetése érdekli, míg az irodalomtudományt a létrejövő funkcionális többjelentésesség. A magunk részéről a kontrasztív fordításstiszika vonalát követve a nyelvészet és az irodalomtudomány tudatosan kiválasztott érintkezési pontjait látjuk benne. A fordítástudomány interdiszciplináris megközelítése egységbe rendezi mindezen kérdéseket. A Klaudy Kinga által bevezetett *kommunikatív ekvivalencia* lefedi a mindenkori szövegtartalmak aktuális átjárhatóságát – átadhatóságát. (Klaudy 1997: 101–103).

A „*homo legens*”, az „*olvasó ember*” irodalmi kontextusaival többszörös jelentésrétegződéssel tartozik bele az intertextualitás problémakörébe. Hiszen a tartalmi jelentéseken túl maga az olvasás vagy annak a hiánya mint tény újabb összefüggéseket nyit meg, amely már az intertextualitáson túl az értékteremtés ábrázolásának más szintjeit is érinti. Az olvasás beépülő meglétét (+), hiányát (-) vagy funkciótlanágát (0) akkor lehet rögzíteni egy értékrendben, ha az olvasás és a könyv egy adott kultúrában egyáltalán értéknek tekinthető (vö. N. Georgijev 1992).

Borisz Paszternak *Zsivágó doktor* című regénye magyarul

Borisz Paszternak Nobel-díjas regényét, a *Zsivágó doktort* orosz nyelven először csak 1987-ben vehette kezébe az olvasó. Akkor nem kötetben, hanem folyóiratban jelent meg. Magyarul 1988-ban Pór Judit fordításában már a magyar

közönség is megismerhette. Az 1995-ben elhunyt kiváló műfordító nagy tapasztalattal és az orosz próza és líra iránti osztatlan fogékonysággal készült erre a szakmailag és intellektuálisan is hatalmas feladatra. Az elmélyült háttér munkának egyik oka épp az „*olvasó ember*” regénybeli folyamatos jelenléte lehetett. A regény szereplői a 20-as évek Oroszországának magasan képzett, olvasott intelligenciáját reprezentálták, akik olvasmányaikban természetes módon kapcsolódtak az egyetemes és európai kultúra képviselőihez ugyanúgy, mint a kor meghatározó orosz művészeti, filozófiai és politikai irányzataihoz. Mindezek háttérismerete Pór Judit birtokában volt, amikor az Októberi Forradalom utáni időszak, a NEP-korszak viharai között útjukat kereső regényhősök megjelenítéséhez fogott nyelvet, stílust és szövegbeli *explikációs szintet* választva a magyar olvasó számára. Utólag is megállapítható, Pór Judit korrektül járt el, ugyanakkor nem becsülte sokkal alább a saját tájékozottságánál a célnyelvi olvasó ismeretbeli felkészültségét sem. Kétségtelenül, a 80-as évek magyar olvasójának klasszikus értelemben vett irodalmi, kulturális tájékozottsága összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint napjainkban. Ma azonban, a 21. század információs áradatában erre az olvasottságra mint közös szellemi háttérismeretre, mint közös kulturális emlékezetre már aligha alapozhatna a fordító. E folyamatnak a megsejtése Pór Judit fordításának idején már érezhető volt. Látni fogjuk, hogy a fordító egy-egy csillaggal jelölt lábjegyzetben – az eredeti szövegtől eltérően – szükségét érzi, hogy kommentálja a kortárs magyar olvasónak a szövegbeli irodalmi, nyelvészeti utalásokat. Jól ismerve a kor átlagemberének műveltségi karakterét, ezek ismeretét már akkor sem feltételezte a magyar olvasóról. Hiányuk napjainkra egyre zavaróbb az intellektuális szépirodalom megértésében.

A „*homo legens*” metajelentései a *Zsivágó doktor* szövegében

Az alábbiakban tipikusnak tekinthető példákkal szeretnénk bemutatni, hogyan épül be a metaszöveg jelentése a szereplők nyelvben megélt világainak modell-szintű leképezésébe. A szövegek előtt kiemeljük a „*homo legens*”-re, az „*olvasó ember*”-re közvetetten utaló szerzők nevét mint kulcsszavakat, s a szövegrészen belül a metajelentést hordozó szövegelemeket. Fordítási szempontból arra keressük a választ, hogy a fordítás a mai célnyelvi olvasó számára betölti-e azt a funkciót, amelyet az eredeti mű szerzője szánt a szövegnek, vagy milyen kiegészítő információkkal töltheti be ezt a szerepet:

1. Goethe

Wolfgang Goethe ma is ismert klasszikusa a német irodalomnak és a világirodalmi örökségnek. Fő műve a *Faust*, melynek cselekményrészlete kapcsán a *Zsivágó doktorban* a főszereplő szerelmére, *Grätchenre* történik utalás. Az intertextualitás a mai magyar olvasóközönség számára már sajnálatos módon kevéssé jeleníti meg Goethe hősnőjének alakját. Egy újabb magyar fordításváltozatban ezért a regény szövegében itt is szükséges lenne a kommentár, de legalább a szerző és a mű megjelölése:¹

Руфина Онисимовна с первого взгляда невзлюбила свою больную квартирантку. Она считала Лару злостной симулянткой. Припадки Лариного бреда казались Руфине Онисимовне сплошным притворством. Руфина Онисимовна готова была побожиться, что Лара разыгрывает помешанную **Маргариту** в темнице. (Часть IV/2)

Rufina Onyiszimovna már első pillantásra nem rokonszenvezett beteg lakójával. Megrögzött szimulánsnak tartotta. Lara önkívületrohamaait merő egy tettetésnek látta. Megesküdött volna rá, hogy Lara a tömlöcben esztét veszítő **Grätchent** játssza. (Paszternak 1988: 104–105)

2. Dal

A metaszöveg jelentései különösen akkor igényelnek eligazító magyarázatot, ha nem csupán az előszövegre mint olvasmányra történik utalás, hanem annak szubjektív minősítése szorosán az adott szerző vagy szereplő értékítéletét, nem pedig a szóban forgó tudós – itt a neves orosz nyelvész és lexikológus Vlagyimir Dal – azóta egyetemesen elfogadott tudományos megítélését tartalmazza. Dal, a 19. század nagy orosz patrióta szógyűjtője, híres értelmező szótárával szinte megújította a korabeli nyelvhasználatot. A 20. század végén Szolzsenyicin erre a szótárra alapozva szerkesztette meg és adta ki a „*Kis Dal*”-t, a mai orosz nyelvűvelő kézikönyvet, az idegen eredetű nyelvhasználatot orosz szavakkal megújító, ma is használható szókincstárat. Az eredeti regényszöveg értékítéletét a fordító sem osztotta. Pór Judit szükségét látta épp ezért, hogy legalább lábjegyzetet használjon Dal kapcsán, bár nem kommentálja a nyelvészre vonatkozó, itt igaztalanul elmarasztaló minősítést:

Теперь фронт наводнен корреспондентами и журналистами. Записывают «наблюдения», изречения народной мудрости, обходят раненых, строят новую теорию народной души. Это своего рода новый **Даль**, такой же выдуманный, лингвистическая графомания словесного недержания. (Часть IV/2)

Most hemzsegnek a fronton a tudósítók, újságírók. Megírják a „megfigyeléseiket”, a népi bölcsesség aranyköpéseit, végiglátogatják a sebesülteket, új elméletet gyártanak a néplélekről. Az új **Dál*** ilyen a maga nemében, ilyen kiagyalt, ilyen szódiarés nyelvészeti grafománia. (Paszternak 1988: 136)

(A magyar fordításban lapalji lábjegyzet: * *Híres orosz értelmező szótár*)

¹ Az orosz szövegeket internetről, az orosz elektronikus könyvtárból vettük (Cs. J. E.).

3. Puskin és Tolsztoj

Az orosz klasszikusokra történő utalás az orosz anyanyelvi olvasó számára nyilvánvalóan olyan egyértelmű metatartalmakat hoz mozgásba, mint a magyar kultúrán felnövekedett nemzedékek tudatában a magyar irodalom részeként Petőfi vagy Jókai alakja. A magyar átlagolvasó emlékezetéből ma már jobbára hiányzik a világirodalmi összefüggések olvasmányélményen alapuló látása mind Alekszand Puskin, mind Lev Tolsztoj szerepéhez kapcsolódóan. Az ő kultúraformáló pozíciójuknak lényege az a máig ható, normateremtő erő volt, amely életművüket mind a nyelv megújítása, mind eszmei üzenete révén a 19. századi orosz irodalom és kultúra megújítójává tette, s az orosz nemzeti irodalmat a klasszikus európai kultúra világörökségének rangjára emelte:

В том, что это так без страха доведено до конца, есть что-то национальноблизкое, издавна знакомое. Что-то от безоговорочной светочности **Пушкина**, от невиливающей верности фактам **Толстого**. (Часть VI/8)

Van abban valami régről ismerős, meghitt-nemzeti szellem, ahogy ezt félelem nélkül végbevitték. A fényhozó **Puskin** feltétlensége, a tényekhez ragaszkodó **Tolsztoj** kibúvót nem ismerő tántoríthatatlansága. (Paszternak 1988: 217)

4. Csehov

Anton Pavlovics Csehov nem csupán a 20. század elejének ismert orosz drámaírója, hanem Ibsennel és Hauptmannal együtt a modern dráma egyik megteremtője. Az itt idézett *Három nővér* című darabja ma is szerepel a színházi repertoárokban Magyarországon és külföldön egyaránt. A középponti szimbolikus figurákra, a három nővérré, a vidékről reménytelenül a kultúrát jelentő fővárosba, Moszkvába vágódó, s a szürkeségben elhervadni kénytelen művelt lányokra utal – egy kor eszmeiségét is felidézve – a regénybeli szöveg:

Тут у нас были четыре сестры Тунцевы **на одну больше, чем у Чехова**, — за ними ухаживали все Юрятинские учащиеся, — Агриппина, Евдокия, Глафира и Серафима Севериновны. Перефразируя их отчество, девиц прозвали северянками. На старшей северянке Микулицын и женился. (Часть VIII/6)

Volt nálunk négy Tuncev nővér, **eggyel több, mint Csehovnál**, nekik udvarolt minden jurjatyini diák, Agrafena, Jevdokija, Glafira és Szerafima. A legidősebbet vette el Mikulicin. (Paszternak 1988: 295)

5. Dosztojevszkij és Marx

A 19. század második felében mind Európában, mind Oroszországban új gondolkozásmód mozgatta meg a forrongó világot. Fjodor Dosztojevszkij *Ördögök* című regényének hősei öntörvényű, világmegváltó elveiktől vezérelve önpusztításra és gyilkolásra egyaránt kész eszmék között tévelygő, útkereső orosz emberek. A másik mű Karl Marxra, a 19. században született *Kommunista Kiáltvány* szerzőjére utal. Ez utóbbi a 20. század Kelet-Európájának társadalmi rendszereiben a szocialista gondolkozást a 90-es évekig meghatározó, sokat hivatkozott, ideológiai alapmű volt, ám a mai fiatal olvasóknak már vajmi keveset mond, vagy semmilyen asszociációt sem ébreszt:

Он все время ездит и что-то достает и привозит, и разбирает и толкует «Бесов» Достоевского и Коммунистический Манифест одинаково увлекательно и, мне кажется, если бы он не усложнял своей жизни без надобности так нерасчетливо и очевидно, он умер бы со скуки. (Часть IX/1)

Szüntelenül utazgat, szerez valamit, elhozza, egyként lebilincselően elemzi, értelmezi *Dosztojevszkij Ördögökjét* és a *Kommunista Kiáltványt*, és azt hiszem, ha nem bonyolítaná az életét ilyen feleslegesen, meggondolatlanul és szembeszökően, meg is halna unalmában.” (Paszternak 1988: 314)

6. Tolsztoj, Puskin, Stendhal, Dickens és Kleist

A 19. század végének értékrendjét meghatározó európai írók tablóját – oroszokat és nem oroszokat együtt – a fő művek címeinek segítségével olyan természetességgel vázolja fel Paszternak a regényhősök olvasmányaként, ahogy a világirodalom története mind a mai napig számon tartja nevüket, mint epikus klasszikusokét. Csupán a szellemi környezet hiányzik a mai befogadó részéről, amely még a fordítás idején is a művelt olvasóban felidéződött. Ezen keresztül a mai befogadó az intertextualitás tartalmi elemeit mint közös, meghatározó előismeretet, preszuppozíciót rendelhetné mellé az irodalmi utalásokhoz:

Без конца перечитываем «Войну и мир», «Евгения Онегина» и все поэмы, читаем в русском переводе «Красное и Черное» Стендаля, «Повесть о двух городах» Диккенса и «Коротенькие рассказы» Клейста. (Часть IX/2)

Újra és újra felolvassuk a *Háború és békét*, az *Anyegint*, az elbeszélő költeményeket, orosz fordításban *Stendhal Vörös és feketéjét*, *Dickens Két város történetét* és *Kleist Rövid elbeszéléseit*. (Paszternak 1988: 316)

7. Turgenyev

A 19. századi orosz világnak lelkiségét plasztikusan ábrázolni képes elbeszélők egyike Ivan Turgenyev, aki prózájában az orosz táj szépségeit ugyanúgy poétikus összhangjában festette meg, ahogy az orosz ember sokoldalú ábrázolásának is mestere volt. A kiemelt szövegrész az *Egy vadász feljegyzéseinek* egyik darabjára utal, ahol a kispróza a madarak odacsalogatását, befogását írja le:

У Тургенева описаны где-то эти высвисты, дудка лешего, юлиная дробь. Особенно выделялись два оборота. (Часть IX/8)

Turgenyev írja le valahol ezeket a füttydallamokat, az erdei manó sípját, az erdei pacsirta hangsorait. Különösen két dallamrésze vált ki a többi közül. (Paszternak 1988: 323)

A metaszöveg átadásának fordításelméleti kérdései

Paszternak *Zsivágó doktor* című regényének intertextuális metaszövegei fordításelméleti kérdéseket vetnek fel. A kérdés az, mit kell tenni a fordítónak a *homo legens* típusú metaszöveggel? Albert Sándor kategorikusan amellet áll ki, hogy a fordítónak az a dolga, hogy fordítson, nem pedig az, hogy kommentáljon, magyarázzon vagy háttérinformációkkal lássa el a potenciális célnyelvi olvasóközönséget: a mű befogadásának előkészítése – ha nem is a pap és a tanító (utalás Nida megfogalmazására uo. Cs. J. E.), – de az irodalmárok és az esztéták, az elő- vagy utószóírók és az egész ún. „másodlagos” irodalom feladata (Albert 2003: 67).

Albert Sándor hivatkozik Nida mellett Walter Benjaminra is, aki azt változtatta: „Soha, egyetlen műalkotás vagy műforma megismerése szempontjából sem bizonyul gyümölcsözőnek a befogadó fél figyelembevétel” (Benjamin 1980: 71). Ugyanakkor nem ért egyet Mounin megjegyzésével, aki „a fordító szégyeneinek” nevezte a lapalji jegyzeteket, kommentárokat, magyarázatokat (vö. Albert 2003: 51).

Mármost mit tegyen a fordító az intertextualitása által kulturálisan telített, kulturális konnotációkat előhívó szövegrészekkel, utalásokkal? Ha nem kommentálja, a szövegszemantikai tartalom vész el. Ha kommentálja, a teoretikusok szerint „szégyenben” marad. Kétségtelenül, az eredeti szöveg mennyiségi növeléséhez vezet a lapalji lábjegyzet vagy kommentár. De látjuk, már Pór Judit is szükségét érezte Dal esetében, hogy valamit tegyen a befogadó eligazítására. Az eredeti szövegnek a 20. század első feléhez kapcsolódó idősíjja mellett a hivatkozott irodalom a 19. századra és a századfordulóra utal vissza mint előszövegre. A fordító értelmező szövegalkotása a 20. század utolsó negyedéhez kapcsolódik, a mai olvasó pedig a 21. század világában él.

A fordítás funkcióit figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a fordítás interkulturális kommunikáció. Ez önmagában feltételezi a nyitott mű Eco által meghatározott befogadói változóját. Ezért tehát, ha elolvasásra szánnak egy

könyvet, akkor az eredeti szövegben rejlő metatartalmakat senki más nem tudja kommentálni, csak a fordító. Ettől a feladattól a fordítástörténeti hagyományok sem zárkóztak el soha (vö. Burján 2003). Ezt vonja maga után a műfordítás kulturális funkciórendszere is. Ezek a funkciók Wlachowsky (2002) szerint a következők: (1) informatív, művelődési; (2) szubsztitúciós (pótló) funkció; (3) kreatív funkció (az idegen mű hat a hazai irodalomra); (4) önálló irodalmi aktivitás; (5) utilitáris (konkrét cél, pl. Cirill és Metód az oktatáshoz, az írásbeliség megteremtéshez használta a fordítást); (6) komplementáris funkció (az idegen mű impulzusokat ad az irodalomnak); (7) szociokulturális funkció; (8) fejlődési funkció; (9) retardációs funkció.

Magunk részéről a fordítás *térdimenziós modelljét* annak alapján állítottuk fel, hogy a fordításban mindig három komponens vesz részt az interkulturális kommunikációban: a szerző, a fordító és a megkerülhetetlen befogadó. Ha a befogadót nem vennénk figyelembe, akkor a motivációt is törölnénk, amely az újrafordításokat provokálja, s amely a „nyitott mű” variabilitását magában hordozza (vö. még Lanstyák 2003).

A három befogadói horizont – a szerző saját korabeli, a fordítás idejére eső és a mai olvasói kompetencia – a mi esetünkben jelentősen eltér egymástól. Az „olvasó ember” metaszövegnek a szerzői szándék szerint kívánatos konnotációi egyáltalán nem vagy hiányosan „jönnek át” a befogadó tudatába. A mai olvasó már nem rendelkezik olyan irányú előismerettel, hogy kompetens legyen a fenti metajelek feloldásában. Ennek okát sokan és sokféle módon vizsgálták az olvasásszociológia, a szövegértés és a szemiotika köréből, de a megoldás az idegen nyelvű mű célnyelvi tolmácsolására vár. A fordító tartja kezét a mindenkori olvasó „nyelvi ütőerén”, ő ismeri a nyelvhasználatát, a befogadói kompetenciaszintjét, hiszen csak így tud minden lehetséges szemantikai szövegsíkon ekvivalens fordítást adni. Az összevető fordításstiliztika e téren a szövegtannal, a kognitív nyelvészettel, a hermeneutikával gazdagodva gyarapítja a fordítás-tudomány eredményeit (vö. Petőfi 1984; Péter, 1991; Szabó 1998; Szathmári 1996, 1998; Klaudy 1994, 1997; Tolcsvai 1996; Bańcerowski 2000). Elsőként a mai magyar nyelvészetben Szathmári István állapította meg, hogy a szövegtan az a diszciplína, amelyben a nyelvészet és az irodalomtudomány jogosan összeérhet (Szathmári 1979: 198).

Véleményünk szerint tehát a fordítónak nem szabad érintetlenül hagyni a jelentést hiányával megrövidítő „*homo legens*” metaszövegeket. A helyek fordítói megoldására a szöveg jelentésének a kiterjesztése szükséges. Az informatika segítségével egyre inkább elfogadott a multimediális szöveg térhódítása, amelyek az irodalom rögzítésére nem csupán az elektronikus könyvtárak lineáris szövegsíkjának, hanem a mögöttes információk „mélységi” elhelyezésére is alkalmasnak adnak anélkül, hogy az eredeti szöveg terjedelmét megváltoztatnák. Ha szükségünk van egy információra, mintegy „benyúlunk” a szöveg mögé az *adott helyen*. De hogy hol kell lennie az „*adott hely*”-nek, ezt csak az eredeti szöveggel találkozó fordító tudja megmondani.

A „homo legens” metaszöveg lehetséges interpretálása. A hipertext mint az elektronikus könyvtár eszköze

A lehetőségeket végiggondolva, a humán informatikával megtámogatott könyvtártudománytól kaphatunk reális segítséget kérdésünk megoldására. Az elektronikus könyvtárak világszerte elterjedőben vannak. Az internet segítségével egész életművek olvashatók el a világháló könyvtáraiban. Az internet alkalmas arra, hogy a weboldalak bizonyos elemeit aktivizálja, egy-egy címszó mögött újabb ablakokat, magyarázó *linkeket* nyisson, majd egyetlen kattintással bezárja azokra és visszatérjen az eredeti oldal eredeti szövegéhez. Ez lenne az egyik lehetséges megoldás a metaszövegek funkcionális kommentálására. Az általunk megjelölt, a folyamatos szövegben kiemelt szavakra kattintva a szövegösszefüggéshez szükséges kommentárokat a fordító „hátsó ablakokban” adná meg. A célnyelvi olvasó ezeket akkor nyitná ki, ha szükségét érzi, mert hiányzik valamilyen szövegértéshez nélkülözhetetlen információ a számára. Ez különösen az értő, kreatív olvasáshoz nélkülözhetetlen olvasási technikát pótolná, hiszen lerövidítené azt az utat, amelyet a korábbi korok aprólékos, az olvasói felkészülést évtizedekig gyakorló korosztályai maguk is megtettek (pl. a szükséges kézikönyvek, lexikonok beszerzése, címszavak kikeresése, böngészés szerzők művei után, filozófiai irányzatok áttanulmányozása, rendszerezése a korszakok irodalmára gyakorolt hatásuk szerint stb.).

Am ezt az elektronikus könyvtárból kiinduló, oktatási céllal jól alkalmazható technikát nem szabad úgy elképzelni, mintha csupán egy lexikont vennék le a polcra, s az nyomban kinyílna egy író nevével. Itt valóban a fordító interpretatív közreműködése szükséges, hogy az eredeti mű szerzőjének szándéka szerint irányítsa az információkat, feltárja az összefüggéseket, mozgásba hozza és papírra vesse az eredeti műben kifejező erővel bíró intertextualitás szemantikai működéséhez szükséges magyarázó kommentárokat a mindenkori befogadó számára. Eközben az informatika jóvoltából nem kell az eredeti mű terjedelmét növelni, lábjegyzetekkel bővíteni ott, ahol a forrásnyelvi szövegben ez nem szerepelt, s nem kell a könyv végére lapoznia az olvasónak, hogy az esetleges szerkesztői jegyzeteket megtalálja.

A mai olvasóközönség már nem akadálynak, hanem megkönnyítő, ismerős eljárásnak látja az ilyen módon elérhető háttérinformációt, amely mind az anyanyelvi, mind az idegen nyelvből fordított szövegek feldolgozását reális lehetőségként támogatná. Ilyen fordítás megszületése ma még igencsak várat magára, de bizonyosak lehetünk abban, hogy akár oktatási, akár közismereti céllal rövidesen hallani fogunk hasonló könyvek megjelenéséről.

Papp Ferenc, a magyarországi nyelvészet jeles képviselője akadémiai székfoglalójában szemléletesen utalt a 80-as években az alkalmazott nyelvészet és a nyelvtudomány kapcsolatára (Papp 1989: 5). A mi esetünkben a humán informatikával segített fordítás- és szövegértés viszonya sem más a fordításelmélethez, mint a Papp Ferenc által példaként említett kertészkedés a természet-tudományokhoz.

Az intertextualitás, amelynek egyik megjelenési formája a „homo legens” metaszöveg a szépirodalmi alkotásban, a kutatók jelentős részének érdeklő-

dését az előszövegek forrásai, az idézetek szemantikai funkciói szerint váltották ki. Kevesen foglalkoztak magának az olvasásnak mint befogadói folyamatnak a jelentésességével, jellemzőivel (vö. Lotman 1966, 1973, 1983). A fordítástudomány oldaláról sem kapott megvilágítást az interpretatív folyamatnak ez a ma már megkerülhetetlen kérdése. Minthogy a mindenkori olvasót nem lehet „leváltani”, okosabbra, jobbra cserélni, ezzel a kihívással számolni kell: mit tegyen a fordító a *Zsivágó doktorhoz* hasonló regények „*homo legens*” metaszövegeivel? Az általunk ajánlott fordítást segítő lehetőség – az elektornikus könyvtárak háttérinformációkat célirányosan tartalmazó „*ablakainak*” létrehozásával – a kérdésfelvetésre a befogadói magatartást reálisan szem előtt tartó válaszok egyik alternatíváját kínálja.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Ахманова, О., Гюббенет.1977. И. Вертикальный контекст как филологическая проблема. *Вопросы языкознания*. 1977/3. (Цитирует: Чавдарова 1997: 21.)
- Bahtyin, M.M. 1986. *A beszéd és a valóság*. Budapest: Gondolat.
- Bañcerowski, J. 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE.
- Benjamin, W. 1980. A műfordító feladata. In: *Angelus Novus*. Budapest: Helikon. 71–86.
- Burján M. 2003. A fordításról való gondolkodás Magyarországon a XVI–XVII. században. *Fordítástudomány* V. évf., 1. sz. 18–43.
- Eco, U. 1998. *Nyitott mű*. Budapest: Európa.
- Георгиев, Н. 1992. *Цитирацията човек в художествената литература*. София: Факел.
- Jenny, L. 1988. Strategia formu. *Pamiętnik Literacki*. 1. szám 276. (Цитирует: Чавдарова 1997: 21.)
- Klaudy K. 1994. *A fordítás elmélete és gyakorlata*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Lanstyák I. 2003. A fordítástudomány szakközi kapcsolatairól. *Irodalmi Szemle* XLVI. évf., 10. sz. 52–68. Pozsony.
- Лотман, Ю. 1966. Художественная структура «Евгения Онегина» *Учение записки ТГУ. Труды по русской и славянской филологии. X. Литературоведение*. Вып 148 Тарту.
- Лотман, Ю. 1973. О двух моделях коммуникации в системе культуры. *Учение записки ТГУ. Труды по знаковым системам* Вып 308 Тарту.
- Lotman, J.M. 1973. *Szöveg, modell, típus*. Budapest: Gondolat.
- Лотман, Ю. 1883. *Роман Пушкина «Евгений Онегин»*. Комментарий. Ленинград: Просвещение.

- Мыркин, В. 1978. Типы контекстов. Коммуникативный контекст. *Филологические науки*: 1978/1. (Цитирует: Чавдарова1997: 21.)
- Papp F. 1989. *Alkalmazott nyelvtudomány*. Akadémiai székfoglaló. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Paszternak, B. 1988. *Zsivágó doktor* (ford.: Pór Judit). Budapest: Árkádia Könyvkiadó.
- Petőfi S. J. 1984. Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. *Híd* 6: 856–874.
- Péter M. 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó Z. 1998. *A magyar szépirodalmi stílus történetének fő irányai*. Budapest: Corvina Kiadó.
- Szabó B. I. (szerk.) 2002. *Irodalmi fogalmak kisszótára*. Budapest: Korona Kiadó.
- Szathmári I. 1979. Zárszó a kaposvári szövegtani konferencián. In: Szathmári I., Várkonyi I. (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 141–144.
- Szathmári I. (szerk.) 1996. *Hol tart ma a stilisztika?* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Szathmári I. (szerk.) 1998. *Stilisztika és gyakorlat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Чавдарова Д. 1997. *Номо legенс в русској литературе XIX века* Шумен: Аксиос.
- Tolcsvai Nagy G. 1996. *A magyar nyelv stilisztikája*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Wlachowsky, K. 2002. „A műfordítás szerepe a kulturális és irodalmi kapcsolatokban” c. előadás. Elhangzott a MANYE XII. Kongresszusán. „Nyelvek és kultúrák találkozása” (Szeged, 2002. márc. 27–29).

A szótárkészítés gazdasági és jogi vonatkozásai

Fóris Ágota

1. Bevezetés

Ennek a tanulmánynak a megírását több ok miatt is szükségesnek tartottam. A lexikográfia területén bekövetkezett változások, a nagyléptékű fejlődés, amely az egész világon mind mennyiségi, mind minőségi értelemben jellemzi a szótárkiadást, világszerte a gazdaság területén is érezteti hatását, így hazánkban is. A szótárak egyidejűleg képviselnek kulturális, tudományos és gazdasági értéket, emiatt a precíz jogi szabályozás, az esetleges joghézagok kiküszöbölése egyszerre gazdasági, kulturális és tudományos érdek. Írásomban a szótárkiadás magyarországi helyzetét vizsgálom meg gazdasági és jogi oldalról, ezen belül hangsúlyt helyezve a szerzői jogi törvényre és annak módosításaira.

A lexikográfia területén jelenleg történő paradigmaváltás (vö. Fóris 2002b) az újfajta szótárak megjelenésének, az eddigiektől gyökeresen eltérő szótárkészítési lehetőségeknek, az új technikák, elsődlegesen az informatikában elért eredmények felhasználásának következménye. Az elektronikus hordozón megjelenő szótárak használata gyorsabb és egyszerűbb, mint a nyomtatott szótáraké, megjelenésük azonban a szótári struktúra átalakítását eredményezte (vö. Prószéky 1996, Prószéky és Kis 1999). A szótárak készítésének és használatának módszere gyökeres átalakuláson megy keresztül. Az új paradigma képviselői újfajta eszközöket alkalmaznak, és magáról a szótárfogalomról is újfajta teóriát vallanak. A két paradigma a váltás időszakában egymás mellett él, mindkettő módszereivel folyamatosan folyik a munka, bár az új paradigma hatékonyabbnak bizonyul.

A lexikográfia paradigmaváltása nemcsak a tudományos szemléletet változtatta meg, hanem a kutatás, a szótárkészítés és -használat módszerét és eszköztárát is, ennek következtében e szakterület művelésének költségei is megnövekedtek.

Korunkban az információ érték, az információhoz való hozzájutás gazdasági kérdés lett, az információ és annak hordozója értékes áruvá vált. Ebben a folyamatban az egyik fontos problémakör a szótáraknak mint információtáraknak a tudományos, kulturális, gazdasági, jogi, etikai stb. vonatkozású kérdésköre. A rendszerváltás után formálódó magyar gazdaság viszonyai ugyanúgy szükségessé tették a szellemi termékek védelmével kapcsolatos szabályzásoknak a gyorsan változó körülményekhez való igazítását, mint az Európai Unióhoz történő csatlakozás megkövetelte jogharmonizáció.

A lexikográfia területén bekövetkezett változás nem csak abban az értelemben értendő, hogy a nyomtatott forma mellett elektronikus elérhetőségük is

kialakult, hanem abban is, hogy a szótár információs struktúrája is átalakult. Egyrésztől jelentősen megváltozott a közvetített információ mennyisége és minősége, másrésztől az információ-technológiának köszönhetően a közvetítő forma is átalakult.

A szótárak használati értékét az adja meg, hogy milyen adatokat, milyen pontossággal, milyen megbízhatósággal, milyen módon, mennyi idő alatt lehet megtalálni bennük. Az adatok milyenségét, minőségét és mennyiségét az szabja meg, hogy a kódolásnál mit, milyen struktúra szerint, milyen minőségben és mennyiségben tárolnak. A számítógép alkalmazása tehát nem javít az adatok megbízhatóságán, nem jelzi vagy szelektálja az elöregedett adatokat, nem javítja a pontatlan megfogalmazásokat, hibákat, még a helyesírás-ellenőrző szoftver sem megbízható mindig, például ha nem köznyelvi adatokat dolgozunk fel. Függetlenül a szótárkészítés és -használat modern eszközeitől, a tartalmat és a minőséget a szerző/szerkesztő befektetett munkája szabja meg. A modern technika alkalmazása közvetve természetesen alapvetően visszahat a minőségre is, hiszen pusztán a munkavégzés időtartamának a csökkenése lehetővé teszi olyan, a minőséget befolyásoló kérdések megoldását, amelyek korábban időhiány miatt elmaradtak. Azoknak a szótárszerkesztői munkáknak a során is, amelyek akár az előkészítő kutatásokhoz, akár az adatbázisok közös használatához szükségesek, a szerzők, szerkesztők, közreműködők lexikográfiai, informatikai, szakmai felkészültsége a legfontosabb. A számítógép csak azt találja meg a korpuszban, azokat az adatbázisokat kapcsolja össze, amire programozták. Míg tehát a szótárak tartalmi részében a szerzői tevékenység elsődleges, addig a készítés és használat során a gyorsaság, a méretben való korlátlanág, az egyszerű kereshetőség tekintetében a számítógépes alkalmazás a meghatározó. „A lexikográfia feladatai nem váltak egyszerűbbé a számítógépes szótárak megjelenésével. A hatás más irányban jelentkezik: a gépi szótárak új problémákat hoznak, ám egyben eddig még ki nem dolgozott elvek meghonosodását ígéri” (Prószéky 1997: 334).

A számítógépek alkalmazása az adatok bevitelénél és visszakeresésénél is jelentősen bővíti az információs tartományt. Minőségileg új és jelentős többletinformáció-rögzítést, tárolást és visszakerdezést tesz lehetővé a hanggal és mozgóképekkel való dolgozás lehetősége. A hangos szótárak nemcsak a szavak idegen nyelvi megfeleltetését, grammatikai adatait adják meg, hanem az idegen nyelv tanulása során fontos szerepet játszó kiejtést is. Mozgóképek megjelenítése az élő szervezetnek a működését, természeti jelenségeknek, technikai folyamatoknak a részleteit tudja bemutatni animációs technikával vagy filmfelvételen. Igen szemléletes például a *ciklon* olyan megjelenítése egy szótárban, hogy a korábbi szócikk adatai mellett egy hangos videofelvételt is bemutatnak. Míg az elektronikus eszközökön alapuló szótárfejlesztésekkel szemben elvárás, hogy a nyomtatott szótárak hagyományait az információ tartalmában célszerű mértékben őrizze meg és bővítse ezek keretét, addig az információk kezelésének a technikájában a teljesen új eljárások kidolgozása és új eszközök kifejlesztésére mutatkozik igény és lehetőség. Az egyre szélesedő technikai lehetőségeket kihasználva egymás után születnek az adatbázisok készítésének és kezelésének meghökentően nagy teljesítményű eszközei, amelyek átalakítják a szótárszer-

kezetről kialakult fogalmakat is. A számítógépek hálózatba való kapcsolása lehetővé teszi, hogy egy gépen ne csak a saját memóriában tárolt adatokat lehessen elérni, hanem a hálózatba kapcsolt valamennyi adatbázist. Tehát, ha a szótár szócikkei közül hiányzik egy szükséges adat, akkor az egyidejűleg megnézhető egy másik adatbázisban. Vagyis a címszó értelmezését sem térben, sem tartalomban nem kell korlátozni, hiszen a használatnak ez a szabadsága a címszó tartalmát az igények szerint bővítheti.

Ennek az új helyzetnek a magyarországi szótárkiadásban a számtalan pozitívum mellett azonban negatív következményei is vannak. Az a felismerés, hogy a technikai eszköztár alkalmazása jelentős mértékben lerövidíti a munkafolyamatokat, váratlan és tudományosan és etikailag elítélhető következményekhez is vezetett. Azzal, hogy a szkennelési technika lehetővé teszi a 80-100 éve kiadott nyomtatott szótárak anyagának gyors számítógépre vitelét, a szövegszerkesztő programok pedig a nyomdakész állapotra történő gyors előkészítést, bármilyen dokumentum könyv alakban történő megjelenítése gyorsan véghezvihető. Azonban, ha elmarad a szócikkek előregedett anyagának a fáradságos, sok időt, interdiszciplináris felkészültséget igénylő átdolgozása, akkor a kiadott könyv esetleges archív értékei ellenére köznapi használatra korlátozottan alkalmas. Igaz tehát az, hogy a szótárkiadáshoz kapcsolódó kutatások, technikai kivitelezések munkálatait a számítógépek alkalmazása lerövidíti, de e munkák tartalmi részének kidolgozása változatlanul hosszú folyamat maradt. Még abban a látszólag egyszerű esetben is, mikor egy már elektronikusan rögzített szótárt kell újra kiadni, a több tízezer szócikk tüzetes átvizsgálása, a szükséges változtatások meghatározása, az újabb adatoknak a teljes nyelvi korpuszból vagy a terminológiai változásoknak a szakmák ismeretanyagából való ellenőrzése és javítása nem automatizálható. Ezek a munkálatok változatlanul folyamatos, hosszantartó tevékenységet jelentenek annak ellenére, hogy egy-egy fellelt és megalapozott módosítás nem a klasszikus cédulázással, hanem szövegszerkesztővel vagy más programmal történik. Ha tehát befejeződött az előkészítés, akkor valóban rövid idő alatt lezajlanak az átdolgozott kiadás technikai munkálatai.

2. Gazdasági vonatkozások

A technikai fejlődés kettős hatást fejt ki a lexikográfia művelésére. Az egyik oldalon az informatika módszereinek és eszközeinek a felhasználása jelentősen leegyszerűsíti a kutató és szótárkészítői munkálatokat, lerövidíti ezek végzésének idejét, és lehetővé teszi a hatalmas szövegtörzsekkel, nagy szóanyaggal való munkálkodást, a munkacsoportok létszámbeli és térbeli megnövelését, a szóanyag folyamatos minőségi és mennyiségi karbantartását. Másik oldalról viszont ezek a lehetőségek csak a kihasználásukhoz szükséges nagy költségek biztosításával lehetségesek. Nyilvánvalóan más volt a költsége az egyedül cédulázva szerkesztett szótári munkának, mint a nemzetközi kooperációban számítógépes hálózaton folyó munkálatoknak.

A szükséges számítógépek, szoftverek, telefonvonal és más feltételek pénzügyi fedezetének biztosítása után megkezdődhet a munkacsoport szervezése,

az elképzelések kidolgozása. Minden nagyobb lélegzetű lexikográfiai vállalkozásban vannak kutató és kimondottan gyakorlati felhasználást szolgáló részek. Ezeknek az aránya a feladat természetétől függően változhat, de nehéz lenne konstruálni egy olyan feladatot, amelyben csak tisztán kutatási vagy tisztán alkalmazást szolgáló eredmények várhatók. Ennek oka, hogy a mindennapi emberi tevékenység módszerében és eszközeiben a tudományos kutatáshoz közeli szintet ért el, vagyis a kutatás és a gyakorlat közel került egymáshoz. Sok szakterületen az a helyzet alakult ki, hogy mind a kutatásban, mind a gyakorlati alkalmazásoknál olyan csúcstechnológiához tartozó eszközparkot használnak, amelyekkel egyaránt megoldhatók akár tudományos, akár gyakorlati feladatok. Az, hogy kutatást vagy valamilyen alkalmazást szolgáló munka folyik-e az adott helyen, a feladatkitűzéstől és az abból eredő kérdésfeltevéstől függ. A lexikográfia is ebbe a helyzetbe jutott. Egy nagyszegű beruházással kialakított spektroszkópiai laboratóriumban a kis anyagmennyiség kimutatására kidolgozott eljárás egyrésztől szolgálhatja ipari termékek tisztaságának vizsgálatát, másrésztől élettani folyamatokban kis mennyiségben termelődő anyagok keletkezési mechanizmusának kutatását – tehát ipari minőségellenőrzés, vagy élettani folyamatok kutatása egyaránt végezhető. Ugyanígy a hálózatba kapcsolt számítógépek és egy adatbázisban tárolt több millió szövegszóból álló korpusz és az alkalmazott szoftverek felhasználásával egyaránt végezhető tudományos nyelvészeti vizsgálatok és mondjuk egy szótár felújítását célzó munkálatok.

A modern lexikográfiai és az ezt kiegészítő egyéb nyelvészeti vizsgálatok (pl. korpusznyelvészeti vagy lexikológiai vizsgálatok) gyakran számítógépes módszerrel folynak, amelyekben a használt szoftver ára jelentősen meghaladja az olcsónak egyébként nem mondható hardver árát.

A lexikográfia területén folyó elméleti kutatások anyagi támogatásának kérdései ugyanolyan elbírálásban részesülnek, mint bármely más alap vagy alkalmazott kutatás. A szótárkiadás anyagi vonatkozásai azonban nem sorolhatók az ipari termékek általános kérdéskörébe, sőt ez a problémakör a könyvkiadásban is speciális helyzetet mutat. Míg a könyvírás (regény, tankönyv stb.) egyéni, vagy kis létszámú csoportmunka keretében folyik, addig az előbb vázolt körülmények között a szótárírás csapatmunka, amelyben kiemelkedik a szerkesztő szerepe. Az előzetes kutatások, az adatbázis beszerzése vagy elkészítése, a szóanyag osztályozása, strukturálása olyan munkák elvégzését jelenti, amelyek évekig tarthatnak és nagy létszámú kutatógárda együttes vagy párhuzamos munkáját kívánják meg, amelynek a költségei bérköltségben, megbízási díjakban, járulékokban, anyagköltségben stb. jelentkeznek. A szótárak szóanyaga egyre szélesebb szakterületeket fed le, egyre nagyobb szükség van az új szakszókincset felölelő szótárakra, ezért mind a tudományos, mind a gyakorlati kérdések megoldása szakmai ismeretek felhasználását igényli. Emiatt a szótárkészítés során a munkabérek, a megbízási költségek további növekedésére lehet számítani.

Eléggé általános tehát az a szemlélet, hogy a nagy manipulációs sebességet biztosító számítógépek lexikográfiai alkalmazása miatt a szótárkiadás időtartama, mint napjaink sok más folyamata esetén is tapasztalható, jelentősen lerövidült. Valóban igaz ez a munka több fázisára, azonban a kutatás, a pontos adat-

gyűjtés és feldolgozás hosszú időt vesz igénybe. Egyoldalú tehát az a rendszer, amely a szótárkiadás támogatása címén kizárólag kiadókat támogat, a munkálatok utolsó, legrövidebb fázisát, ennek megfelelően a munkálatok időtartamát is rövidebbre szabja. A szótárkészítés lexikográfiai része hosszú folyamat maradt, és sok és magas szintű ismeretre alapozott munkát igényel. A kiváló szoftver segíti, de nem helyettesíti a munka tartalmi részének elvégzését.

Problémát jelent az is, hogy egyes szótárak elkészítése és megjelentetése azért nem lehetséges, mert túl kicsi irántuk a piaci érdeklődés, a befektetett munka és idő nem térül meg a kereslet kis volumene miatt. Az angol egynyelvű értelmező szótárak piaca szinte az egész világ. Az angol–magyar szótárak, vagy a magyar értelmező szótárak piaca elsődlegesen a magyar nyelvterület, egy spanyol–magyar szótár, vagy egyes szakszótárak pedig csak szűk csoportok érdeklődésére tarthatnak számot. Egy kis nyelv szótárának elkészítése, vagy egy speciális szakszótár összeállítása, az előzetes munkálatokat is beleértve, még munkaigényesebb feladat lehet, mint egy már előzményekkel rendelkező szótáré, hiszen gyakran igen kevés alapkutatásra vagy előzőleg kiadott szótárra lehet támaszkodni. Nem elégséges kizárólag már meglévő területek anyagának kiadása, átdolgozása, emiatt – különösen a speciális – szótári munkák támogatása volna szükséges. Sajnos a kisebb csoportban végzett kutatások és szótári munkák háttérbe szorultak a támogatások hiánya miatt. Meggyőződésem, hogy nem elegendő a kiadókon keresztül megvalósuló támogatás rendszere, hiszen a profitorientált kiadók nem engedhetik meg maguknak az alap- és alkalmazott lexikográfiai kutatások támogatását. Hosszú távú nemzeti, kulturális, tudományos és gazdasági érdek, hogy a legkülönbözőbb típusú (nyomtatott és elektronikus) szótárak jöjjenek létre, amelyek hiteles és pontos információkat tartalmaznak, ez pedig a lexikográfiai kutatási támogatások biztosításával, pályázatok kiírásával valósulhat meg.

3. Jogi vonatkozások

A szótárakkal kapcsolatos munkák jelenlegi és a közeljövőben várható alakulása szükségessé teszi, hogy néhány jogi vonatkozású kérdésre is ráirányítsuk a figyelmet. Várható ugyanis, hogy a telekommunikációs rendszerek nyújtotta lehetőség tovább szélesíti a szótárépítés munkálataiban résztvevők táborát, és ezzel együtt növekszik az ilyen természetű jogi tapasztalatokkal nem rendelkezők száma.

A szótárakhoz kapcsolódó jogi védelem kérdésének vizsgálata során mindekelőtt néhány alapkérdést kell tisztáznunk.

A lexikográfia paradigmaváltásának vizsgálata során egyértelműen kirajzolódtott e tudományterület fogalomrendszere újraértelmezésének a szükségessége. A lexikográfia eszköztárának, a kutatási és gyakorlati (szótárszerkesztési, megjelenítési és használati) módszerek átalakulásának hatását vizsgálva kimutattam, hogy a mai tartalomnak megfelelő szótárfogalom meghatározása a következő:

„A szótár olyan egy- két- vagy többnyelvű strukturált adatbázis, amely – hordozótól függetlenül – szavak, kifejezések, fogalmak jelentését, magyarázatát, eredetét, egyszóval jellemzőit, és ezeknek adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozását tartalmazza, egy meghatározott korpusz vizsgálata alapján.” (Fóris 2002a: 12–13)

Ez a meghatározás a szótárakat az adatbázisok közé sorolja be, tehát e meghatározást alapul véve a szerzői jogi törvény alkalmazása esetén e kategória bírálati szempontjait kell alkalmazni. A szótár készítője (a szerkesztő) egy speciális jelleggel és különleges többletértékkel bíró alkotást, strukturált adatbázist hoz létre „szavak kifejezések, fogalmak” „adott szempont szerint, kulcsszavakkal történő osztályozása” során. Ebből a meghatározásból kiindulva a szótárakkal kapcsolatos jogi problémák a szerzői jogi törvény adatbázisokra vonatkozó paragrafusai alapján kezelhetők. Az adott meghatározás szótárként sorolja be a strukturált adatbázisok valamennyi megvalósítási formáját: a lexikonokat, enciklopédiákat éppen úgy, mint a nyelvi szótárakat, bármilyen hordozón jelenjenek is meg (nyomtatott, számítógépes, on-line stb.). Természetesen azon a tudományos, jogi és gazdasági vonatkozású kérdésen túl, hogy mit értünk azon, hogy szótár, több más problémakört találunk. Ilyen például, hogy több számítógépes szótár egyidejű használati lehetősége esetén mit értsünk szócikk alatt, és hogy ilyen esetekben milyen is a szótári szerkezet.

Az 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról (továbbiakban Szjt.) és annak a 2001. évi LXXVII. módosítása úgy rendezte a szerzői jogvédelem kérdéseit, hogy abban a szótárak témakörében felvetett kérdések nagy részére válasz található. Az alábbiakban idézőjelben mutatom be a törvény szövegéből a paragrafusok, bekezdések és cikkelyek feltüntetésével azon részeket, amelyeket a mondanivalóm szempontjából feltétlenül fontosnak tartok. Dőlt betűvel (külön idézőjelben) az egyes paragrafusokhoz adott értelmezések olvashatók.

Az 1999. évi LXXVI. törvény 1.§-a felsorolja azokat az alkotásokat, amelyekre az oltalom kiterjed, és – bár a szótár így megnevezve nem szerepel a felsorolásban – de a (2) bekezdés p) pontjában a „gyűjteményes műnek minősülő adatbázis” megtalálható. Ezt a pontot a 2001. évi LXXVII. törvény 1.§-a iktatta be, és 2002. január 1-től hatályos:

„1. §

(1) Ez a törvény védi az irodalmi, tudományos és művészeti alkotásokat.

(2) Szerzői jogi védelem alá tartozik – függetlenül attól, hogy e törvény megnevezi-e – az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása. Ilyen alkotásnak minősül különösen:

a) az irodalmi (pl. szépirodalmi, szakirodalmi, tudományos, publicisztikai) mű,

(...)

p) a gyűjteményes műnek minősülő adatbázis.”

Amennyiben elfogadjuk a szótárra adott, fentebb idézett meghatározást, egyértelművé válik, hogy a szerzői jogi törvény a szótárakra mint gyűjteményes

adatbázisokra vonatkozik, vagyis a szótárakra alkalmazhatók az e törvényben meghatározott, adatbázisok esetében alkalmazható szabályozások.

Az 1999. évi LXXVI. törvény 4.§-a a szerzői jog tulajdonosát határozza meg:

„4. §

- (1) A szerzői jog azt illeti, aki a művet megalkotta (szerző).(…)
- (2) Szerzői jogi védelem alatt áll – az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül – más szerző művének átdolgozása, feldolgozása vagy fordítása is, ha annak egyéni, eredeti jellege van. (...)

Az 4. § tehát arról rendelkezik, kit illet a szerzői jog, és mire terjed ki. Vitás esetekben a Szerzői Jogi Szakértői Testület szakvéleményét lehet kérni.

E törvény 7. §-a a gyűjteményes mű szerzői jogi védelméről rendelkezik. Az (1) bekezdést a 2001. évi LXXVII. törvény 3. §-a iktatta be, és 2002. január 1-től hatályos. Különösen fontos ez a szótárak esetét nézve, hiszen tartalmi elemei, a szavak ugyan nem részesülhetnek védelemben, de az elrendezés, a szótári makro- és mikrostruktúra igen.

„7. §

- (1) Szerzői jogi védelemben részesül a gyűjtemény, ha tartalmának összeválogatása, elrendezése vagy szerkesztése egyéni, eredeti jellegű (gyűjteményes mű). A védelem a gyűjteményes művet megilleti akkor is, ha annak részei, tartalmi elemei nem részesülnek, illetve nem részesülhetnek szerzői jogi védelemben.
- (2) A gyűjteményes mű egészére a szerzői jog a szerkesztőt illeti, ez azonban nem érinti a gyűjteménybe felvett egyes művek szerzőinek és szomszédos jogi teljesítmények jogosultjainak önálló jogait.
- (3) A gyűjteményes mű szerzői jogi védelme nem terjed ki a gyűjteményes mű tartalmi elemeire.”

„(...) Az adattár mint speciális gyűjteményes mű fontosságát jelzi az, hogy az Szjt. (új) külön (VII.) fejezetet szentel e témának. A különös szabályokat részint az indokolja, hogy az Szjt. (új) egyes esetekben megengedi a vagyoni jogok átruházását. Az adattár is e körbe tartozik. Itt érdemel említést a 96/9/Európai Unió (EU) (III. 11.) Tanácsának Irányelve az adatbázisok védelméről. Az Irányelvnek nem titkolt célja, hogy az eddig kevésbé szabályozott multimédia szerzői jogi védelmére is alkalmazható legyen az EU tagállamaiban. Ezen irányelv tárgyát képező „adatbázis” ugyanis, ha annak bármilyen hordozón történő tárolása, elrendezése egyéni, eredeti jellegű, szerzői jogi védelem alatt áll. A 96/9/EU sz. Irányelv egyedülálló módon a jelentős anyagi és humán befektetéssel készült adatbázisok „sui generis” védelmét is lehetővé teszi. Ez annyit jelent, hogy nemcsak az adatbázis elrendezése, egyéni rendszere oltalmazott, hanem az adatbázis tartalmi része is. E jog biztosítja az adatbázis létrehozójának engedélyezési jogát az adatbázis egészének vagy lényeges részének a felhasználását illetően. Ez quasi szerzői jognak tekinthető, amennyiben ez a jogosultság az egyébként szerzői műnek nem minősülő adatbázisok készi-

tőit is megilleti. E „sui generis” jognak a védelmi ideje 15 év, amely minden újabb anyagi befektetéssel (pl. adatbázis kiterjesztése) korlátlanul meghosszabbítható. (...)”

A 7. § gyűjteményes műre vonatkozó szabályozása minden részletében alkalmazható a szótárakra. A kiemelt részlet nem csak tartalma miatt figyelemre méltó, hanem azért is, mert jól mutatja a törvényi szabályzás menetét és tendenciáit. Az adatbázis speciális gyűjteményes műnek minősül a magyarázó szöveg szerint, az adatbázisról pedig az Sztj. VII. fejezete rendelkezik részletesen.

A szerzői jog gyakorlásának törvényi korlátozásáról a 33. § rendelkezik, amely egyben a szótárakkal kapcsolatban felvetett egyéb kérdések egy részét is érinti. Konkrét esetek megítélése esetén fontos a (2) bekezdésnek a szabad felhasználás feltételeit szabályzó kikötéseit figyelembe venni. Feltétlenül ki kell emelni, hogy a (4) bekezdésben történik az iskolai oktatás céljából való felhasználás szabályozása. Az Sztj. 34. §-a a szerzői jog védelme alatt álló mű idézését, átvételét és az átvételt tartalmazó mű terjesztését szabja meg. A magáncélra történő másolást, mint a szabad felhasználás gyakori módját külön paragrafus szabályozza.

Az Sztj. VI. fejezete a számítógépes szoftverek szerzői jogi kérdéseivel foglalkozik. A szoftvergyártók és forgalmazók érdekeltségén túl ezek a kérdések közvetlenül is érintik a lexikográfia keretében folyó elméleti kutatásokat és fejlesztéseket, a szótárkészítés során kifejlesztett kódoló és megjelenítő számítógépes eljárásokat. Mivel azonban egyrészt a törvényalkotás e területen a kezdeti lépéseknél tart, másrészt ezek a kérdések nem érintik a lexikográfia művelőinek és eredményei felhasználóinak többségét, ezért fontosságuk ellenére a törvény e részét nem taglalom.

Az Sztj. VII. fejezete külön tárgyalja az adatbázishoz kapcsolódó szerzői jogokat. A 60. § (1) bekezdése meghatározza az adatbázis fogalmát. Ebből látható, hogy a szótárfogalom általam adott meghatározása alapján a szótárak gyűjteményes adatbázisként egyértelműen e törvény hatálya alá esnek. E paragrafust a 2001. évi LXXVII. törvény 4. §-a iktatta be, és 2002. január 1-től hatályos. Az adatbázis e törvény szerinti definícióját félkövér betűtípussal emeltem ki a szövegből.

„60/A. §

(1) E törvény alkalmazásában adatbázis: önálló művek, adatok vagy egyéb tartalmi elemek valamely rendszer vagy módszer szerint elrendezett gyűjteménye, amelynek tartalmi elemeihez – számítástechnikai eszközökkel vagy bármely más módon – egyedileg hozzá lehet férni.”

„Az adatbázis fogalma

Az Sztj. módosításáról szóló 2001. évi LXXVII. törvény 4. §-ával beiktatott rendelkezés (1) bekezdése az adatbázisok jogi védelméről szóló 96/9/EK irányelv definíciójára építve határozza meg az adatbázis fogalmát. Ezzel egyidejűleg került sor az Sztj.-ben korábban alkalmazott „adattár” helyett az „adatbázis” kifejezés bevezetésére, mivel a szakmai szervezetek véleménye

szerint ez tükrözi vissza leginkább a szó angol nyelvű változatát (database), és a mindennapi életben is az „adatbázis” szó terjedt el a legjobban.

Lényeges kiemelni, hogy a fogalom-meghatározás nem csak az adatbázis-előállítói jogokra vonatkozó új, XI/A. fejezetben foglalt rendelkezések alkalmazásában, hanem a szerzői jogi fejezetek vonatkozásában is irányadó. A definíció mindössze két feltételt szab az önálló művekből, műrészletekből, műnek nem minősülő egyéb tartalmi elemekből (pl. hangokból, jelekből, számokból, tényekből, adatokból), vagy mindezek összetételéből álló adatbázisoknak: a gyűjteményt valamely rendszer szerint vagy módszer szerint rendezzék el; a gyűjtemény tartalmi elemeihez egyedileg hozzá lehessen férni. Ezeknek a fogalmi ismérveknek megfelelő bármely gyűjtemény adatbázisnak számít, megjelenési formájától (papíralapú, elektronikus, on-line stb.) függetlenül. (...)

Az Sztj. 61. és 62. §-ai az adatbázisokra vonatkozó szerzői jogok további kérdéseit szabályozzák. E paragrafusokat a 2001. évi LXXVII. törvény 5. §-a iktatta be és 2002. január 1-től hatályos. A Sztj. 61. §-a (1) bekezdése alapján „szerzői jogi védelemben részesül a gyűjteményes műnek (7. §) minősülő adatbázis.” A törvény az adatbázisokat jogi státusuk alapján négyféle csoportba sorolja. Ezek közül a szótárakra az első és a második státus lehet érvényes:

- „1. Ha a tartalmi elemek valamely rendszert vagy módszert követő elrendezése egyben egyéni, eredeti jellegű is, az adatbázis gyűjteményes műnek minősül, és szerzői jogi védelem alá tartozik. Ez a jog a szerkesztőt illeti meg.
2. Amennyiben az adatbázis tartalmi elemeinek a megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényel, az adatbázis előállítóját megilleti még a külön jogi védelem is. Ebben az esetben tehát az adatbázis egyszerre szerzői jogi és külön jogi védelem alatt is áll.”

Az Sztj. 62. § (3) bekezdése az adattárak szabad felhasználásának korlátairól rendelkezik:

„A szabad felhasználás általános szabályai között felsorolt legalapvetőbb korlátok, azaz a szerző jogos érdekeinek védelme az indokolatlan károsítással szemben, a mű rendes felhasználásának sértetlenül hagyása, illetve a tisztesség követelményeinek és a szabad felhasználás rendeltetésével összeférő célnak megfelelés ezen rendelkezések alkalmazása során is irányadó.”

A törvényből kiemelt részek meggyőzően bizonyítják, hogy a mai lexikográfiai paradigmához igazodó szótárfogalom alapján besorolható művek szerzői jogi kérdéseire a vonatkozó törvény hatálya kiterjed. Ez azt jelenti, hogy e törvény ismeretében az esetlegesen vitákhoz vezető megoldások elkerülhetők, illetve jogsértés esetén a vitatott kérdés törvényesen lezárható. Természetesen a paragrafusok alkalmazása konkrét esetekben a bíróság megítélésének kérdése, hiszen minden vitás eset egyedi elbírálásban részesül. Erre számtalan példát találunk a törvény egyes paragrafusait értelmező részekben. A szótárkiadás

bevezetőben említett jogi és etikai vonatkozású problémáinak nagy része egyedi megítélést kíván meg.

Az adatbázisok, köztük a szótárak mint gyűjteményes adatbázisok gazdasági és társadalmi jelentőségének a folyamatos növekedése szükségessé teszi, hogy az érintettek, szakmai és tudományos közösségek foglalkozzanak a szabályozás kérdéseivel, járuljanak hozzá érdekeik explicit megfogalmazásával azoknak a hivatalos szabályozásban való megjelenéshez, valamint az értelmezés és etikai megítélés esetében a helyes álláspont kialakításához és annak érvényesítéséhez.

Az Európai Unió jogszabályaival történő jogharmonizáció jegyében az EU alábbi jogszabályaival történt meg a Sztj. összehangolása, a 2003. évi CII. törvény egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításairól szóló II. Fejezet alapján:

„88. § Az Sztj. 113. §-a helyébe a következő rendelkezés lép:

„113. § E törvény az Európai Közösség következő jogszabályaival összeegyeztethető szabályozást tartalmaz:

- a) a Tanács 91/25/EGK irányelveire a számítógépi programok jogi védelméről;
- b) a Tanács 92/100/EGK irányelve a bérleti jogról és a haszonkölcsönzési jogról, valamint a szellemi tulajdon területén a szerzői jughoz kapcsolódó egyes jogokról;
- c) a Tanács 93/83/EGK irányelve a műholdas műsorsugárzásra és a vezeték útján történő továbbközvetítésre alkalmazandó szerzői jogra és a szerzői jogokra vonatkozó szabályok összehangolásáról;
- d) a Tanács 93/98/EGK irányelve a szerzői jog és egyes kapcsolódó jogok védelmi idejének összehangolásáról;
- e) az Európai Parlament és a Tanács 96/9/EK irányelve az adatbázisok jogi védelméről;
- f) Az Európai Parlament és a Tanács 2001/29/EK irányelve az információs társadalomban érvényesülő szerzői és kapcsolódó jogok egyes kérdésekben történő összehangolásáról.”

Akár új szótárat készít valaki, akár egy régi szótár átdolgozását vagy reprint kiadását készíti elő, tisztázni kell, kit illet a szerzői jog. Szótárak esetében a szerzői jogok a szerkesztőt illetik meg, mivel gyűjteményes műről van szó, ezt azonban a szerződésben rögzíteni kell. Külön célszerű figyelmet fordítani a felhasznált forrásokhoz kötődő szerzői jogból származó kötelezettségekre. Ezeket a kérdéseket szabályozza a szerzői jogi törvény, azonban a vonatkozó paragrafusok konkrét esetekben való értelmezésétől függően előnyös vagy hátrányos helyzetbe is kerülhet a szerkesztő. Fontos a munka kezdetén eldönteni, hogy a biztosítható jogaiból mit enged át, mihez ragaszkodik. Ilyen lehet például, hogy hol szerepel a szerkesztő neve: a külső borítólapon, a belső címlapon kiemelten stb., mi lesz a szótár címe, milyen feltételei vannak az ismételt kiadásnak, mik az átdolgozás pénzügyi kérdései. A szótárszerkesztőnek a szerzői jogi törvény biztosítja a szerzői jogokat, a részletkérdéseknek azonban a megbízóval, a kiadóval kötött szerződésben kell érvényt szerezni. A szerződő felek általában

nem azonos tapasztalattal rendelkeznek e bonyolult gazdasági-jogi folyamat során, s így nagy valószínűséggel a lehetséges előnyök kihasználásában sem lesznek egyenlő felek.

4. A szótárkiadás ellentmondásai

A gyors gazdasági és társadalmi átalakulás során egymás után olyan új helyzetekben találjuk magunkat, amelyek korábban nem léteztek, így jogi-etikai mérlegelésükkel eddig nem kellett foglalkozni, ezért nem alakult ki a rájuk vonatkozó szabályzás rendszere. A magyar helyzetet nehezíti a rendszerváltás folyamata, ugyanis a korábbi központi irányításra épült gazdasági rendszer lebontása után kialakuló új viszonyok nem minden pontján valósult meg az eltelt alig több mint egy évtized alatt a piaci szabályozás. A korábban monopolhelyzetben lévő központi nagy állami kiadó irányító, szabályozó szerepe megszűnt, a piacgazdaság kialakulása következtében a szótárkiadás is decentralizálódott, nagy számban jelentek meg új könyvkiadók, amelyek szótárak kiadásával is foglalkoznak.

A magyar szótárpiacon alapvetően két jelentős probléma mutatkozik: az egyik az úgynevezett „hamis szótárak”, a másik a gyenge minőségű szótárak problémája.

A „hamis szótárak” (más néven álszótárak, pszeudoszótárak, kalózkidadások) (vö. Pusztai 2002) jogi és etikai normákat egyaránt sérthetnek. A szótárkiadásban, csakúgy mint a gazdasági és kulturális élet sok más területén, sok megengedhetetlen és tisztességtelen eszközt használnak egyes szerzők és kiadók, és a könyvkereskedésekben kapható jónéhány szótárral félrevezetik vagy becsapják a vevőket. Megtehetik, hiszen a forgalmazók és a vásárlók nagy része egyaránt tájékozatlan a szótárak minőségének, tartalmának, értékének a megítélésében, és ezzel több kiadó értéktelen, alacsony áron kínált szótárak megjelentetésével él vissza. Az alacsony árat legtöbbször úgy érik el, hogy régi és mára már elavult szótárakat adnak ki. E szótárak egy részének jogi védettsége lejárt, más részük azonban elvileg még jogi védettségben részesül. Az 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról szóló 31. § alapján leszögezi: „a szerzői jogok a szerző életében és halálától számított hetven éven át részesülnek védelemben”. Vagyis azoknak a szótáraknak a szerzői jogai még nem jártak le, amelyek szerkesztője kevesebb, mint hetven éve halt meg (a cikk írásakor 1934 után).

Az 1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról 12., 13., és 14., §-a szabályozza a szerzőt megillető jogokat:

„12. §

- (1) A szerzőt megilleti a jog, hogy művén és a művére vonatkozó közleményen – a közlemény terjedelmétől és jellegétől függően – szerzőként feltüntessék. (...)
- (2) Az át- vagy feldolgozáson, illetve a fordításon az alapul szolgáló mű szerzőjének nevét is fel kell tüntetni. (...)

A hamis szótárak esetében előfordul, hogy feltüntetik a szerző nevét, de az is, hogy valaki más neve alatt mint „más szótárak átdolgozását” jelentetik meg őket. A szerzői jogi törvény 13. §-a azonban azt is leszögezi, hogy „a szerző személyhez fűződő jogát sérti művének mindenfajta eltorzítása, megcsonkítása vagy más olyan megváltoztatása vagy megcsorbítása, amely a szerző becsületére vagy hírnevére sérelmes. (...)”. A hamis szótárak között nem egy esetben tapasztalhatjuk az eredeti művek csonkítását, változtatását, a szerző hírnevére sérelmes átalakítását. E szótárak szerkesztőinek, létrehozóinak szerzői jogainak védelmében az örökösök léphetnek fel a védelmi időn belül (tehát a szerző halálát követő hetven éven belül), de ezen a védelmi időn túl is felléphet vagy a közös jogkezelő szervezet, vagy egy szerzői érdekképviselői szervezet a szerző emlékének megsértése címén. Erről az Szjt. 14. §-a rendelkezik:

„14. §

- (1) A szerző halála után az e törvényben szabályozott személyhez fűződő jog megsértése miatt a védelmi időn (31. §) belül az léphet fel, akit a szerző irodalmi, tudományos vagy művészi hagyatékának gondozásával megbízott – ilyennek hiányában pedig, vagy ha a megbízott nem intézkedik, az, aki a szerzői vagyoni jogokat öröklési jogcímen megszerzte.
- (2) A védelmi idő eltelte után a szerző emlékének megsértése címén az érintett közös jogkezelő szervezet (85–93. §) vagy szerzői érdekképviselői szervezet is felléphet olyan magatartás miatt, amely a védelmi időn belül sértene a szerző jogát arra, hogy a művén vagy a művére vonatkozó közleményen szerzőként feltüntessék.”

Ezeknek a szótáraknak a készítési módszere hasonló: a modern és kis anyagi befektetéssel mindenki számára elérhető technikai eszközöket használják mások által elkészített anyagok kiadására vagy összeollózására. Általában szkennelő technikával számítógépbe viszik a nyomtatott szöveget, és az eredeti kiadásból csak a szerző nevét tüntetik fel, a kiadvány impresszumán általában semmilyen használható információ nem szerepel, legtöbbször sem az eredeti, sem a másolt anyag kiadásának dátuma. Ezeknek az eredeti megjelenés idején értékes munkáknak egy reprint kiadás esetében is csak nyelvészeti-történeti értéke lehetne, elfogadható használati értékükről azonban nem beszélhetünk, hiszen elavultak már, az új kiadványok azonban a reprint kiadások esetében szükséges filológiai normákat sem veszik figyelembe. Sok forgalmazó, különösen a nagy bevásárlóközpontok és a kisvárosok könyvesboltjai szinte kizárólag ezeket az „álszótárakat” forgalmazzák. Az alacsony ár a tájékozatlan vásárló számára nagy vonzerőt jelent.

A Magyar Tudományos Akadémia bizottságai, a nyelvtudományi egyesületek, vagy az egyetemek egyike sem tud felvállalni és betölteni országos ellenőrző és végrehajtó szerepet, és nincs is hozzá jogosítványuk. Mégis, ezek az egyre szaporodó „álkiadványok” részben jogilag, részben etikailag elítélhetők. A kulturális, tudományos, oktatási szolgáltatás minőségi követelményei, a szolgáltató felelőssége a hivatali megítélésben és a közgondolkodásban nem érik el a

materiális árucikkek területén kialakultat. Az azonban teljesen egyértelmű, hogy súlyos etikai vétséget követ el ezekben az esetekben a szerző („átdolgozó”) és a kiadó egyaránt.

Az egyre nagyobb gazdasági szerepet játszó szótárkiadásban versenyhelyzet alakult ki a piacon nagy számban jelenlévő, többségében kezdőnek számító kiadó között. Meg kell még említenünk azokat a minőségileg erősen kifogásolható szótárakat, amelyek elsődlegesen azokon az új, kialakulófélben lévő szakterületeken jelennek meg, ahol nagy piaci igény mutatkozik a témakört feldolgozó kézikönyvek iránt, és hiányoznak a különböző típusú, alap kutatásokon alapuló művek. Ezeken a területeken nem ritka, hogy kellő lexikográfiai és/vagy szakmai ismeret hiányában a szerzők sem a választott szótár típusára elfogadott szerkesztési és formai szokásokat nem tartják be, sem azokat az elengedhetetlen tartalmi követelményeket, hogy a közölt információk a tudomány mai állásának megfelelők és pontosak legyenek. Ezekben a szótárakban a makro- és mikrostruktúra rendezése sok kívánnivalót hagy maga után, és gyakran tartalmaz durva szakmai hibákat is. Nyilvánvalóan ezekben az esetekben a kiadó megspórolja a több szerző alkalmazásának vagy a gondos szakterületenkénti lektorálásnak a költségeit az alacsony ár kialakítása és a gyors megjelenés érdekében. Ez utóbbi szótárak esetében jogi út nem járható, a vevő, amennyiben rájön, hogy a szótár minősége kifogásolható, a Fogyasztóvédelmi Felügyelőséghez fordulhat, ahol, ha megállapítják a vevő igazát, kötelezhetik a kiadót az ár visszatérítésére.

A nyelv szókészlete közkinccs, mindenkinek joga van használatához, gyűjtéséhez, értékeléséhez. A szótárak esetében különösen nehéz annak a megítélése, mi tekinthető jogsértésnek, mi etikai vétségnek, hiszen éppen ez az a terület, ahol célszerű módon a kiadott szótárakban megtalálható, feldolgozott anyagot szinte kötelező a későbbi szótárak készítése során felhasználni, nem szabad azonban elfeledkezni a forrás megjelöléséről. A szótárban védhető a tervezete, koncepciója, a szóanyag válogatási elvei, a szótár és a szócikkek struktúrája (a makro- és a mikrostruktúra), felépítése, jelölésrendszere, címlapja (megastruktúrája) stb. Kétnyelvű szótáraknál a forrásnyelvi szavak célnyelvi megfelelője sok esetben nem különbözik (érthető módon) a különböző kiadású szótárak esetében. Olyan kérdések merülhetnek fel, hogy pl. címszóként szerepeltethetők-e olyan szavak, amelyek már szerepeltek hasonló szótárban? Hogyan vehető át adatok egy már publikált szócikk tartalmából átdolgozásnál, vagy új szótár készítésénél?

Ezek a dilemmák csak részlegesen vetődtek fel a lexikográfia régi paradigmái között, hiszen a cédulázással történő szótárkészítés, a hosszadalmas és bonyolult nyomdatechnikai eljárás miatt nem jelentkezett ekkora mértékben a probléma. Az új paradigmák között más jellegű kérdések is felvetődnek: pl. hogyan ítéhető meg a szerzői jog két vagy több számítógépes hálózaton elérhető független szótári adatbázis együttes használata esetében; szerzői jogi és pénzügyi kérdések lehetővé teszik-e, hogy a számítógépes hálózaton elérhető szótári adatbázis folyamatos karbantartásában, bővítésében megfelelő szabályozással és ellenőrzéssel bárki részt vehessen? Természetesen vetődik fel a kérdés: milyen lesz a szótár a közeli jövőben? Ezzel együtt törekedni kell arra,

hogy objektív kritériumokat találjunk azoknak a kérdéseknek az eldöntéséhez, hogy mi jellemzi a jó szótárt, és mit tekintünk fércműnek, függetlenül attól, milyen hordozón jelenik meg, vagy hogyan oldották meg a tárolt adatokhoz való hozzáférhetőséget. Megoldást kell találni napjaink ellentmondásainak felszámolására, hangsúlyozva, hogy a szótárak értékrendszerében való eligazodáshoz az eddiginél sokkal nagyobb nyilvánosságot szükséges biztosítani a szakmai megítélésnek az oktatás és a tömegkommunikáció nyújtotta lehetőségeken keresztül is.

5. Publicitás, tájékoztatás

A lexikográfia oktatással való kapcsolatának részletezését indokolja, hogy az élet területén mindenütt zajló átalakulás következtében a lexikográfia megnövekedett jelentősége miatt az oktatásban való jelenlétét célszerű átértékelní (Hartmann 2001, Fóris 2001, 2002b). Korunk társadalmát azért nevezik információs társadalomnak, mert működését a hatalmas tömegben és hatalmas sebességgel áramló információ határozza meg. Ebből a gazdag tárból azok tudnak saját vagy szűkebb közösségük hasznára meríteni, akik képesek eligazodni az adatbázisokban, és járatosak a szükséges információ keresésének és megtalálásának módszereiben. Mivel a lexikográfia eszközein és módszerein keresztül valósul meg az ismeretek jelentésének a kódolása, ezért szükséges az, hogy nagy számban legyenek olyanok, akik jól felkészültek arra, hogy részt tudjanak venni mind a tudásanyag tárolásának, mind az adatbázisok használatának folyamatában.

Az oktatás nem fordított gondot az elmúlt évtizedek alatt az információszerezés módszereinek kérdésére, a közoktatásban először az 1995-ban elfogadott, majd a 2003-ban módosított Nemzeti Alaptantervében (NAT) jelent meg követelményként a szótárakban (lexikonokban, enciklopédiákban) való keresésben való jártasság (Fóris 2004). Meg kell jegyezni, hogy a tanterv az erre vonatkozó anyag feldolgozását valamennyi tantárgy együttműködésével javasolja megoldani, olyan interdiszciplináris szemléletben, mint az a fentiekből is következik. Nyilvánvalóan a közoktatásban a szótárakra vonatkozó ismeretekből azokat kell oktatni, amelyek a szótárak használatát elősegítik. A lexikográfia, az elérhető szótárak, adatbázisok gyors fejlődése az oktatás ilyen irányú bővítését, a szükséges oktatási segédletek előállítását sürgeti.

A fent tárgyalt kérdések egy részének megoldása nem terelhető jogi keretek közé, valamilyen más megoldást kell keresni. Felvetődött egy olyan megoldási javaslat a silány minőségű szótárak kiszűrésére, hogy jöjjön létre egy olyan szakértői testület a tudományos, az oktatási intézmények, a kiadók, a közigazgatás képviselőiből, amely minősítené a megjelenő műveket. Ez az elgondolás jogi problémákat vet fel, ugyanis egy, a cégbíróság által regisztrált kiadót nem lehet egy nem felügyeleti jogkörrel létrehozott szerv felügyelete alá vonni. Ez a piaci versenyben érintettek egyik csoportjának a másikkal szemben bevezetett burkolt cenzúráját jelentené. Megoldást a visszaélések kiküszöbölésére a piaci szabályozás adhat. A kereskedelem területén törvény szabályozza az élelmiszer-

forgalmazást. Megtalálhatók azok a paragrafusok, amelyek alapján el lehet járni az egészségre ártalmas, mérgező anyagot tartalmazó gyümölcsöt áruló árussal szemben. Nincs viszont jogi alapja annak, hogy eltávolítsák a férges, fonnyadt gyümölcsöt áruló termelőt. A fogyasztót a silányabb áruk vásárlásával járó veszteségektől saját ismeretei védik, amelyek egy jelentős részét az iskolai oktatás során az egészségre nevelés, a táplálkozási kultúra elsajátítása során szerzett meg. A vásárló szabadon választhat a jobb és a rosszabb minőségű, a drágább és az olcsóbb áru között. A nyelvi kultúrának az egyén és a társadalom életében betöltött egyre fontosabb szerepe miatt az oktatás adhatja meg azokat az ismereteket, amelyek segítenek eligazodni a nyelvpiac eszközei és szolgáltatásai között. Természetesen a tájékoztatásból nem maradhatnak ki a tudományos és szakmai közösségek és ezek tagjai sem, és a tömegkommunikációs csatornák is kiváló lehetőségeket biztosíthatnának.

A szótárak minőségének védelme tehát több módon fejleszthető: egyrészt a lexikográfiának az oktatásban történő nagyobb mértékű szerepeltetésével, az érdemi, jobbító szótárkritikák megjelentetésével, a jogi szabályozás felülvizsgálatával, a szótárkiadók összefogásával.

Irodalom

- Fóris Á. 2001. *A lexikográfia alkalmazott nyelvészeti vonatkozásai, különös tekintettel a magyar–olasz területre*. Doktori értekezés. Pécs.
- Fóris Á. 2002a. A szótárfogalom megváltozásáról. *Modern Filológiai Közlemények*. IV. évf., 2. 5–19.
- Fóris Á. 2002b. *Szótár és oktatás*. Pécs: Iskolakultúra. (Iskolakultúra könyvek 14.)
- Fóris Á. 2004. Lexikográfia a Nemzeti Alaptantervben. *Iskolakultúra*. XIV. évf., 5. 62–72.
- Hartmann, R.K.K. 2001. *Teaching and Researching Lexicography*. Essex: Pearson Education. (Applied Linguistics in Action, 4.)
- Prószyk G. 1996. Nyelvtechnológia 2000. *Modern Nyelvoktatás*. II. évf., 2–3. 30–34.
- Prószyk G. 1997. Szótárírási szempontok a számítógépes nyelvi programok korában és korábban. In: Kiss G., Zaicz G. (szerk.) *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete. 326–335.
- Prószyk G., Kis B. 1999. *Számítógéppel emberi nyelven*. Bicske: SZAK Kiadó.
- Pusztai F. 2002. Szótárhasználat és szótári kultúra. In: *A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai* 216. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 51–59.

Források

1999. évi LXXVI. törvény a szerzői jogról
 2001. évi LXXVII. törvény a szerzői jog módosításáról
 2003. évi CII. törvény egyes iparjogvédelmi és szerzői jogi törvények módosításáról <http://www.im.hu>

Törvénytörvényészi ki tolmácsolás az Amerikai Egyesült Államokban és Európában

Kálmánné Horváth Bea

A nyelvi és kulturális különbségek áthidalására hivatott törvénytörvényészi tolmácsolás szerepe nagymértékben különbözik az Amerikai Egyesült Államokban és Európában a szokásjogi és polgárjogi rendszerek különbségeiből fakadóan. Írásomban a törvénytörvényészi tolmácsolás jelenlegi helyzetének feltárását követően a két jogi rendszert tekintem át, majd rátérek a törvénytörvényészi tolmácsolás feladatkörének meghatározására, és annak mélyrehatóbb elemzésére Holly Mikkelson cikke alapján.

1. Bevezetés

A népek nagy olvasztótégelyeként ismert Amerikai Egyesült Államokban a nemzeti sokszínűség, a különleges, angolszász szokásjogon alapuló jogi rendszer következtében a törvénytörvényészi tolmácsolás tevékenysége nagymértékben különbözik a más országokban működő törvénytörvényészi tolmácsolás szerepkörétől.

Az utóbbi években komoly erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy az Egyesült Államokban működő jogi rendszer és igazságszolgáltatás még inkább hozzáférhető legyen a szélesebb nyilvánosság számára, de ugyanakkor az újabb és újabb bevándorlási hullámok eredményeképpen olyan emberek is vetődnek Amerika partjaira, akiknek kulturális normái jelentősen eltérnek az USA normáitól. Az angol nyelv ismeretének hiánya mellett az emigránsok közül sokan csak kis mértékben vagy egyáltalán nem részesültek szervezett oktatásban. Éppen ezért az amerikai törvénytörvényészi tolmácsolásnak meglehetősen nehéz teljesíteni a küldetést azzal a gyorsasággal és pontossággal, amit a szakma megkövetel, azaz áthidalni a tatóngó szakadékot az eltérő kultúrák és nyelvek között.

Holly Mikkelson, 1976 óta működik hivatásos törvénytörvényészi tolmácsolásosként és fordítóként. Széles körű szakmai tapasztalatával számos egyesületben járul hozzá a törvénytörvényészi tolmácsolás helyzetének előrelendítéséhez az Amerikai Egyesült Államok területén.¹ Az ő cikke alapján mutatom be a törvénytörvényészi tolmácsolás jelenlegi helyzetét, valamint a törvénytörvényészi tolmácsolás szokásjogi és civiljogi rendszerekben betöltött eltérő szerepét.

2. Történeti áttekintés és a törvényszéki tolmácsolás jelenlegi helyzete

A törvényszéki tolmácsolás története a 17. századig nyúlik vissza: Colin és Morris 1682-ből és 1820-ból két olyan bírósági pert említ, melyeken tolmácsolás folyt (Colin és Morris 1996 In: Mikkelson 2003a). Vízválasztóként az 1945–46-os Nürnbergi pert említhetjük, amikor olyan berendezést használtak, amely lehetővé tette a szimultán tolmácsolást. Világszerte számos tolmácsiskola fémjelzi a professzió népszerűségét, gyors elterjedését. Először Európában, majd Észak-Amerikában és Ausztráliában, valamint az utóbbi időben Ázsiában, Latin-Amerikában és Afrikában jelentek meg tolmácsok képzésére létrejött intézmények. Azonban az európai iskolák elsősorban konferenciatolmácsok képzésére szakosodtak, úgy ahogy először Észak-Amerikában is történt, ahol nem létezett hivatalos keretek között zajló törvényszéki tolmácsképzés mindaddig, amíg a kormányzati szervek meg nem határozták az elvárható szakmai tudás szintjét a törvényszéki tolmácsok számára.

Az Egyesült Államokban a tolmácsolás minőségére irányuló első szabályozásra akkor került sor, amikor 1978-ban elfogadták a szövetségi bíróságok törvényszéki tolmácsairól szóló rendeletet (Gonzalez et al. 1991). Ez azt követelte, hogy a szövetségi bíróságokon dolgozó spanyol tolmácsok minősítő vizsga letételével adjanak számot tudásukról. Ehhez hasonlóan aztán Ausztrália, majd Kanada is állított fel szakmai követelményeket, és tette szükségessé a minősítő vizsga megszerzését. A szövetségi bíróságokat követve még számos USA-beli állam határozott meg minősítési követelményeket a törvényszéki tolmácsok számára. 1995-ben megalakult az Állami Bíróságok Nemzeti Központja, mely konzorciumot hozott létre, hogy közös pénzalapot létesítsenek a tolmácsképzés és vizsgáztatás finanszírozása céljából (NCSC – *National Centre for State Courts*, 1999). Jelenleg 15 állam tartozik a konzorciumhoz, és 11 nyelvből vizsgáztatnak (spanyol, arab, kanton, haiti-creol, hmong, ilocano, koreai, laoszi, lengyel, orosz és vietnámi).² A szövetségi bírósági rendszer ezzel szemben csak 3 nyelvből tanúsítja a tolmácsokat (spanyol, navajo, haiti-creol), és körülbelül 750 tolmács rendelkezik szövetségi bizonyítvánnyal.³

A szakmai egyesületek megjelenése és gyors elterjedése további jele annak, hogy a törvényszéki tolmácsolás hivatásszerű foglalkozássá növi ki magát. Az első ilyen, törvényszéki tolmácsokat összefogó szervezet 1971-ben alakult Kaliforniai Törvényszéki Tolmácsok Egyesülete (CCIA – *California Court Interpreters Association*) néven, mely kulcsfontosságú szerepet játszott az első okleveles vizsga kialakításában 1979-ben (www.ccia.org). Ezután számos szervezet jött létre: 1978-ban New Yorkban megalapították a Törvényszéki Tolmácsok és Fordítók Egyesületét (CITA – *Court Interpreters and Translators Association*), mely 1988 óta Törvényszéki Tolmácsok és Fordítók Nemzeti Egyesülete néven működik tovább (NAJIT – *National Association of Judiciary Interpreters and Translators*) (www.najit.org). Jelenleg egyre több tagállam rendelkezik önálló szakmai egyesülettel, mint például az AIA (*Arizona Interpreters Association*) vagy a CIAO (*Court Interpreters Association of Oregon*).

Sok országban viszont még nem szabályozzák jelentős mértékben, hogy kik láthatják el a törvényszéki tolmács feladatait. Vannak államok, ahol a közszolgálati fordítók azok, akik végezhetik a tolmácsolást a bíróságon, annak ellenére, hogy nem vettek részt semmiféle tolmácsképzésben. A legtöbb esetben a bíróság döntésére bízzák a tolmácsok kijelölését. Az Egyesült Királyságban például a Közszolgálati Tolmácsok Nemzeti Regiszterének listájából választanak. Továbbá az sem követelmény, hogy a törvényszéki tolmácsok vizsgát tegyenek. A Kanadában és az Egyesült Királyságban indított minősítő programokat nem államilag szabályozzák, így a szakmai szervezetek feladata azok kialakítása és irányítása. Az Egyesült Királyságban a Fordítók és Tolmácsok Intézete (ITI – *Institute of Translators and Interpreters*), amely mind a törvényszéki, üzleti és konferencia-tolmácsokat képviseli, bonyolítja le a minősítő vizsgákat többféle szakterületen. Annak ellenére, hogy nem létezik még olyan törvény, amely szabályozná az ITI által tesztelt tolmácsok alkalmazását, a szervezet jelentős erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a bíróságok ilyenfajta szabályozásokat fogadosítsanak az Egyesült Királyság egész területén (Mikkelson 2003a).⁴

Egészen mostanáig a tolmácsképző intézetek sem fektettek túl nagy hangsúlyt a törvényszéki tolmácsolásra, sőt mi több, nem is szerepelt a tantervben. Bár egyes európai konferenciatolmács-képző iskolák indítottak egy-egy kurzust a törvényszéki tolmácsolásról, de egyik intézmény sem adott belőle diplomát. A Nemzetközi Tanulmányok Montereyi Intézete (*Monterey Institute of International Studies*) volt az első olyan intézmény, mely képesítést nyújtó tanfolyamot indított (www.miis.edu). Az első intézmény, ahol diplomát is lehetett szerezni, a South Carolinában található Charlestoni Egyetem volt 1996-ban. 1998-ban már legalább hat egyetem kínált lehetőséget arra, hogy törvényszéki tolmácsképzést, illetve diplomát szerezzenek a hallgatók. A szervezetek és oktatási intézmények együttműködésére vonatkozóan a NAJIT tett jelentős előrelépéseket. Megalapította azt a tudományos társaságot (*Society for the Study of Translation and Interpretation* – 1999), amely a fordítás és tolmácsolás tanulmányozását tűzte ki célul, és egyben eszközként szolgál arra, hogy támogassa a törvényszéki tolmácsképzést, tesztfejlesztést és kutatói munkát (Mikkelson 2003a).

A törvényszéki tolmácsok számos szakmai szervezethez csatlakozhatnak, melyek évente szerveznek konferenciákat, továbbképző szemináriumokat. Számos újság, folyóirat szentel figyelmet a törvényszéki tolmácsolásra, a *Forensic Linguistics* című folyóirat kizárólag ennek a szakterületnek szenteli oldalait.

A rövid történeti áttekintésben láthattuk, hogy a törvényszéki tolmácsolás egyre inkább kitüntetett szerepet kap világszerte, mindazonáltal az Amerikai Egyesült Államokban sem történik tényleges, állami szintű beavatkozás a diszciplína területén. Ahogy változik az ország demográfiai képe, úgy lesznek egyre inkább jelen a tolmácsok a bíróságokon, ami azt jelenti, hogy a jogi szakma fokozatosan hozzászokik ahhoz, hogy hatékonyan együtt dolgozzon a tolmácsokkal annak érdekében, hogy az angolul nem beszélők nyelvi szükségleteit kielégtessék.

3. A törvényszéki tolmács szerepe az Amerikai Egyesült Államokban

Az Egyesült Államokban, ahol az angolszász szokásjog érvényesül az igazságszolgáltatásban, a törvényszéki tolmácsok gyakorlatát erőteljesen befolyásolja a bírósági tárgyalások akkuzatórikus, orális és nyilvános jellege, valamint az esküdtszék jelenléte. Mikkelson mellett Gonzalez és munkatársai (1991), valamint Berk-Seligson (1990) is vizsgálták a tolmács szerepét az egyesült államokbeli büntetőjogi eljárások folyamán (Mikkelson 2003b). Megállapították, hogy az akkuzatórikus, tanúkat megszólaltató tárgyalás, – melyen az ügyvédek megpróbálják meggyőzni a laikus személyekből álló esküdtszékot, hogy az ítéletet hozzon a vádlott ügyében, – egy színházi előadásá válik, ahol a tolmács a színésztársulat egyik tagja, és az ügyvédek kísérletet tesznek arra, hogy a tolmácsolást rendezőként manipulálják. A nehézség abban rejlik, hogy a tolmács nem kapja meg a színdarab forgatókönyvét, ellenben elvárják tőle, hogy kiválóan improvizáljon. Az esküdtszéki tagok feladata az, hogy értékeljék a törvény megvilágításában bemutatott bizonyítékokat, amelyeket a bíró magyaráz, és döntést hozzanak az ügy megoldása érdekében. A tolmács befolyásolhatja az esküdtszék véleményét a tanúról, mivel minden, amit az esküdtszék hall az angolul nem beszélő tanútól, a tolmácson keresztül szűrődik át. Ezáltal látszólag jelentéktelen nyelvi elemek, mint például egy szünet vagy egy igealak képes befolyásolni az ítéletet.⁵ A fent említett szerzők szemléltették továbbá azt is, hogy a tolmácsok garantálják a vádlott jogát a megfelelő jogi eljáráshoz azáltal, hogy biztosítják „jelenlétét” oly módon, hogy esetét teljes egészében szimultán tolmácsolják. A „nyelvi jelenlét” fogalmát 1974-ben vezették be, ami annyit jelent, hogy a vádlott nem lehet jelen a tárgyaláson, ha nem érti az eljárás nyelvét (Mikkelson 2003b).⁶ Itt megjegyzi Mikkelson, hogy egy kétnyelvű ügyvéd kijelölése nem elegendő a nyelvi jelenlét biztosítására (Mikkelson 2003b).⁷

4. A szakmai felelősség és az erkölcsi magatartás szabályozására irányuló intézkedések az Egyesült Államokban

A törvényszéki tolmácsok iránti bizalom mértéke, valamint felelősségük nagysága szükségessé teszi egy olyan etikai szabályrendszer felállítását, amely egyben vezeti és védi őket munkájuk során.

A legtöbb törvényhozó testület bizonyos irányelveket követ, amelyek meghatározzák a tolmács magatartását a tárgyalóteremben. Ilyen például az Egyesült Államok Bíróságainak Közigazgatási Irodája által kiadott szabályzat az Egyesült Államok hivatali tolmácsainak szakmai felelősségére vonatkozóan (*Code of Professional Responsibility of the Official Interpreters of the United States Courts*), amely minden, a szövetségi bíróságokon tevékenykedő törvényszéki tolmácsot érint (Mikkelson 2003c).⁸

A Törvényszéki Tolmácsok és Fordítók Nemzeti Egyesületének (NAJIT) etikai kódexe, valamint Mikkelson elemzése alapján vegyük sorba egy ilyen szabályzat rendelkezéseit (Mikkelson 2003c). Az első pont a tolmácsolás pontos-

ságára, szabatosságára vonatkozik. A tárgyalás elején a törvényszéki tolmácsok esküt tesznek arra, hogy a legjobb tudásuk szerint, jól és pontosan tolmácsolnak. A forrásnyelvi szöveg minden egyes elemét hozzáadás, elhagyás, egyszerűsítés vagy szépítés nélkül kell közvetíteni. Más szóval, meg kell tartani az eredeti szöveg hangnemét és regiszterét, még akkor is, ha az nem oda illő, sértő vagy értelmetlen. Mikkelson a Szakmai Felelősség Mintaszabályzatának (*Model Code of Professional Responsibility*) bevezetését idézi, mely tartalmazza, hogy számos olyan ember is megjelenik a bíróság előtt, aki számára részben, vagy teljes egészében lehetetlenné válik a bírósági eljárásban való részvétel a korlátozott angol nyelvtudás, illetve beszéd vagy halláskárosodás következtében (Hewitt 1995: 199 In: Mikkelson 2003c). Lényeges, hogy ez a kommunikációs korlát megszűnjék, amennyire csak lehetséges, azért, hogy ezek az emberek ugyanolyan eséllyel induljanak, mint a hasonló helyzetben lévő személyek, akik számára nem létezik ilyen korlát. Ezt a gondolatot az alábbi lábjegyzet kíséri: „Egy angolul nem beszélő ember ugyanannyit legyen képes megérteni, mint az ugyanolyan műveltségű és intelligenciájú angolul beszélő embertársa” (Hewitt 1995: 199 In: Mikkelson 2003c). Mikkelson azt a magyarázatot fűzi ehhez, hogy ha a vádlott egy analfabéta törzsvezér Laosz hegyvidékéről, ugyanannyit kellene megértenie, mint amennyit egy analfabéta, földrajzilag izolált egyesült államokbeli lakos felfogna – ami talán nem túl sok. A tolmács feladata tehát az, hogy egy angolul nem beszélő ember is ugyanolyan elbánásban részesüljön, mint az az átlagos ember, aki érti a hétköznapi angol nyelvet. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a tolmácsnak nem kötelessége biztosítani a vádlott számára azt, hogy megértse magát az eljárást (Mikkelson 2003c).

A jegyzőkönyv számára készülő tanúvallomás tolmácsolásakor a tolmács köteles megőrizni az információ minden egyes elemét, melyet az eredeti szöveg tartalmaz oly módon, hogy az a legnagyobb mértékben megközelítse a szó szerinti formát,⁹ ahogy azt az angol nyelv stílusa, szintaxisa és nyelvtana engedi. A szöveg tolmácsolt változatának tartalmaznia kell az összes szünetet, önkorrekcziót, tétovázást és érzelmet, amint közvetíti azokat a hangnem, a megfelelő szó kiválasztása, valamint intonáció segítségével (Gonzalez et al. 1991 In: Mikkelson 2003c). A szó szerintiség követelménye tehát azt jelenti, hogy a tolmácsnak minden egyes szóról és a forrásnyelvi szöveg minden jelentéshordozó eleméről számot kell adnia. Például egy tanú hezitáló válaszát (*Én, nos, én ... nem tudom, azt hiszem, ... láttam őt ott*) nem csak egyszerűen, tömören közvetíti a tolmács (*Azt hiszem, láttam őt*), hanem híven kell tükröznie minden bizonytalanságot, melyet az eredeti szöveg tartalmaz (Mikkelson 2003c). Gonzalez és munkatársai ennek a nagyfokú pontosságnak az okát abban látják, hogy a tolmács az angol nyelvet nem beszélő vádlott hangja, szócsöve, valamint a tolmács szavai az egyetlen folytonos feljegyzés arról, amit a tanú illetve vádlott mondott. (Gonzalez et al. 1991: 475–76 In: Mikkelson 2003c).

A szabályzat második alapelve a pártatlanság. Mikkelson megállapítja, hogy jelentős veszély rejlik abban, hogy az akkuzatórikus rendszerben dolgozó tolmácsokat a vádlott képviselőjeként tarthatják számon (Mikkelson 2003c). Hewitt szavait idézve „a tolmács mint a bíróság tisztviselője van jelen, és a feladata az, hogy szolgálja a bíróságot és a nyilvánosságot” (Hewitt 1995: 202 In: Mikkelson

2003c). Tehát a tolmácsnak mindenkor semlegesnek és tárgyilagosnak kell maradnia, és fel kell fednie bármilyen nyilvánvaló érdekütközést, például ha szoros kapcsolatban áll az eset bármelyik tagjával, legyen az a vádlott, egy tanú, egy esküdtszéki tag vagy az egyik ügyvéd. A tolmácsnak mindig fenn kell tartania az elfogulatlanság látszatát, és tartózkodnia kell attól, hogy párbeszédet kezdeményezzen bármelyik féllel, és kerülnie kell azokat az arckifejezéseket és testhelyzeteket, amelyek részrehajlásra engednének következtetni.

A titoktartás is az etikai kódex egyik sarkalatos pontja. Amikor egy tolmács az ügyvéd és az ügyfele közötti kommunikáció lebonyolításában segédkezik, nem adhat ki semmiféle információt az ott elhangzottakról.

Számos etikai kódex tartalmazza azt is, hogy a törvényszéki tolmácsok tevékenységi körébe csakis kizárólag a tolmácsolás tartozik bele, tehát nem végezhetnek semmi olyan tevékenységet, amely kívül esik a tolmácsolás tevékenységi körén (például jogi tanácsadás). A tolmácsok gyakran találják magukat olyan helyzetben, amikor meglehetősen nehéz betartani ezt az előírást. Például előfordul, hogy a vádlott, aki senki mással nem tud kommunikálni, csak a tolmáccsal, gyakran tesz fel kérdéseket az esetről, vagy esetleg véleményért, illetve tanácsért folyamodik. Ilyenkor a tolmácsok kísértést érezhetnek arra, hogy válaszoljanak néhány tényszerű kérdésre, vagy elmagyarázzák a jogi szokásokat, különösen azoknak a vádlottaknak, akiket nem képvisel ügyvéd. Viszont az etikai kódex világosan kimondja, hogy ez szigorúan tilos, mivel ez nemcsak a tolmácsolás tevékenységi körén kívül esik, hanem a semlegesség, pártatlanság kívánalmát is sérti.

A szakmai felelősség szabályzatai hangsúlyozzák, hogy a tolmács köteles folyamatosan szinten tartani tudását és fejleszteni tolmácsolási képességét. Ehhez elengedhetetlen, hogy a tolmács lépést tartson a fejlődéssel a jog és más kapcsolódó tudományok területén. A szabályzat továbbá megköveteli a tolmácsolási feladatra való alapos felkészülést, valamint a kollégákkal való jó kapcsolat fenntartását.

Az utóbbi időben számos államban tették kötelezővé a törvényszéki tolmácsigazolványt. Ma már 12 államban szükséges ennek a minősítésnek a megszerzése, és további államok kezdeményezik hasonló törvény meghozatalát, mely előírja, hogy a törvényszéki tolmácsok írásbeli és szóbeli minősítő vizsgák letételével adjanak számot tolmácsolási képességükről, valamint az etikai kódexben foglaltak tudomásulvételéről.

5. A törvényszéki tolmács szerepe Európában

Az 1960-as évektől kezdve Európában is jelentős jogi reformok mentek végbe. Megmaradtak ugyan a civiljog alapvető összetevői, de nagyobb hangsúlyt helyeznek arra, hogy biztosítsák a vádlott jogát az eljárásbeli egyenlőségre. Merryman és Clark nyomán Mikkelson ismerteti és összehasonlítja a szokásjogi és civiljogi rendszerek főbb vonásait (Merryman és Clark 1978 In: Mikkelson 2003b). Egy jellegzetes polgárjogi per túlnyomórészt elszigetelt találkozások, valamint a bíró és a perbeli képviselők között folyó írásbeli kommunikáció sorozata. A szokásjogi eljárásoknak három fő jellemzője van: 1. összevonás,

amely arra utal, hogy az összes bizonyítékot egy tárgyaláson belül mutatják be; 2. azonnali jelleg, amely azt jelenti, hogy a bíró, aki a végleges döntést meghozza, első kézből hallja és látja a bizonyítékokat, ellentétben a civiljogi perekkel, ahol a bíró a tárgyalást megelőzően eskü alatt tett írásbeli nyilatkozatokat olvas; 3. szóbeliség, amely a tárgyaláson élőszóban elhangzó tanúvallomásra utal.

A civiljogi eljárások folyamán a tolmácsnak lehetősége van arra, hogy az írásbeli nyilatkozatokat ő is átolvassa, így felkészülhet a tolmácsolási feladatra. Az amerikai tolmácsokra, ezzel szemben, sokkal erőteljesebb nyomás nehezedik, hiszen ott nincs erre lehetőség, mivel a tárgyalás egyszeri esemény, ahol az esettel kapcsolatos tények egyszerre kerülnek bemutatásra az esküdtszék előtt. Ezzel szemben a civiljogi eljárás hosszadalmasnak tekinthető a tárgyalást megelőzően benyújtott írásos dokumentumok vizsgálata következtében. A tárgyalás anyagát a tolmács inkább „blattolja”, mint spontán tolmácsolja. Az amerikai tolmácsok helyzetét még inkább nehezíti a gyors keresztkérdés-feltevések, és az ezektől függő tanúvallomások szimultán tolmácsolása. Fellebbezés esetén rendkívüli horderővel bír a pontos, szó szerinti szövegkönyv, amit a bírósági jegyző jegyez le. Ellentétben ezzel, mire a civiljogi országokban egy ügy tárgyalásra kerül, számos vitapontot tisztáz a vizsgálat, és a tanúkat csak azokban az ügyekben kérdezik ki, amelyek még megoldásra várnak. A tanúk vallomását nem szakítja félbe az ügyvéd, és nem készül róluk szó szerinti feljegyzés sem. A bíró alkalmasszerűen szakítja félbe a vallomást, hogy összegzéseket diktáljon a tisztviselőnek, aki gyorsírással jegyzi le azokat.

A tanúkat a szokásjogi országokban az ügyvédek faggatják, míg a civiljogi országokban a bíró teszi fel a kérdéseket, amelyeket a védelem és vád ügyvédei előzetesen benyújtanak. Ez nem eredményez spontaneitást, amely a tolmács számára is igen kedvező, hiszen neki is megvan a lehetősége arra, hogy betekintést nyerjen ezekbe a kérdésekbe. Az amerikai tolmácsok panasza jogos: a tárgyalás érzelmileg túlfűtött légkörében a nehézségek mellett nincs meg a lehetőség felkészülni a tolmácsolási feladatra.

6. A tolmácshoz való jog

Tulajdonképpen minden európai államban biztosítják a tolmácshoz való jogot a vádlott számára, aki nem érti az eljárás nyelvét. Erről tanúskodik az Európa Tanács 1950-ben elfogadott Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Egyezményének az igazságszolgáltatáshoz való jogról szóló 6. cikkelye, mely kimondja, hogy a vádlottat olyan nyelven kell tájékoztatni, amit ért, valamint ingyenes tolmácsszolgáltatást kell számára biztosítani, ha nem érti vagy beszéli a bíróságon használt nyelvet. Továbbá kimondja, hogy a vádlott személyesen legyen jelen ügyének tárgyalásakor (Jacobs és White 1996: 122–23 In: Mikkelsen 2003b).

A nehézséget az okozza, hogyan történjék a tolmácsolás: szimultán vagy konszekutív módon, hiszen a kétfajta tolmácsolás között jelentős különbség rejlik a vádlott részvételére vonatkozóan. Szimultán tolmácsolás esetén a tárgyalás egészét közvetíti a tolmács, a konszekutív tolmácsolás esetében viszont csak a tárgyalás bizonyos részeinek összefoglaló tolmácsolását adja. A szimul-

tán tolmácsolás lehetővé teszi a vádlott számára, hogy aktívan részt vegyen a tárgyaláson azáltal, hogy végighallgatja az összes bizonyítékot, ahogy az ott elhangzik, és ha szükséges, értekezik perbeli képviselőjével. A konsekutív összegző tolmácsolás sokkal inkább passzív szerepbe kényszeríti a vádlottat, többnyire csak figyel az eseményeket, és várja, hogy az ügyvéd utólag elmagyarázza. A vádlott passzív szerepe sok országban elfogadott, még oly mértékben is, hogy a vádlott nincs is jelen ügyének tárgyalásakor, ami látszólag ellentmond az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Egyezménye 6. cikkelyének (Mikkelson 2003b).¹⁰

Mikkelson Kabelka (1990) kutatási eredményeit idézi, aki a tolmácsoló jogot elemezte az Egyezmény értelmében, és arra az érdekes következtetésre jutott, hogy nem követelmény a teljes bírósági akta lefordítása a vádlott nyelvére, valamint a teljes tárgyalás szimultán tolmácsolása sem. Jóllehet számos országban az a gyakorlat, hogy szimultán tolmácsolást biztosítanak, feltételezve, hogy a kívánt nyelvi kombinációban vannak tolmácsok, akik képesek szimultán tolmácsolni a tárgyalást; más országokban, ahol ez nem lehetséges, a konsekutív összegző tolmácsolás az elfogadott norma. Például az 1989-es Kamasinski ügyben az Emberi Jogok Európai Bizottsága úgy találta, hogy az osztrák bíróság által kijelölt bilingvis védőügyvéd és a bejegyzett tolmács jelenléte kellően biztosította a 6. cikkelyben rögzített követelményeket (Mikkelson 2003b). Ezen tárgyalás jegyzőkönyve tartalmazza ugyan, hogy a tolmács jelen volt az eljárás során, de nem részletezi, mely állításokat és milyen mértékben közvetítette a tolmács. Kétségtelen, hogy az államügyész által a vád tanúi felé intézett kérdéseket nem tolmácsolták. Ha ez így van, akkor az egyik fél jókora előnyt szerzett a másik féllal szemben, hiszen jelentős hátrányt szenved a vádlott, ha nem érti a tanúvallomást.

Mikkelson azzal magyarázza ezt a problémát, hogy a szimultán illetve konsekutív tolmácsolás lehetősége nagymértékben függ a nyelvpártól, biztosítottak-e azok a nyelvek, amire, illetve amiről a tolmácsolás folyik. A ritkább nyelvek esetében természetesen a konsekutív tolmácsolás az elfogadott és kivitelezhető norma. Driesen (1988, 1989) véleménye szerint az oktatásban fellelhető hiányosságok okozzák azt, hogy néhány nyelvpár esetében a tolmácsok képtelenek teljesíteni a feladatot (Mikkelson 2003b). Legyen az konsekutív vagy szimultán tolmácsolás, a kiváló nyelvi képességek mellett elengedhetetlen a jogi fogalmak ismerete és megértése. A törvény bonyolult jogi nyelvezete nehezen érthető célirányos képzés nélkül, így a legtöbb kétnyelvű, aki megpróbálkozik a törvényszéki tolmácsolással, komoly nehézségekbe ütközik. Számos szerző, köztük Driesen is (Driesen, 1988, 1989; Colin és Morris, 1996; Nicholson és Martinsen, 1997; Gale, 1998) az európai törvényszéki tolmácsok megfelelő képzését szorgalmazza (Mikkelson 2003b). Ez különösen igaz az úgynevezett kisebbségi nyelvekre (az őshonos vagy emigráns kisebbségi csoportok nyelvei) és a kisebb országok nemzeti nyelveire (LLD – *language of limited diffusion*) (Mikkelson 2003b). Ugyanis nem nehéz minősített tolmácsot találni franciánémet vagy olasz–angol nyelvkombinációkban, de például a vietnámi–német vagy szomáli–dán nyelvpárok esetében, ez olyan feladat, mint tűt keresni a szénakazalban.

Európában is jelentős mértékben növekszik a világ minden részéből érkező bevándorlók száma, s ennek következtében nő az igény olyan ritka nyelvi kombinációkra is, melynek biztosítása sok esetben lehetetlen. Emiatt lesznek olyan vádlottak, akiknek a megfelelő jogi eljáráshoz való joga sérül. Ezzel úgy tűnik, hogy azok az emberek mondhatók szerencsésnek, akiket olyan országban tartóztattak le, ahol a szimultán tolmácsolás elfogadott és biztosított, ahol a tolmácsok megfelelő képzésben vettek részt az adott nyelvpárban, és tisztában vannak a tolmácsolással kapcsolatos erkölcsi kötelezettségeikkel; ezáltal garantálják a jogot arra, hogy a peres felek értsék a tárgyalást, és aktívan részt vegyenek saját védelmük érdekében. Az összes többi vádlott a sötétben tapogatózik.

7. A tolmácsszolgáltatás minőségének javítására irányuló intézkedések

Milyen lehetőségek vannak arra, hogy javuljon az európai tárgyalóterekben nyújtott tolmácsszolgáltatások minősége, különös tekintettel a kisebbségi nyelvekre? Az Amerikai Egyesült Államok tapasztalataiból merítve Mikkelson a következő megoldásokat javasolja (Mikkelson 2003b):

7.1. Mérés és minősítés

Az Amerikai Egyesült Államokban számos bíróság minősítő programokat indított, hogy biztosítsák a tolmácsok megfelelő képesítését. Az első ilyen intézményes keretek között zajló program az 1978-ban kiadott Szövetségi Bíróság Tolmácsairól szóló rendelet értelmében indult.

Mikkelson a tolmácsok kvalifikációjának mérését szorgalmazza, és Hewitt (1995) alapelveit idézi, melyek a minőségi tolmácsok kiválasztását célozzák. Véleménye szerint az lenne optimális, ha minden tolmács, akit törvényszéki tolmácsolási feladatra jelöltek ki, képességeire vonatkozóan ellenőrzésen essen át a tárgyalás előtt. Javasolja, hogy a tolmácsok szükséges képességeinek meghatározását olyan egyének végezzék, akik nyelviileg képzettek, és ezáltal képesek kiszűrni a megfelelő szakértelemmel és gyakorlottsággal rendelkező tolmácsokat. Továbbá kijelenti, hogy a tolmácsolásra való alkalmasság mérésének legjobb módja az intézményes keretek között zajló minősítő tesztelés. (Hewitt 1995: 89 In: Mikkelson 2003b). A tolmácsolásban való jártasság kritériumainak meghatározása rendkívül nehéz feladat, de a cikk sajnálatos módon nem hivatott támpontokat adni ezen paraméterek felállítására, csupán egy kaliforniai példát hoz arra, hogy milyen súlyos következményekkel járhat egy kidolgozatlan, hibás mérési eszköz alkalmazása, valamint megbízhatatlan irányelvek követése (Gonzalez et al. 1991: 541–543 In: Mikkelson 2003b). Mikkelson megállapítja, hogy a tolmácsolási készségek mérésére szolgáló érvényes és megbízható tesztek megalkotása és alkalmazása valóban fáradságos munka és költséges feladat, amely a hatalmas pénzüsszegeken felül olyan szakértelmet kíván, ami nem mindenütt jelenvaló. Az Amerikai Egyesült Államokban erre a célra hozták létre a már említett konzorciumot, mely pénzalapot biztosít ilyen tesz-

tek összeállítására, valamint az eljárások standardizálására, az egész országra kihatóan. Egy hasonló törekvés Európában sem lenne haszontalan, javasolja Mikkelson (Mikkelson 2003b).

7.2. Tolmácsképzés

A vizsgák sikeres letételének előfeltétele az alapos képzés.¹¹ Ezzel ellentétben az Egyesült Államokban a minősítő vizsgák jelentek meg először, az 1970-es években, a képzési programok pedig csak az 1990-es évek elején indultak be. A képzések hiányának következtében a sikeresen vizsgázók aránya igen alacsony volt. Az 1995-ben alakult konzorcium megpróbálja pótolni a képzési lehetőségekben jelentkezett hiányt azáltal, hogy hétvégi orientációs napokat szervez azokban az államokban, ahol minősítő vizsga várható. A leendő tolmácsok információt kapnak a törvényszéki tolmácsolás gyakorlatának standardjairól, mélyebben megismerkedhetnek a bünvádi eljárás alapjaival és az angol jogi szaknyelv terminusaival, valamint további forrásokról szerezhetnek tudomást, amelyek segítségével fejleszthető a tolmácsolás technikája (Mikkelson és Mintz 1997. In: Mikkelson 2003b).

A tárgyalóteremben zajló tolmácsolás minőségének javítása és a tolmácsképzés előrelendítése Mikkelson szerint államszintű feladat. Gomient és munkatársait idézi, akik megállapítják, hogy az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Egyezményének 6. cikkelye határozottan kötelezi az államokat arra, hogy tolmácsintézményeket hozzanak létre és tartsanak fenn az igazságszolgáltatás megfelelő adminisztrálása érdekében, valamint törvényeket és szabályozásokat fogantossítsanak, melyek biztosítják a bírói eljárások igazságosságát, méltányosságát (Gomien et al. 1996: 157; Mikkelson 2003b).

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a kormányoknak és bírói testületeknek támogatniuk kell a törvényszéki tolmácsok képzését, mérését és minősítését, valamint biztosítaniuk kell a megfelelő munkakörülményeket, hogy azok a peres felek is, akik nem beszélnek az ország nyelvét, méltányos igazságszolgáltatásban részesüljenek. Követve a már kifejlesztett, sikeres konferenciatolmácsképző programok modelljét és merítve a bíróságok, szakmai egyesületek, szervezetek, oktatási intézmények által gyűjtött értékes tapasztalatokból, Európa országainak jó esélye van a tolmácsképzést és -minősítést célzó feladatok teljesítésére.

8. Összegzés

Az elemzett cikkekből világosan kirajzolódik, hogy a jog asztalánál folyó tolmácsolás sokkal összetettebb, mint az emberi kapcsolatok más területein. A világszerte tapasztalható nagyfokú bevándorlás következtében megnőtt a befogadó ország nyelvét nem beszélő vádlottak száma, ami a törvényszéki tolmácsok fokozott jelenlétét követeli meg a tárgyalóteremben.

Az 1960-as, 70-es években egyre nagyobb hangsúly tevődött a vádlottak jogaira, összhangban a liberálisabb és az egyenlőségre törekvő társadalmi magatartással. Kialakult az a nézet, hogy a vádlott alkotmányos joga a személyes

jelenlét az eljárás minden szakaszában, és ez a joga sérül, ha a peres fél nem érti az eljárás nyelvét. Ennek következtében a törvény elrendelte a tolmáchoz való jogot a vádlott számára.

Ezen változások eredményeképpen a törvényszéki tolmács szerepe nagymértékben átrendeződött. A tolmács, aki kezdetben másodszereplőként az angolul nem beszélő tanú számára tolmácsolt, most főszerepet kapott a „színdarabban”: a védelem oszlopos tagjaként folyamatos tájékoztatást nyújt a perről, továbbá részt vesz a tanúk kihallgatásában, amivel segíti a vád kivizsgálását, így fontos összekötő kapocsként szolgál a vádlott és a védőügyvéd között. A törvényhozó testületek által létrehozott etikai kódexek szabályrendszerének figyelembevételével megpróbálja elfogulatlanul biztosítani a nyelvi jelenlétet a vádlott számára.

A különböző nyelvek és kultúrák összefonódása következtében még inkább átértékelődik a törvényszéki tolmácsok szerepe. Beyer és Conradsen úgy fogalmaznak, hogy a jogi szövegek fordítása és tolmácsolása nem csupán papírra vetett, illetve elhangzott szavak visszaadása, hanem a meghatározó jogi rendszer és az adott kultúra közvetítése is (Beyer és Conradsen 1995: 146 In: Mikkelson 2003d). Tehát azonfelül, hogy a törvényszéki tolmács segíti a per lefolyását a nyelvi korlátok felszabadításával, a kultúrák közti szakadékot is egyekszik áthidalni.

Azt hihetnénk, hogy a bíróságok komoly figyelmet szentelnek ilyen kulcsfontosságú szereplők képzésére és minősítésére, valamint biztosítják a megfelelő eszközöket munkájuk még tökéletesebb elvégzéséhez. Mikkelson úgy gondolja, hogy sajnálatos módon a legtöbb bíróságon még mindig nem ez a helyzet. Éppen ezért fontosnak bizonyul a törvényszéki tolmácsképzés beemelése a nemzeti kurrikulumba, ahol egyetemi szintű képzés keretében kultúrák közti kommunikációt, nyelvészetet és fordításelméletet, valamint a büntető és polgári peres eljárások alapjait, terminológiát és tolmácsolás technikát tanulnának a hallgatók, hogy majd megfelelő szakértelemmel tudjanak közreműködni az igazságszolgáltatásban.

Irodalom

- Berk-Seligson, S. 1990. *The bilingual courtroom: Court interpreters in the judicial process*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Beyer, V., Conradsen, K. 1995. *Translating Japanese Legal Documents into English: A Short Course*. In Morris, M. (ed.) *Translation and the Law*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Colin, J., Morris, R. 1996. *Interpreters and the legal process*. Winchester, UK: Waterside Press.
- Driesen, C. 1988. The interpreter's job – a blow-by-blow account. In: Picken, C. (ed.), *ITI Conference 2 – Interpreters mean business*. 105-117. London: Aslib London.
- Driesen, C. 1989. Reformer l'interprétation judiciaire. In: *Parallèles, Cahiers de l'École de Traduction et d'Interprétation de l'Université de Genève* – 11 – Automne 1989. 93-98.

- Gale, V. 1998. Community interpreting: The Cinderella of the interpreting profession. Unpublished M.A. thesis, Monterey Institute of International Studies, Monterey, CA, USA.
- Gonzalez, R., Vasquez, V. and Mikkelson H. 1991. *Fundamentals of Court Interpretation: Theory, Policy and Practice*. Durham, NC: Carolina Academic Press.
- Gomien, D., Harris, D. and Zwaak, L. 1996. *Law and practice of the European Convention on Human Rights and the European Social Charter*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Hewitt, W. 1995. *Court interpretation: Model guides for policy and practice in the state courts*. Williamsburg, VA: National Center for State Courts.
- Jacobs, F., White, R. 1996. *The European Convention on Human Rights*. Oxford: Clarendon Press.
- Kabelka, G. 1990. *Legal background to court interpreting services*. Bécsben bemutatott kiadatlan tanulmány.
- Merryman, J., Clark, D. 1978. *Comparative law: Western European and Latin American legal systems*. Indianapolis, New York, Charlottesville, VA: Bobbs-Merrill.
- Mikkelson, H., Mintz, H. 1997. Orientation workshops for interpreters of all languages: How to strike a balance between the ideal world and reality. In: Carr, S., Roberts, R., Dufour, A. and Steyn, D. (eds.). *The critical link: Interpreters in the community*. 55–63. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Mikkelson, Holly 2003a. *Court Interpreting at a Crossroads*.
<<http://www.acebo.com/papers/crossr~1.htm>>
- Mikkelson, Holly 2003b. *The Court Interpreter as Guarantor of Defendant Rights*.
<<http://www.acebo.com/papers/guarantr.htm>>
- Mikkelson, Holly 2003c. *Towards a Redefinition of the Role of the Court Interpreter*.
<<http://www.acebo.com/papers/rolintrp.htm>>
- Mikkelson, Holly 2003d. *Awareness of the Language of Law and the Preservation of Register in the Training of Legal Translators and Interpreters*.
<<http://www.acebo.com/papers/leglang.htm>>
- NAJIT Code of Ethics and Professional Responsibilities* <<http://www.najit.org/>>
- Nicholson, N., Martinsen, B. 1997. Court interpretation in Denmark. In: Carr, S., Roberts, R., Dufour, A. and Steyn, D. (eds.). *The critical link: Interpreters in the community*. 259–270. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.

Jegyzetek

¹ Holly Mikkelson honlapja a <www.acebo.com/abtholly.htm> címen található, ahol a szerző életrajzán kívül számos cikket olvashatunk a törvényszéki tolmácsolás tárgy-köréből.

² Az Állami Bíróságok Nemzeti Központja a <www.ncsc.dni.us> címen érhető el.

- ³ Ezekről az adatokról a <www.w3.arizona.edu/~ncitrp> honlap számol be részletesebben.
- ⁴ Számos ország törvényszéki tolmácsolási gyakorlatáról olvashatunk a szerző *Towards a Redefinition of the Role of the Court Interpreter* című cikkében.
- ⁵ Virginia Benmaman *Interpreter Issues on Appeal* című cikkében fellebbezett eseteket vizsgál, és arra keresi a választ, milyen szerepe volt ebben a törvényszéki tolmácsnak. (2000) Forrás: www.najit.org
- ⁶ Lásd Arizona v. Natividad ügyét: 111 Ariz. 191, 526 P.2d 730, 1974.
- ⁷ Lásd People v. Chavez ügyét: 124 Cal. App. 3d 215, 1981.
- ⁸ A szabályzat teljes egészében a *Federal Court Interpreters Manual: Policies and Procedures* című könyvben olvasható (1990).
- ⁹ A szó szerintiség követelményéről részletesebben olvashatunk Holly Mikkelson *Verbatim Interpretation: an Oxymoron* című cikkében.
<<http://www.acebo.com/papers/verbatim.htm>>
- ¹⁰ Lásd például Colozza ítélet, 1985. Gomien és munkatársai, 1996: 191, 193.
- ¹¹ A tolmácsképzésről részletesebben olvashatunk Mikkelson *Awareness of the Language and the Preservation of Register in the Training of Legal Translators and Interpreters* című cikkében <<http://www.acebo.com/papers/leglang.htm>>

A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben*

Pollmann Teréz

1. A fordítói kompetencia elemei

1.1 Fordítói kompetencián azoknak az ismereteknek és készségeknek az összességét értjük, amelyek képessé teszik a fordítót fordítói munka végzésére. Melyek a fordítói kompetencia elemei? Erre a kérdésre többféle válasz olvasható a szakirodalomban. Johnson és Whitelock (1987) szerint: (1) a célnyelv ismerete, (2) a szövegtípus ismerete, (3) a forrásnyelv ismerete, (4) a téma ismerete, (5) kontrasztív ismeretek. Sharples és O'Malley (1988) külön csoportban helyezi el az ismereteket és az átváltási készséget. Az ismeretekhez tartozik: (1) a forrásnyelv ismerete, (2) a célnyelv ismerete, (3) a szövegtípus ismerete, (4) a téma ismerete, (5) kontrasztív ismeretek. Az átváltási készséghez tartozik: (1) dekódolás, (2) kódolás.

Klaudy (1997) ötféle kompetenciát különböztet meg: (1) nyelvi kompetencia, (2) kulturális kompetencia, (3) szakmai kompetencia, (4) fordítástechnikai kompetencia, (5) kommunikatív kompetencia. Jómagam, a fordítóképzés gyakorlati keretei között, három összetevő köré csoportosítottam a fordítótól elvárt ismereteket és készségeket: (1) anyanyelvi kompetencia, (2) idegen nyelvi kompetencia, (3) fordítástechnikai kompetencia.

A tanulmány elsődleges célja egy vizsgálat bemutatása, ezért csak rövid magyarázatot fűzök ehhez a felosztáshoz. A nyelvi kompetencia két részre bontását, mégpedig nem forrásnyelvre és célnyelvre, hanem anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciára azért tartom fontosnak, mert az anyanyelvünket nem olyan szinten és nem olyan módon működtetjük, mint a tanult nyelvet. Adott olasz nyelvű szöveg magyarra fordításakor egy olasz és egy magyar anyanyelvű fordító nem ugyanazokat a hibákat fogja elkövetni, tehát képzésük során sem ugyanazokra a pontokra kell a hangsúlyt fektetni. Avagy gondoljunk az anyanyelvi lektorok szükségességére, s könnyen belátható, hogy a fordítóképzésben az anyanyelv és az idegen nyelv között lényegi különbséget kell tenni. Ezekben belül másodlagos kérdés, hogy pl. a megértési hibának az oka a grammatikai struktúra fel nem ismerése, a szakszókincs hiányossága vagy a kulturális kompetencia hiánya. Az idegen nyelvi kompetencia körébe sorolható minden az idegen nyelv működtetéséhez tartozó ismeret és készség. Ugyanez vonatkozik az anyanyelvre. A fordítástechnikai kompetencia a fordítás folyamatának köz-

* A 2003. április 16-án Győrben, a MANYE XIII. Kongresszusán elhangzott előadás szerkesztett változata.

bülső, az analízis vagy dekódolás és a szintézis vagy kódolás közé eső szakasza, transzkódolás, amikor a fordító szempontokat mérlegel és döntéseket hoz.

Tanulmányomban fordítói kurzusra jelentkező olasz szakos egyetemi hallgatók olasz–magyar irányú fordításait elemzem. Az elemzés célja, hogy képet kapjunk a képzési folyamat kiindulópontjáról, arról a szintről, amelyre a képzés tematikáját felépíthetjük. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy kezdő fordítójelöltek korábbi tanulmányaik és nyelvi ösztönük alapján a fordítói kompetencia egyes elemeit milyen szinten alkalmazzák.

Dino Buzzati: *Non è mai finita* (Sosincs vége) című novellájának 12 fordítását, A. Amurri: *Tifo in sala d'attesa* (Szurkolás a váróteremben) című színpadi jelenetének 16 fordítását vizsgáltam meg. A művekről rövid tartalmi ismertetést adok, hogy a kiragadott mondatok kontextusa érthető legyen.

Buzzati: *Sosincs vége*

Egy szicíliai falusi lány városba vágyik, majd nagyobb városba, azután a fővárosba. Házasságai lehetővé teszik, hogy mániákusan egyre nagyobb városokba költözzön: Párizs, London, New York. Itt egy divathullám hatására megfordul a folyamat, az arisztokraták kisebb városokba, szigetekre menekülnek, majd Európa elhagyott, romos váraiban keresnek nyugalmat. Főhősünk így visszajut oda, ahonnan elindult, a szicíliai faluba. Újra gyönyörködni kezd azonban a tengerparti város fényeiben, s érzi, előbb-utóbb újra útnak indul.

Amurri: *Szurkolás a váróteremben*

A szülészoba előtt két leendő apuka beszélget, kiderül, hogy egyikük a Rómának szurkol, másikuk a Lazio csapatának. Az első gyermek megszületése szurkolói örömujjongást vált ki az apából. A második gyermek születését egyenlítőként élik meg, az állás 1:1. Az egyre szenvedélyesebb hangulat 3:2-es végeredménynél tetőződik. Az apák focistákat, bajnokokat szándékoznak nevelni gyerekeikből, amire a nővérke közli, hogy mind az öt lány.

2. Anyanyelvi kompetencia

Mivel a vizsgált fordítások célnyelve a magyar, az anyanyelvi kompetencia a fordítási folyamat végső, harmadik fázisában jutott szerephez. Miért mutatjuk be mégis elsőként? Két okból. Egyrészt azért, mert az anyanyelvi kompetencia fejlesztése a megszületésünk óta tart, s jogos elvárásunk, hogy bölcsészhallgatók ezt a tudást magas szinten használják. Másrészt az anyanyelvet érintő hibák az eredeti szöveget nem ismerő felhasználó számára is észrevehetőek, s feljogosítják őt a munka minősítésére (gondoljunk az érthetetlen használati utasításokra, a fordítás ízű szövegekre).

2.1. Helyesírás

A 28 fordításból 9 volt helyesírási szempontból hibátlan, tehát 32%. A többi munkában változatos helyesírási hibákkal találkozhatunk:

- (a) Magánhangzó hosszúságát érintő hibák: *uriember, félidöböl, ezuttal*
- (b) Mássalhangzó hosszúságát érintő hibák: *halgasson ide, játszák, kiálltással, maradtattam*
- (c) Külön- ill. egybeírás hibák: *mégsincs, Csendes óceán*
- (d) Idegen szavak írása: *Lazios, Castelizzo-nak*

2.2. Szókincs

Azok a szóválasztások tekinthetők anyanyelvi kompetenciát érintő hibáknak, amelyek a forrásnyelvi szövegtől függetlenül, önmagukban is helytelen magyar mondatot eredményeznek.

- (a) Párizs *vulgariasságába* merülve; visszatértem a *falvamba*.
- (b) Inkább mentek Bostonba, Charlestonba, a régi, ódon hangulatú nyugodt *kisvárosokba*.
Ehelyett nekivágtak a csendes, eldugott helyeknek, a kolostoroknak, romos *emlékműveknek*.
- (c) Trapani (város) jelzői: *kietlen, sápadt, sápatag, nyomorult*
pletyka jelzői: *hatalmas, óriási*
- (d) Gyerünk asszony, *visszavágó!*

Az (a) példái azt mutatják, hogy nem létező szót ill. szóformát választottak a hallgatók. A (b) kiemelt szavai a mondaton belül okoznak disszonanciát, Boston nem *kisváros*, hanem *város*, s a romos épületek nem *emlékművek*, hanem *műemlékek*. A (c) pontban jelzői szószerkezeteket ítélnénk hibás szófüggvényeknek. Trapani helyesen választott és a városhoz illő jelzői: *szegényes, szánalmas, lehangoló*; a pletyka mértékét helyesen kifejező jelzők: *hihetetlen, megdöbbentő, szenzációs*. Az (d) pontban látható szóválasztási hiba oka, hogy a fordító nem járatos a sportnyelvben. Nem tudta, hogy a *visszavágó* új mérközést jelent, ugyanazon a meccsen *ellentámadással* lehet javítani az álláson.

2.3. Nyelvhelyesség mondatszinten

A magyar mondatok szerkesztésében számos nyelvhelyességi hibát találtunk:

- (a) A három fiam bajnokok *lesznek*.
- (b) Nevetséges, hogy *mit nem enged meg* magának.
- (c) Férfjemet *megsürgetve döntésre jutott*.
Nem maradt más, mint *a választás közötti ingadozás*.
- (d) Az igazi arisztokraták *a létszükséglet alatt éltek*.

Az (a) pontban egyeztetési hibát látunk. A (b) szórendi hibát mutat. Helyesen: *Nevetséges, hogy mit meg nem enged magának*. A (c) pontban értelmileg zavaros

mondatokat látunk, két tagmondat helytelen kontaminációját. Az elsőben a *döntésre jutott* predikátum ágense a férj, ami azonban grammatikailag tárgyként jelenik meg, mivel a megsürgetésnek ő a tárgya. A megsürgetés ágensét ki kell fejeznünk, pl. egy másik hallgatói megoldás szerint: *Addig erősködtem, amíg a férjem döntött.* A második mondatban is két gondolat keveredik: *nem maradt más, mint a választás nehézsége; nem maradt más, mint a lehetőségek közötti ingadozás.* Az (d) mondatnak csak nagyon szélsőséges helyzetben, pl. háborús körülmények között lenne értelme. New Yorkban élő arisztokraták vonatkozásában értelmetlen mondatnak tekinthetjük.

2.4. Jóhangzás

A jóhangzás, az eufónia, a nyelvi megnyilatkozás minőségének fontos eleme. Nézzünk példákat a hallgatói fordításokból az ellentétére, a kakofóniára.

- (a) *elragadtatva hallgattam azokat az idegeneket,*
- (b) *Soha nem jutunk útunk (sic!) végére*
- (c) *Az előkelő ember számára New York sértő egyszerűsége egyszerűen elviselhetetlen.*
- (d) *Szabályosan lenulláztam. Még szép nő voltam. Ismertem Briz-t, a híres bankárt. Szerencsésnek születtem!*

A (a) példában az /a/ magánhangzó monotóniáját nem vette észre a fordító, a (b) példában az egyhangúságot az *-unk* igei személyrag és *-unk* birtokos személyrag miatti teljes rím okozza. A (c) mondatban zavaró szóismétlést láthatunk. A (d) példa négy egymást követő, rövid mondata darabossá teszi a szöveget.

2.5. Stílus

Stílushibának azt tekintetem, amikor a hallgató által választott nyelvi elem stílusértékét tekintve nem illett a szövegekörnyezetbe.

- (a) *Na de Rómából időnként bizonyos elbűvölő fazonok jöttek.*
A nagyon magas osztályoknak New York elviselhetetlen *bunkó* világnak bizonyult.
- (b) *Halál biztos! Ott voltam! (visszatér a szülőszobába)*
- (c) *egy omlatag kastély [...] Egy nagy perui költő felújította (sic!) a vityillót,*

Az (a) példa mondatai a Buzzati novellából valók: egy nagyon gazdag, világlátott asszony mesél az életéről. A kiemelt szavak mai, bizalmas stílusértékű, a fordítást készítő hallgatók nyelvhasználatába illő szavak. A (b) megnyilatkozás a nővérke szájából hangzik el, s a gyermek születését kívánja megerősíteni. A stílusérzék hiánya elég nyilvánvaló ennél a fordításnál. Még egy hallgató fogalmazott így, és őt fő használta a *holtbiztos* kifejezést, ami nem olyan feltűnő módon, de szintén nem illik a kontextusba. A (c) példa azt mutatja, hogy saját magával kerül diszharmonióba a fordító, ugyanazt az építményt nevezi először kastélynak, majd két mondattal később *vityillónak*, más *viskónak* ill. *kunyhónak*. Tizenkét fordítóból összesen négyen követték el ezt a hibát.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a fordítói szemináriumra jelentkező olasz szakos egyetemi hallgatók az anyanyelvük sérelmére sokféle hibát elkövettek, ezek között nemegyszer meglepő, súlyos hibákat is. A leendő fordítók anyanyelvi kompetenciájának fejlesztése nélkülözhetetlen. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2003 szeptemberében induló, kétéves önálló szakfordítói programnak része lesz egy szabadon választott magyar nyelvi tanegység teljesítése. Kérdéses, hogy ez a célirányosnak nem tekinthető fejlesztés elegendő lesz-e a kívánatos kompetenciaszint eléréséhez. A fordítást oktató tanárnak fel kell hívnia a hallgatók figyelmét az önképzés szükségességére (helyesírás), az önellenőrzés fontosságára (nyelvhelyesség, jóhangzás), pontosságra, igényességre (szókincs, stílus). Célszerű, ha a tanár konkrét hiba kapcsán speciális anyanyelvfejlesztő gyakorlatokat is végeztet, pl. szinonima-gyűjtés a jelentéskülönbségek, stílusérték pontos megnevezésével, szófüggvények alkotása, intralingvális fordítási (átfogalmazási) gyakorlatok.

3. Idegen nyelvi kompetencia

Az idegen nyelvi kompetencia körébe azok a hibák tartoznak (olasz–magyar fordítási irány esetén), amelyeknél a forrásnyelvi szöveg dekódolása téves.

3.1. Megértési hibák

Ez az a típus, ami súlyosabb esetben az idegennyelv-tudás mérésekor, nyelvvizsgán, felvételi vizsgán is pontlevonással jár, a fordító nem ismeri (fel) a grammatikai szerkezetet, vagy rossz szójelentést választ. A jelentés-összefüggések félreértése vonatkozhat mondatra, szövegrészre, s az egész szövegre is. Megértési hibának tekinthetjük, ha rétegyelvi elemeket, dialektust, szakterminológiát nem ért meg a fordító.

(a) Olasz eredeti: Un grande poeta peruviano *ha fatto restaurare* la bicocca, ...

(‘helyrehozatta’)

Hallgatói fordítás: *Helyrehozta* ezt a kunyhót egy nagy perui költő, ...

Olasz eredeti: *Si vedrà!* (‘Majd meglátjuk!’)

Hallgatói fordítás: *Meglátja* majd!

Olasz eredeti: *E fantastico* un giorno o l’altro di partire. (‘És arról ábrándozom, hogy előbb–utóbb elutazom.’)

Hallgatói fordítás: *Nagyszerű* egy napon vagy egy másikon útra kelni.

Mindhárom példa azt illusztrálja, hogy a félreértés a grammatikai ismeretek hiányosságából ered. Az első fordításban az a hiba, hogy a műveltető szerkezetet nem ismerte fel a fordító. A második példában a *si* általános alanyt értette félre egy hallgató. A harmadik mondatban látható hibát a tizenkét hallgató közül öt elkövette. A *fantastico* lehet ige: *fantáziálok*, s lehet melléknév is: *fantasz-*

tikus. Ebben a mondatban igeként szerepel, amit a *di* prepozíció jelez egyértelműen.

- (b) Olasz eredeti: Un grande poeta *peruviano* ha fatto restaurare la bicocca, ... ('perui')

Hallgatói fordítás: Egy nagy *peruggiai* költő felújította azt a viskót,...

Olasz eredeti: *Lo ridica*, se ha coraggio! ('Ismételje meg, ha van merse!')

Hallgatói fordítás: *Nevenen ki*, ha van bátorsága!

Olasz eredeti: Infermiera: (arrivando ormai decisamente *in trance*) ('Nővér: (most már egészen transzba esve érkezik)')

Hallgatói fordítás: Az ápolónő: (belép határozottan egy *műtőollóval*)

A fordítók a fenti példáknál egy-egy szónak tulajdonítottak helytelen jelentést. Gyakori ok, hogy a paronimia jelenség áldozatává válik a fordító: *ridicolo*-nevetéses, *trancia*-vágóolló.

- (c) Olasz eredeti: I veri aristocratici *ci stavano sotto lo stretto necessario*. ('Az igazi arisztokraták csak a legszükségesebb esetben tartózkodtak ott.' - mármint New Yorkban)

Hallgatói fordítások:

Az igazi arisztokraták *nagyon kevesen voltak*.

Az igazi arisztokraták *kevesebb is beérték*.

Az igazi arisztokraták *csak a legszükségesebbekre szorítkoztak*.

Az igazi arisztokraták *a létszükséglet alatt éltek*.

A (c) példa mondatát, amint látjuk, tizenkét hallgatóból négy nem tudta értelmezni, azaz a hallgatók 33%-a.

- (d) Olasz eredeti: *Non è detta l'ultima parola*. ('Még nincs kimondva az utolsó szó.')

Hallgatói fordítás: *Várjon, még a nővér nem fejezte be a mondókáját*.

Olasz eredeti: Signori, ho dimenticato di dirvi *che sono cinque femmine...* ('Uraim, elfelejtettem közölni önökkel, hogy öt nőnemű [újszülöttről van szó].')

Hallgatói fordítás: Uraim, elfelejtettem önökkel közölni, *hogy öt kis-mama...*

Az első példánál a hallgató a szövegösszefüggésből nem értette meg, hogy az utolsó szó nem a nővérrre, hanem a *mérközésre* vonatkozik. A második példa félreértése az egész szöveget érinti, a jelenet csattanója vész el a hibás fordítás miatt. Tizenhat hallgató közül három követte el ezt a hibát.

3.2. Értelmezési hibák

Értelmezési hibának azt tekintem, amikor a fordító szemantikai és grammatikai szempontból helyesen dekódolta a forrásnyelvi szót/mondatot, de a szövegösszefüggésben betöltött funkcióját nem értelmezte pontosan, ezért adott meg rossz fordítást.

- (a) Olasz eredeti: *Le è nato un altro figlio!*
Hallgatói fordítás: Önnek született egy másik *fia!*

A *figlio* grammatikailag hímnemű szó, ám mint jelöletlen formát használjuk akkor is, ha nem ismerjük a valóságos nemet. Itt a mű végén kiderül, hogy leánygyermekek születtek, tehát a nővér szájába nem adható a fiú szó, hanem csak a semleges: *gyermek*. Tizenhat hallgató közül öt követte el ezt a hibát.

- (b) Olasz eredeti: ... *ci guardavano un po' dall'alto in basso*.
Hallgatói fordítás: ... *és tetőtől talpig végigmértek minket*.

Egy hallgató nem ismerte fel, hogy átvitt értelemben kellett volna értelmezni a mondatot: *kicsit lenéztek minket*.

- (c) Olasz eredeti: *Bene*.
Hallgatói fordítások: *Jó. Jól van. Rendben. Hát igen. Eddig meg is volnánk. Szóval. Szóval, Tehát, Nos,*

A Buzzati novella első bekezdésében az asszony szavaiból megismerjük a témát és a helyszínt, ahonnan a történet elindul. A második bekezdés első szava: *Bene*. A tizenkét hallgató kilencféle fordítást talált: *Jó. Jól van. Rendben. Hát igen. Eddig meg is volnánk. Szóval. Szóval, Tehát, Nos*. Önmagában mindegyik fordítás jó lehetne. Itt azonban a kommunikációs cél az, hogy a mesélő vesz egy lélegzetet, és hozzáfog a történetéhez. Nem beleegyezést, elfogadást fejez ki, hanem kezdést. Jónak tekinthetjük tehát a három utolsó fordítást. Aki a *Szóval* után pontot tett, nem értelmezési, hanem nyelvhelyességi hibát követett el.

3.3. A kulturális ismeretek hiánya

Ennél a hibatípusnál azért nem tudta helyesen dekódolni a forrásnyelvi szöveget a fordító, mert nem volt birtokában a megértéshez szükséges háttérismeretnek.

- (a) Olasz eredeti: ... *in quel periodo Cristolera ed io ci separammo. Segui un regolare annullamento* ('... abban az időben Cristolera és én különváltunk. Ezután következett egy szabályos megsemmisítés', azaz házasságfelbontás)
Hallgatói fordítások: ... *szabályosan lenullázódtam; ... melyet egy szabályos lenullázás követett; ... szabályos megsemmisülés következett*

Olaszországban a házasságfelbontás úgy zajlik, hogy hét évig hivatalosan külön kell élni (*separazione*), s ezt követően mondják ki a válást. Akik ezt nem tud-

ták, könnyen félreértették a kiemelt mondatot. Hibás fordítások: *Szabályosan lenullázódtam; melyet egy szabályos lenullázás követett; szabályos megsemmisülés következett; nagy újrakezdés előtt álltam.* Tizenkét hallgatóból három a megsemmisítést nem a házasságra értette, hanem az asszonyra, egy hallgató nem tudta értelmezni, s egészen mást írt. Tehát a hallgatóknak csak kétharmada oldotta meg jól ezt a fordítási feladatot.

- (b) Olasz eredeti: *Ma da Roma venivani ogni tanto certi tipi affascinanti; parlavano con l'«erre».* ('De Rómából időnként különleges alakok jöttek; «er»-rel beszéltek.')

Hallgatói fordítások: *raccsoltak; raccsolva beszéltek; nem raccsoltak;*

Hallgatói fordítások: *raccsoltak (2 fő); raccsolva beszéltek; nem raccsoltak; más módon beszéltek; szépen beszéltek; ropogtatták az „r”-eket (2 fő); beszéd közben megnyomták a „r” betűt; római módra megnyomták az erret; akkik (sic!) r-rel beszéltek; „errel” beszéltek „el” helyett.* Tudni kell, hogy a római tájszólásban a standard olasznál gyakrabban fordul elő az r hang. Akik raccsolásnak fordították a különös beszédmódot, pont a valóság ellentétét fejezték ki. A következő három megoldás a probléma kikerülését mutatja. Az r (hang, s nem betű!) megnyomását, ropogtatását kifejező megoldások közelítenek a valósághoz, de nem az igaziak. A „római módra megnyomták az erret” fordítás jobb, ez már utal arra, hogy tájnyelvi sajátosságról van szó. Az utolsóként felsorolt megoldás a legjobb, mert érthetővé teszi, mit jelent ez a beszédmód.

Összegzésként megállapítható, hogy a fordítás oktatása az idegen nyelv elsajátítását követő szint (Klaudy 1997: 165; Osimo 2000: 25). Annak a hallgatónak, aki a megértési hibák körében nagy számú hibát illetve súlyos hibákat követ el, tanácsos nyelvfejlesztési órákat látogatnia a fordítói kurzus megkezdése előtt. A megfelelő idegennyelv-tudás birtokában levő hallgató által elkövetett kis számú és kevésbé súlyos megértési hibák figyelmen kívül hagyásából származhatnak, tehát az önellenőrzés fontosságát kell hangsúlyoznunk. A szókincs bővítéséhez, frissítéséhez, szakszókincs kialakításához új segédeszközök használatát kell bevonni, új problémamegoldási módszerekhez kell szoktatni a hallgatókat. Az értelmezési hibák minimalizálása a fordítóképzés feladata. Ez tulajdonképpen készségfejlesztést jelent, látásmód-formálást, a szöveg iránti érzékenység kialakítását. Hasznos a különféle megoldások aprólékos egybevetése. A kulturális kompetencia körébe eső hibák csökkentését (ha nincs mód önálló országismereti kurzusra) a fordítandó szövegek ilyen szempontból didaktikus válogatásával tudjuk segíteni.

4. Fordítástechnikai kompetencia

A bevezetésben azt mondtuk, hogy anyanyelvre fordítás esetén az idegen nyelvi kompetencia lehetővé teszi a forrásnyelvi szöveg dekódolását, megértését, az anyanyelvi kompetencia biztosítja a célnyelv szabályainak, műfaji stb. követelményeinek megfelelő kódolást, megformálást. A fordítás folyamatának közbülső fázisához, a transzfer, az átváltás szakaszához fordítástechnikai kompetenci-

ára van szükség. A fordítástechnikai kompetencia biztosítja, hogy a forrásnyelvi szöveg dekódolása után a fordító *felismerje* a különböző megoldási módokat, s minden szükséges szempont mérlegelésével *kiválassza* a legjobbat. Más megfogalmazásban: a forrásnyelvi és célnyelvi fordítási egység viszonyáról kell döntést hoznia. Az ebben a körben elkövethető hibák egyenlő súllyal fenyegetik az anyanyelvre és az anyanyelvről fordítókat, mivel nem függnék össze a nyelvismeret szintjével.

4.1. Szolgai fordítás – túl szabad fordítás

Az idegennyelv-tanulás során természetes a minél nagyobb szöveghűsége törekvés, hiszen a tanuló célja: bizonyítani, hogy mindent pontosan megértett, az egyes szavak jelentését és a grammatikai kategóriákat, struktúrákat is ismeri. A fordítói kurzus első feladata a szolgai fordítás kényszerétől való megszabadítás, a hűség fogalmának átértékelése. Nézzünk egy kirívó példát:

Olasz eredeti: La piccola provinciale siciliana *aveva fatto la sua strada*.

Hallgatói fordítás: A kis vidéki szicíliai *megcsinálta a maga útját*.

Ez a mondat a Buzzati-novella azon pontján olvasható, amikor New Yorkba költözik a főhősnő. A bemutatott, teljes egészében szó szerint fordított mondat csak kezdő nyelvtanulótól fogadható el, fordítói kurzusra jelentkező hallgatótól nem. Ez a mondat szolgai fordítás ízű volt öt munkában (pl.: *megtette a maga útját; bejárta az útját*), értelem szerinti fordítással heten próbálkoztak (pl.: *A kis vidéki szicíliai lány célba ért.*)

4.1.1. Szolgai fordítás szemantikai szinten

A hallgatók a fordítás készítésekor még nem tanultak átváltási műveletekről, amennyiben alkalmazták azokat, saját fordítási tapasztalataik és nyelvi ösztönük alapján tették.

(a) Olasz eredeti: A questo mondo non è mai finita, *disse* la signora Amelia Briz.

Hallgatói fordítás: Ezen a világon soha nem ér véget, *mondta* Amelia Briz asszony.

(b) Olasz eredeti: *Non canti vittoria troppo presto!*

Hallgatói fordítás: *Ne énekeljen győzelmet túl korán!*

(c) Olasz eredeti: *Ostetrico cornuto!*”

Hallgatói fordítás: *Felszarvazott szülész!*

Az (a) példában a *disse* szó szerinti fordítását (*mondta*) tizenkét hallgató közül tizenegy hallgató választotta. Egy fő használt más igét, vagyis alkalmazta a lexikai konkretizálást: *kezdté*. Ezzel kifejezőbbé tette a mondatot, utalt arra, hogy az asszony hosszabb elbeszélésre készül. A (b) példában csak a hallgatók fele, nyolc fő fedezte fel, hogy magyar mondással visszaadható ez a tartalom, és teljes átalakítást alkalmaztak: *Ne igyon előre a medve bőrére!* A (c) példa a szülészetben játszódó jelenet utolsó mondata, amelyet a két csalódott apa egy-

szerre kiált. A bemutatott szó szerinti fordítást egy hallgató választotta. Nála az a szociolingvisztikai felismerés hiányzott, hogy ez az Olaszországban oly nagyon elterjedt negatív jelző, szidalmazás Magyarországon nem honos. Ehelyett magyar használatra ajánlhatnák számtalan más jelzőt, de ezt most az olvasó fantáziájára bizzuk.

4.1.2. Szolgai fordítás szintaktikai szinten

- (a) Olasz eredeti: *Dalla stanza dove sono nata si vedeva, lontana, una città, stesa lungo il mare.*
Hallgatói fordítás: *A szobából, ahol születtem, látható volt, távol, egy város, elnyúlva a tenger mentén.*
- (b) Olasz eredeti: *Traslocammo nella Capitale.*
Hallgatói fordítás: *Át/fel/elköltöztünk a fővárosba.*
- (c) Olasz eredeti: *Sicurissima! Ero lì! ('Teljesen biztos! Ott voltam!')*
Hallgatói fordítás: *A legbiztosabb. Ott voltam.*

A szavak, tagmondatok sorrendjéhez is elég erősen ragaszkodtak a hallgatók. Az (a) példában tizenkét hallgatóból tizenegy megtartotta a kiemelt sorrendet akkor is, ha így darabossá vált a magyar mondat, s csak egy fő fordított másként: *A szobám ablakából látni lehetett...* A (b) példában a névszó sorrendet szolgai módon megtartotta tizenkét hallgatóból nyolc hallgató, és csak négyen ismerték fel, hogy az értelmi hangsúly a fővároson van, hiszen a főhős régi vágya beteljesült, szinte áhítattal ejti ki: *A fővárosba költöztünk.* A (c) példával kapcsolatban tudni kell, hogy az olasz nyelvben két felsőfok képezhető, relatív és abszolút. A magyar nyelv relatív felsőfoka nem alkalmas az olasz abszolút felsőfokának a visszaadására. Egy hallgató próbálkozott csak vele: *A legbiztosabb.* A többiek felbontást alkalmaztak: *Egész(en) biztos; Holt biztos; Halál biztos.* E két utóbbi stilisztikailag kifogásolható, amit a korábbi fejezetben meg is tettünk.

4.1.3. Túl szabad fordítás

A túl szabad fordítás a szolgai fordítás ellentéte, a forrásnyelvi és célnyelvi fordítási egység viszonya nem túl szoros, hanem túl laza.

- (a) Olasz eredeti: *Seguì un regolare annullamento.*
Hallgatói fordítás: *Nagy újrakezdés előtt álltam.*
- (b) Olasz eredeti: *Non è mai finita ('Nincs soha vége')*
Hallgatói fordítás: *Soha nem jutunk útunk végére.*

A túl szabad fordítás, amint ez az előzőekből is kiderül, ritkán fordul elő. Egyik oka lehet a megértés hiányának a palástolása. A 3.3. (a) pontban már látott mondatot, amely a házasság megsemmisítésére vonatkozik, a hallgató nem értette meg, s kitalált helyette valami odaillőt, aminek azonban nincs nyoma az eredeti szövegben. A (b) példában a túl szabad fordítás hibáját azért követte el a hallgató, mert nem vette figyelembe a szövegtípus sajátosságait. Szépirodalmi szövegről van szó, a cím fordításánál nagyon körültekintően kell eljárni. Az

eredeti cím talányos, a novella olvasásakor fokozatosan sejtjük meg a jelentését. A fenti magyar cím azonnal elárulja a lényegét, így a mű hatását tönkreteszi.

4.2. Behelyettesítés

Behelyettesítésen azokat a tudatos fordítói eljárásokat értem, amelynek során nem változik meg sem a mondatstruktúra, sem a szójelentés referenciális tartalma. A fordító feladata, döntési szabadsága bizonyos esetekben abban áll, hogy elvégezze-e a behelyettesítést, máskor a közel azonos megoldások közötti választáshoz kell mérlegelni a szükséges szempontokat.

4.2.1. Megőrzés – semlegesítés

A választási lehetőségek sorát egy szakaszként elképzelve a két végponton az alábbi fogalmak találhatók: *foreignization*, azaz az idegenszerűség megőrzése, az eredeti szöveg jellegzetes jegyeinek konzerválása, ill. *domestication*, azaz a honosítás, a célnyelvhez, célközönséghez közelítés, neutralizálás, nacionalizálás (Denton 2001; Osimo 2000). A megfelelő mérlegelés hiányában mindkét végponton el lehet követni hibát. Ennek a dilemmának a részletesebb elemzéséről 2000-ben tartottam előadást, mely olvasható a MANYE kongresszusi kötetében (Pollmann 2001). Egyes esetekben a megőrzés szolgál fordításnak tűnhet, más esetekben a behelyettesítés automatikusnak. A példák, a különböző megoldások azonban illusztrálják, hogy valóságos, külön kezelendő problémáról van szó.

- (a) Olasz eredeti: *Nuova York; Castellizzo*
Hallgatói fordítás: *ÚjYork; Váracska*
- (b) Olasz eredeti: *romanista, laziale, Rossi*
Hallgatói fordítás: *fradista, Mtk-s, Kovács*
- (c) Olasz eredeti: *Oggi al mondo non c'è niente di più chic che possedere una casetta a Castelizzo.*
Hallgatói fordítás: *Manapság nincs nagyobb chic, mint házat venni Castelizzóban.*

Egy hallgató, miután a *Parigi* és *Londra* városneveket helyesen magyarra fordította (*Párizs, London*), a *Nuova York* olasz nevet is magyarra fordította: *ÚjYork*. Mivel ez a név nem honos Magyarországon, hibás döntésnek tekinthető. Egy hallgató a *Castelizzo* falunévet is szükségesnek tartotta lefordítani: *Váracska*. A beszédes név azt hivatott kifejezni, hogy ebben a faluban találnak majd egy várat, amelytől a hely híressé válik, amikor a főhősünk visszatér oda. Azonban a novellának ezen a pontján a fordító nem használja a vár szót, hanem a *kastély, vityilló* és *ház* elnevezéseket. Így nem volt értelme a magyar nyelvhasználattól idegen, kicsinyítő képzős falunév lefordításának. A (b) példában azt látjuk, hogy az eredeti tartalom semlegesítése, nacionalizálása bizonyos körülmények esetén lehet elfogadható, sőt kívánatos. Az *Amurri* jelenetben a két olasz szurkoló, a Róma és Lazio-drukkerek magyarrá váltak, az egyik *fradista*, a másik *Mtk-s*. Ennek megfelelően a családnév is magyarosodott, *Rossi úr* helyett *Kovács úr* lett. Ez a fordítói stratégia alkalmazható, ha a fordítás célja nem kifejezetten egy olasz irodalmi mű bemutatása, hanem az olvasó vagy néző szórakoztatása.

A (c) példában azt látjuk, hogy egy hallgató megőrizte a *chic* szót franciául, ami már jövevényszóként, magyar helyesírással beépült a nyelvünkbe (*sikk*).

A megőrzés megzavarhatja az olvasás folyamatosságát.

4.2.2. Szinonimaválasztás

A szinonimaválasztás dilemmájáról, a mérlegelés szempontjairól 2001-ben tartottam előadást, amely olvasható a MANYE kongresszusi kötetében (Pollmann 2002). Nézzünk néhány megoldást a hallgatók fordításából:

- (a) Olasz eredeti: *Infermiera, ma che fa mia moglie, dorme?*

Hallgatói fordítások:

Kedvesnővér! Mit csinál a feleségem, alszik?

De mit csinál az én feleségem, *Hölgyem*, talán alszik?

- (b) Olasz eredeti: *Infermiera: Lei è diventato padre proprio adesso!*

Hallgatói fordítás: Nővérke: - Ön épp most lett *apu!*

- (c) Olasz eredeti: *Vuol forse insinuare che il mio neonato non è regolamentare?*

Hallgatói fordítás: Most arra céloz, hogy a *porontyom* talán nem szabályos?

Az *ápolónő* megszólítását tíz hallgató *nővérkének* fordította, négyen *nővérnek*, és ketten a fenti módokon. A *kedvesnővér* sajátos, egyházi kórházi környezetbe illő elnevezés, az átlagember fülének idegenül cseng. A *hölgyem* megszólítás elfogadása azért kérdéses, mert a felhevült izgalmi állapotú férfi, aki a következő megszólalásában így rivall rá az ellenszurkolóra: *Fogja be a száját!*, nem valószínű, hogy az átlagosnál udvariasabb lenne. A (b) példában a *padre* szót *apának*, *apukának* fordították, egy hallgató választotta az *apu* szinonimát. Ez azért nem jó, mert nem illik a nővér nyelvhasználatába: az *apu* megszólítás, nem pedig státusz. A (c) példában azért hibás a szinonimaválasztás, mert szülő a saját gyerekére nem használja a *poronty* szót, lévén pejoratív stílusértékű. Azok a szinonimaválasztási hibák, amelyek a stílusérték figyelmen kívül hagyása miatt következnek be, az anyanyelvi kompetencia stílus fejezetében is joggal szerepelhetnek.

4.3. Átváltási műveletek

Azokban az esetekben, amikor átváltási műveletet **kell** alkalmazni, s ezt a fordító nem teszi, a szolgai fordítás hibáját követi el. Nem minden esetben tekinthetjük hibának, ha nem él a lehetőséggel, hiszen ezen a szinten már gyakran nem a jó, hanem a jobb megoldást keressük. A fordítói kompetencia lényeges eleme, hogy a különböző szempontokat megfelelő súllyal tudja mérlegelni a fordító. Amikor nem a megfelelő átváltási műveletet választja, átváltási hibáról beszélhetünk. Nézzünk néhány példát.

4.3.1. Átváltási hibák szemantikai szinten:

- (a) Olasz eredeti: *I due si guardano meno simpatia.* ('A két [férfi] kevesebb rokonszenvvel nézi egymást.')

Hallgatói fordítás: *Haraggal* néznek egymásra.

- (b) Olasz eredeti: – Il *signor* Rossi? – Sono io!”
Hallgatói fordítás: Rossi! – Én vagyok!
- (c) Olasz eredeti: Innalza un gran pavese di bandierine.” (‘Magasba emel egy teljes zászlódísz.’)
Hallgatói fordítás: Egy köteg zászlót emel az *égbe*.

Mindhárom hibát egy-egy hallgató követte el. Az (a) példában a mű elején tartunk, amikor a két férfi megtudja egymásról, hogy egyikük a Laziónak, másikkuk a Rómának szurkol. A kevesebb rokonszenvet haragnak fordítani indokolatlan **jelentésszűkítés**. A (b) példában a Rossi úr megszólításból az úr **kihagyása** hibás döntés, átváltási hiba. A (c) példában az *égbe* szó **betoldása** képzavart eredményez, mivel zárt helyen, a szülészetben vannak a szereplők.

4.3.2. Átváltási hibák szintaktikai szinten

- (a) Olasz eredeti: Di notte era tutto uno sfavillare di lumini. E i fari. E i piroscafi. E i treni coi finestrini accesi.” (‘Éjszaka minden fények ragyogása volt. És a világítótornyok. És a gőzhajók. És a vonatok kivilágított ablakaikkal.’)
Hallgatói fordítás: Esténként minden fényárban úszott, nagy volt a sürgés-forgás, gőzhajók s kivilágított ablakú vonatok közlekedtek.
- (b) Olasz eredeti: Io sono siciliana, nata in un povero paesello sospeso tra le rupi, in cima a una montagna. (‘Én szicíliai vagyok, egy hegy csúcsán, sziklák között megbújó kis falucskában születtem.’)
Hallgatói fordítás: Szicíliai vagyok. Egy szegény faluban születtem egy sziklás hegytetőn.
- (c) Olasz eredeti: Quando si nasce fortunata!” (‘Amikor szerencsésnek születik a [nőnemű] ember!’)
Hallgatói fordítás: Szerencsésnek születtem!

Az (a) példában a négy mondat **összevonása** nem volt jó döntés. A felsorolásnak stilisztikai ereje van, a szaggatottság az emlékek felidézését, a lelkesedés fokozódását jelzi. A fordítás inkább a mozgalmasságot, mint a fények csillogását fejezi ki. A (b) példában ellentétes műveletet, **felbontást** láthatunk, amelyet egy hallgató alkalmazott. Miért nem jó ez a megoldás? A „*szicíliai vagyok*” után pontot tenni azt jelenti, hogy felnagyítjuk ennek a súlyát, hogy önmagában ezzel mondtunk valami fontosat. Pedig a születési hely csak a többi információval együtt érdekes, szegény, elmaradott, világtól elzárt falu. A (c) példában grammatikai **cserére** látunk példát, az egyes szám harmadik személyű általános alany helyett egyes szám első személyt használ a fordító. Az elbeszélő természetesen a saját szerencséjére céloz, nem szükséges ilyen direkten fogalmazni a kijelentés általános érvényű igazságának elvesztése árán.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a fordítói kurzusra jelentkező hallgatók rendelkeznek valamilyen szintű fordítástechnikai kompetenciával, hiszen az idegennyelv-tanulás magasabb szintjén kapnak tanácsokat a nyelvtanároktól, s maguk is szert tesznek gyakorlati tapasztalatokra. A fordítói kompetencia három összetevője közül azonban ez a terület tartozik döntően a for-

dítőképzés körébe. Mit és milyen módon taníthatunk a fordítójelölteknek fordítástechnika címén? Amennyiben elfogadjuk, hogy a fordítástechnikai kompetencia a *megoldási lehetőségek felismerését*, s (a fordítás témája, műfaja, célja stb. szerint) változó szempontok mérlegelése alapján a *jó választás képességét* jelenti, legfőbb eszközünk a szemléltető példatár, és több, különböző megoldás elemző összehasonlítása lehet.

5. Összegzés

Az elemzés tanulsága, hogy a fordítói kurzusra jelentkező nyelvszakos hallgatók többsége messze áll attól a szinttől, ami fordítói munka vállalásához szükséges lenne. A felsőfokú nyelvtudás, bár sok fordítási feladat árán lehet elérni, nem egyenlő a fordítói kompetenciával, ahogyan nyelvtanári kompetenciával sem. A sokoldalú, alapos képzés szükségessége vitathatatlan, de féltő, hogy ezt még csak a fordítás oktatói ismerték fel.

Irodalom

- Bell, R.T. 1998. *Translation and translating. Theory and Practice*. London and New York: Longman.
- Denton, J. 2001. Who's afraid of otherness? Film translation and the foreignizing/domesticating dilemma In: *Teoria, didattica e prassi della traduzione*. Napoli: Liguori.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Osimo, B. 2000. *Corso di traduzione*. Modena: Guaraldi.
- Pollmann T. 2001. A megőrzés dilemmája a műfordításban In: Bartha M., Stephanides, É. (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 379–385.
- Pollmann T. 2002. A szinonimaválasztás dilemmája a fordításban In: Fóris Á. et al. (szerk.). *A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 498–504.

Források

- Buzatti, D. 1984. Non è mai finita. In: Mórítz Gy. (szerk.) *Lecture italiane*. Budapest: Tankönyvkiadó. 112–116.
- Amurri, A. 2002. Tifo in sala d'attesa. In: Baloghi I.K. (szerk.) *Mondo italiano*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 202–204.

Fordítástudomány 2004 Tudományos konferencia és FTK öregdiák találkozó

Budapest, 2004. március 25–26.

Véresné Valentinyi Klára

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja 2004. március 25–26-án hatodik alkalommal rendezte meg fordítástudományi konferenciáját és öregdiák találkozóját. Erre az eseményre minden évben egy nagyobb rendezvénysorozatot, „A magyar fordítók és tolmácsok napja” keretében kerül sor, amelynek az FTK mellett társrendezője az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda (OFFIRT), a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesülete (MFTE), és a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (BKIK) Fordító- és Tolmács Szakmai Osztálya. A jövő évtől kezdve a Konferenciatolmácsok Szakmai Szövetsége (KTSZSZ) is bekapcsolódik a konferencia szervezésébe.

Idén külön aktualitást adott a konferenciának az a tény, hogy Magyarország 2004. május 1-től egy soknyelvű közösség, az Európai Unió teljes jogú tagja lesz. A többnyelvű kommunikáció szélesebb tömegek számára válik valósággá. A nyelvi közvetítés szerepe várhatóan felértékelődik. Egyrészt azért, mert a magyar lakosság idegennyelv-tudása messze elmarad az uniós átlagtól, másrészt amiatt, hogy az érdekérvényesítésben nagy szerepet kap az a tény, hogy az uniós állampolgárok anyanyelvükön szólhatnak fel az Európai Unió intézményeiben, és anyanyelvükön olvashatják az uniós dokumentumokat. A fordítandó anyagok mennyisége rohamosan nőni fog, ami maga után vonja a fordítók és tolmácsok számának és – remélhetőleg – presztízsének növekedését is.

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja időben felismerte az új kihívásokat. Már 1998-ban kidogozta az európai uniós szakfordító- és konferenciatolmács-képzés tervezetét, és az azóta már akkreditált képzést nemzetközi együttműködésben folytatja. Rendszeres és kiterjedt kapcsolatokat tart fenn az EU-Bizottság mellett működő Tolmácsszolgálattal (SCIC), valamint számos nagyhirű, európai tolmács- és fordítóképző intézménnyel. Az immár több mint egy évtizede tartó szakmai együttműködésnek köszönhetően az ELTE FTK-t felvették a European Masters in Conference Interpreting (EMCI) elnevezésű, 15 európai egyetemből álló konzorciumba, ahol mint a fordító- és tolmácsképzés magyarországi referenciainstytuciója képviseli hazánkat. A konzorcium tagjai, így az ELTE FTK is azonos követelmények szerint képzik a konferenciatolmácsokat, akik sikeres, nemzetközi bizottság előtt tett záróvizsga esetén Európai Mesterdiplomát (EMCI) kapnak. 2003 őszén beindították a Fordítástudományi Doktori Programot, s így az FTK a magyarországi fordításkutatás központja lett, melyhez a háttér az országban egyedülálló fordítástudományi szakkönyvtára biztosítja.

A konferenciára az egész országból az idén is szép számmal érkeztek gyakorló fordítók és tolmácsok, akik közül sokan végezték el az ELTE Fordító- és Tolmácsképző tanfolyamát az elmúlt 30 évben (1973–2003), a fordítással és tolmácsolással foglalkozó elméleti szakemberek, fordítást és tolmácsolást oktató tanárok és hallgatóik, fordítóirodák vezetői, lektorok, szerkesztők és a fordítások felhasználói. Egyszóval a teljes tolmács- és fordítószakma jelen volt.

A konferencia négy témakört ölelt fel, tükrözve az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központjában folyó munka fő területeit: a csütörtök délelőtt a fordítástudomány és kutatás jegyében telt, délután az Európai Unió fordító- és tolmácmunkájáról szóltak az előadások. Pénteken délelőtt a tolmács- és fordítóképzésről számoltak be az FTK tanárai, délután a fordító- és tolmácsszakma jövőjét tárgyaló szakmai fórumon vehettünk részt.

A fordítástudományi PhD Program hallgatóinak munkáját a következő előadások mutatták be: Kovácsné Dudás Andrea: *Turisztikai szövegek fordításszempon-tú vizsgálata*, Varga György: *Idiómák két angol–magyar szótárban*, N. Tóth Zsuzsa: *Mit tanulhat a fordításkutató a modern filozófiai hermeneutikától*, Horváth Péter: *Közigazgatási reáliák a hiteles fordításban*, Jantsits Ágnes: *A tolmácsképzés történetéből*, Vasy Júlia: *A fordító szerepe a svéd kultúrában*, Andrew Gane: *Translation as a Minority Right and as an Element of Reversing Language Shift*.

A délutáni előadások ünnepélyes helyszínen, az ELTE BTK dísztermében zajlottak. Klaudy Kinga tanszékvezető egyetemi tanár, az FTK vezetője bemutatta a vendégeket, majd elmondta, hogy hatodik alkalommal rendezik meg a konferenciát, és eddig minden évben sikerült egy-egy jelentős lépést tenni abba az irányba, hogy az FTK-ban végzett fordítók és tolmácsok kellőképpen felkészültek legyenek 2004-re, a csatlakozás évére. 1999-ben indult kétéves előkészület után az EU konferenciatolmács-képző tanfolyam, 2000-ben az FTK-ban folyó mindkét szakirányú továbbképzést akkreditálta a Magyar Akkreditációs Bizottság, 2001-ben az FTK teljes jogú tagja lett az European Masters in Conference Interpreting konzorciumnak, 2002-ben szintén kétéves előkészítés után megindult az EU-szakfordítóképzés, és végül 2003-ben önálló PhD indult, a Fordítástudományi Doktori Program.

Az ülés résztvevőit elsőként Manherz Károly egyetemi tanár, az ELTE dékánja üdvözölte, aki méltatta az FTK-ban folyó munkát és elmondta, hogy a fordító- és tolmácsképzésnek meg kell találnia a helyét az egyetemeken most kialakítandó kétszintű képzésben. Majd Medgyes Péter, az Oktatási Minisztérium nemzetközi államtitkára köszöntötte a résztvevőket. Medgyes Péter hangsúlyozta, hogy a tolmácsolás szakma, amihez nem elegendő a magas szintű nyelvtudás. Ezután következett Brian Fox, az Európai Bizottság tolmácsolással és konferencia-szervezéssel foglalkozó főigazgatóságának (DG SCIC) a vezetője. *Multilingualism and Enlargement* című előadása arról szólt, hogy Európa soknyelvűségének fenntartása elképzelhetetlen a fordítók és tolmácsok munkája nélkül. Brian Fox elismerően szólt arról, hogy Magyarország mennyire időben ismerte fel a nyelvi közvetítés fontosságát, hiszen a csatlakozás előestéjén 75 akkreditált magyar tolmács szerepel az európai intézmények listáján, míg például a négyszer nagyobb lakosságú Lengyelországban ez a szám csak 85. Külön

kiemelte, mennyire hálás az ELTE Bölcsészettudományi Karának a magas színvonalú tolmácsképzés megvalósításáért.

Marie-Christine Colpaert-Lux, a magyar kabin főnöke, vezető SCIC tolmács, akihez majd a magyar tolmácsok irányítása tartozik, *The Challenge of Enlargement* című előadásában elmondta, hogy a jövő útja a tolmácsok specializálódása. Ezután ismertette az európai uniós tolmácsok kiválasztásának kritériumait és folyamatát. Felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az EU-ban az angol mellett elengedhetetlen a francia nyelv ismerete is.

Ezután Angeliki Petritst, az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatósága Magyarországi Kirendeltségének osztályvezetőjét hallottuk. *Translating for the European Commission: from Recruitment to Translation Workflow* előadásában az európai uniós szakfordítók toborzásáról beszélt.

Őt követte Szentmáry Kingának, az Igazságügyi Minisztérium Fordításkoordináló, Dokumentációs és Közösségi Jogi Információs Osztály jogi-nyelvi szerkesztőjének *Az európai uniós joganyag fordításának helyzete a csatlakozás küszöbén* című előadása, amelyből megtudhattuk, hogy a 120 ezer oldalas joganyag fordítása az IM-ben befejeződött, a végső hitelesítésre Brüsszelben kerül majd sor.

Az előadásokat és az utána következő vitát az FTK hallgatói tolmácsolták magyarról angolra, franciára és vissza, ami számomra a konferencia egyik nagy élménye volt. A szinkronkabin mellett ültem, s többekkel együtt gyakran kaptam azon magam, hogy az előadó helyett a tolmácsolókat nézem és hallgatom, akik átéléssel, maximális szakmai és nyelvi felkészültséggel végezték munkájukat. Nyugodtan kijelenthetem, hogy ezek a hallgatók az Európai Unióban is megállják a helyüket, és hozzájárulhatnak ahhoz, hogy hazánkról pozitív kép alakuljon ki.

A szakmai fórum pénteken nagyon szép helyszínen, a MTESZ Pesti Konferencia Központ Irodaházának hetedik emeletén található Panorámateremben folytatódott, ahonnan gyönyörű kilátás nyílik a Dunára, a hidakra és a Parlament épületére. A délelőtti ülés címe: „*A nyelvi közvetítői szakma jövője az Európai Unióban*” volt. Délelőtt az ELTE FTK tanárainak előadásait hallhattuk. Klaudy Kinga professzor asszony *Terminusok és reáliák az európai uniós szövegekben* című előadásának aktualitása és tudományos újdonsága ismét rendkívüli érdeklődést váltott ki. Az előadó körüljárta a reália és a terminus közötti azonosságokat és különbségeket. Az előbbinek nincs CNY-i megfelelője, kultúrafüggő, rövid életű, tér- és időfüggő, az utóbbinak többnyire létezik CNY-i megfelelője, nemzetközi használatú, hosszú életű és latin vagy görög eredetű. Gyakran nehéz eldönteni, hogy reáliáról vagy terminusról beszélhetünk, különösen jellemző lesz ez az európai uniós terminusok és reáliák esetében.

Kurián Ágnes, az FTK francia szakcsoportjának vezetője *Terminológia és fordításelőkészítés* címmel tartott előadást. Először a terminológia kialakulásának hátterét és definícióját (tudományág, terminusok gyűjteménye, gyakorlati tevékenység) tisztázta az előadó, majd a terminus és a szó közötti különbségekre világított rá, végül az interpretatív fordítási modellből kiindulva végigmentünk a fordításelőkészítés lépésein a dokumentérrépbemutatásával.

Vajdovits Éva, az Igazságügyi Minisztérium osztályvezetője a hiteles for-

ditások készítésének liberalizálásáról és az ezzel kapcsolatos szabályozásról beszélt. Őt követte Szabari Krisztina, az FTK német szakcsoportjának vezetője. *A tolmácsszakma helyzete és jövője* című előadásából érdemes kiemelni az előadónak azt a megállapítását, ami Brian Fox és Marie-Christine Colpaert-Lux mondanivalójával is egybecseng, miszerint a tolmácsolás egyre inkább szakma lesz és nem művészet, egy kis csoport privilégiuma. Ez a folyamat a tolmácsok specializálódásához vezet. Nem lehet elégszer hangsúlyozni Szabari Krisztina nézetét, miszerint a tolmács interkulturális közvetítő, kommunikátor, akinek az üzenet lényegét kell közvetíteni, miközben professzionális szövegalkotó, szerkesztő. Ezzel az előadó mintegy az FTK hitvallását is megfogalmazta.

G. Láng Zsuzsa, az FTK angol szakcsoportjának vezetője olyan témáról (*Jegyzetelés a konzekutív tolmácsolásban*) tartott előadást, amelyről magyarul mind a mai napig szinte semmit nem olvashatunk (kivéve az előadó által írt könyvet), annak ellenére, hogy a tolmácsolás oktatásában központi jelentőségű. Az előadó gyakorlati példákkal alátámasztva mutatta be ugyanakkor a szövegnek több tolmácsjegyzetét, hangsúlyozva, hogy a jegyzetelés egyéni technika. Az előadás csúcspontja a tolmácstanárnő saját jegyzeteinek bemutatása volt, amivel maximálisan megnyerte a hallgatóságot.

Boronkay-Roe Zsuzsa *Az EMCI hallgatók gyakorlati tapasztalatszerzése* esettanulmányában egy kétnapos konferencia többhetes előkészítésének lépéseit mutatta be. Példaértékű volt a megbízó és az FTK együttműködése: a megbízó a konferenciához minden felkészülési anyagot biztosított, a témában előadást tartott. A nagyszabású konferencia az FTK összes hallgatója számára lehetőséget nyújtott arra, hogy valódi tolmácsolási helyzetben dolgozzon, ami a tolmácsképzésben sajnos ritkán adódó lehetőség. Az FTK tolmácstanárainak lelkesedését és a feladat melletti elkötelezettségét mutatja az előadó alábbi mondata: „... és mi magunk is beültünk a kabinba, mert szívügyünk volt a konferencia.” Joggal állíthatjuk, hogy nem csak a konferencia, de a magyarországi tolmács- és fordítóképzés is. Nem csoda, hogy a megbízó elégedett volt a tolmács- és fordítóképzés teljesítményével. A délelőtti programot Sós Éva konferenciatolmács humoros példákkal illusztrált előadása zárta, melyben az előadó a konferenciatolmácsolás során előforduló kínos helyzeteket mutatta be.

Délután a szakmai kamara létrehozásának esélyeiről beszélgettek a résztvevők, ahol Elter István a BKIK Fordító és Tolmács Szakmai Osztályának elnöke, Varga-Haszonits István, az MFTE elnöke és Szappanos Géza OFFI Rt. vezérigazgatója tartott vitaindító előadást.

Számomra mindig sokat ad a rendezvénysorozat, s az idén talán még fokozottabban volt így, ezért már be is írtam a jövő évi naptáramba: 2005 március „A magyar fordítók és tolmácsok napja”.

Könyvszemle

Gyde Hansen (*szerk.*)

Probing the Process in Translation: Methods and Results

(Copenhagen Studies in Language Series, 24)

(Copenhagen: Samfundslitteratur, DK: 1999. 192 pp. ISBN 87 593 0793 5)

Pollner Péterné

Az utóbbi évtizedek kutatásainak egyik izgalmas kérdése, hogy milyen mentális folyamatok zajlanak le az egyénben a fordítás során. A 80-as évek közepéig – a szerkesztő szóhasználatában – csak kvalitatív adatokat szolgáltatató módszerekkel dolgoztak: például a hangos gondolkodás módszere, az utólagos interjú készítés vagy a videófelvétellel rögzített fordítói magatartás elemzése. A jelen tanulmánykötet az eddigi megközelítésektől jelentősen eltérő, azokat éppen a gyenge pontjaikban kiegészítő módszert mutat be: egy számítógépes program felhasználási lehetőségeit, mellyel nagy mennyiségű, objektív, kvantitatív adatot kaphatunk.

A koppenhágai Business Schoolban 1996-ban indult egy ötéves projekt, melynek során kifejlesztették a *Translog* nevű programot. Ezzel a programmal több különböző, egymástól független kísérletet végeztek, melyek során hivatásos és nem hivatásos fordítók munkáját vizsgálták.

A *Translog* program működésének lényege, hogy rögzíti a leütött billentyűket, továbbá tárolja azt, hogy két leütés között mennyi idő telt el. Az így kapott számszerű adatokat általában egy-egy hagyományos módszerrel karöltve főként a következő kérdések alapján elemzik: Mire gondol a fordító, miközben hosszabb szünet van két leütés között? Mennyire felkészült

a fordító a szöveg befogadására? Mennyire értette meg a fordító a kiindulási szöveget?

A könyvben nyolc tanulmány található, melyek a projekt első felének lezárásáig született legfontosabb eredményeket közlik. Az egyes fejezetek olyan nyelven íródtak, amelyre vagy amelyről a fordítás történt: angolul, németül és spanyolul. A könyv végén részletes, képekkel illusztrált mellékletet találunk a *Translog*ról.

Az első fejezet szerzője, Arnt Lykke Jakobsen (*Logging target text production with Translog*) angolul írt részletes beszámolót a *Translog* program működéséről, majd értelmezi az idősorokat. Az így kapott eredmények alapján a szerző korrelációt talál a fordítás közben lezajló gondolkodási folyamat, a beviteli sebesség és az azt megszakító szünetek között. Ezt követően Jakobsen felveti, hogy a hagyományos módszerek eredményei összhangba hozhatók a *Translog* eredményeivel, amelyet egy konkrét példán be is mutat. Végül a *Translog* program szerepét egy szemléltető képben foglalja össze. A programmal végzett kutatás a hagyományos módszerekkel együtt alkalmazva hasonlít a földmérőknél ismeretes háromszögeléshez. Ahhoz ugyanis, hogy egy feltételezést megerősítsünk vagy elvessünk, szükséges, hogy azt több módszerrel is megvizsgáljuk, akárcsak a geodéták, akik több pont alapján mérnek be egy tárgyat.

A második fejezet spanyolul olvasható, Maria Pilar Lorenzo tollából származik (*Apuntes para una discusión sobre métodos de estudio del proceso de traducción*). A szerző a *Translog* programot hivatásos fordítók munkájának tanulmányozásához használja. Vizsgálatában három dán anyanyelvű fordító dán-spanyol fordítását elemezte különös tekintettel a hosszabb szünetekre. Az ilyen kutatásokban, amelyeknek hivatásos fordítók az alanyai, gyakran felme-

rülő probléma, hogy a fordítók sok mindent automatikusan, azaz nem tudatosan tesznek. A szerző azonban a *Translog* segítségével megállapította, hogy a fordítók ott tartottak szünetet, ahol valamilyen fordítási nehézséggel szembesültek. Megfigyelte továbbá, hogy a hibázások előtti szünetek jelentősebbek, mint a szövegekőzietek. Ezeket az eredményeket más módszerekből származó adatokkal összevette, és az előbbiekkal azonos eredményre jutott.

A harmadik fejezetet Gyde Hansen, a könyv szerkesztője németül írta (*Das kritische Bewusstsein beim Übersetzen Eine Analyse des Übersetzungsprozesses mit Hilfe von Translog und Retrospektion*). Tanulmányában azt vizsgálta, hogy kezdő dán fordítók milyen stratégiákat alkalmaznak a fordítás közben felmerülő problémák megoldásához. Felmérésében a vizsgálati személyeknek meghatározott időn belül kellett lefordítani adott szövegeket. A fordítási folyamat elemzéséhez szerinte csak a *Translog*, illetve az utólagos interjúk szolgáltatnak megbízható adatokat. A hangos gondolkodás módszere ugyanis lassító, így befolyásolja az időkorlátot. A szerző az adatok értékelése során megállapította, hogy egyesek tudatában voltak bizonyos fordítási nehézségeknek, mások viszont nem. A tudatosság mértékének megállapítása olyan finom időfelbontást igényelt, amely csak a *Translog* felhasználásával volt lehetséges.

A negyedik fejezet spanyol nyelvű (*Complejidad y comprensión en la traducción jurídica*), és egy pszicholingvisztikai felmérésen alapszik. Elisabeth Halkov Jensen vizsgálatában egy jogi, illetve egy újságnyelvi szöveget kellett megértenie és lefordítania két eltérő képzettségű fordító csoportnak. A szövegeket spanyolról dánra fordították. A vizsgálat lényege nem a célnyelvi szövegek elemzése volt, hanem azt kimutatni, hogy a fordítók mennyire értik a forrásszövegeket fordítás közben. Jensen hipotézise szerint a két szöveg fordításakor nem a szóhasználat nehezíti a szöveg értését. A két legfontosabb összetevő, amely a szöveg nehézségét meghatározza a szö-

vegkohézió, illetve az explicit-implicit elemek aránya a szövegben. A szerző szerint a jogi szöveg értése nehezebb, mert célja nem a tömegtájékoztatás, így a két utóbbi tényező bonyolultabban jelentkezik. Ha azonban a szövegek szintaxisa egyszerűbb, illetve az explicit elemek kerülnek túlsúlyba, könnyebben érthetőek a szövegek, a fordítás jobb minőségű lesz. A szerző szerint a szöveg egyszerűsítése különösen a jogi szövegnél okoz jelentős értési könnyebbséget, ami kihat a célnyelvi szöveg minőségére is. A cikk végén megtalálhatjuk a fordítások értékelését, illetve az eredmények összevetését a hangos gondolkodás módszerével.

Az ötödik fejezet németül olvasható, Mette Skovgaard Andersentől (*Ist Metaphernphobie heilbar?*). A szerző metafora fordításokat tanulmányoz. Szerinte a fordításoknál gyakori problémát jelent az úgynevezett metafora-fóbia. Ennek fő oka, hogy a fordítónak általában nincs makrostratégiája a metaforák fordítását illetően, mivel nincs teljes birtokában a jelenség ismeretének. Ha azonban a fordító nyelvi-leg azonosítja, értelmezi a metaforát, megkülönbözteti más nyelvi jelenségektől, illetve képes különbséget tenni a metaforák között, akkor könnyebben és megbízhatóbban fog metaforát fordítani. Amint az a cikkből kiderül, Andersen a metafora megértésére helyezi a hangsúlyt. A szerző tanulmánya elsősorban elméleti, és csak érintőlegesen említi, hogy vannak empirikus vizsgálatai. Ezért állításait tekinthetjük kihívásnak a tudományos közönség számára, melyet számítógépes eszközökkel igazolni, illetve cáfolni lehetne.

A hatodik fejezet angolul olvasható, írójára Astrid Jensen (*Time Pressure in Translation*). A szerző elsősorban azt tanulmányozza, hogy milyen folyamatok és problémamegoldási technikák használatosak, ha meghatározott idő áll rendelkezésre egy fordítás elkészítéséhez. Vizsgálata azért figyelemre méltó, mert korábban a fordítói kompetencia, illetve a célszöveg elemzése állt a kutatások középpontjában, és a meghatározott időtartam hatására létre-

jött feszültséget figyelmen kívül hagyták. Tanulmánya egy konkrét mérésen alapszik. Vizsgálati személyei három csoportból kerülnek ki, nagy tapasztalattal rendelkező hivatásos, frissen végzett hivatásos, valamint angolul jó képességekkel bíró, de fordítási tapasztalattal nem rendelkező személyekből. A tanulmány egyik célja felfedni, hogy a különböző csoportok milyen fordítói stratégiákat alkalmaznak, amelyek az egyének eltérő háttérismeretéből következnek. A szerző az adatok felvételéhez a *Translog* programot használta, illetve a hangosan gondolkozó módszert,

A hetedik fejezet spanyol nyelvű (*La seguridad del traductor profesional en la traducción a una lengua extranjera*). A szerző Maria Pilar Lorenzo arra hívja fel a figyelmet, hogy az anyanyelvről a célnyelvre, illetve a célnyelvről az anyanyelvre történő fordításokat meg kell különböztetni, azonban a kettő közötti eltéréseket még nem vizsgálták. A tanulmány továbbá hangsúlyt helyez a fordítás közben lezajló folyamatok döntéshozatalra. Korábban leggyakrabban az idegen nyelvről az anyanyelvre történő fordításokat vizsgálták, az ekkor alkalmazott stratégiák azonban eltérnek az anyanyelvről az idegen nyelvre történő fordításokétól. A szerző vizsgálataiban két szöveget tanulmányozott, amelyet spanyolra fordítottak hivatásos dán fordítók. A vizsgálat középpontjában az a kérdés áll, hogy vajon a két fordító talál-e egy optimális fordítást, vagy inkább a kompromisszumos megoldásoknál maradnak.

A nyolcadik fejezet nyelve angol, és az Inge Livbjerg és Inger M. Mees szerzőpáros tollából származik (*A study of the use of dictionaries in Danish-English translation*). A cikk a szótárhasználat hatását mutatja be. A szerzők felmérésében öt végzős diák vett részt. Feladatuk az volt, hogy a *Translog* használatával fordítsanak le angolra egy előre megadott dán szöveget. Fordítás közben a kutatók a hangosan gondolkodó módszert is alkalmazták. Ezt követően szótár segítségével kellett lefordítaniuk ugyanazt a szöveget. A cikk a szó-

tárral, illetve a szótár nélkül történő fordítások eltérő folyamatait hasonlítja össze.

A könyvben bemutatott program DOS operációs rendszer alatt fut, ez azonban az eredmények aktualitását egyáltalán nem befolyásolja: a program bemutatott funkciói a fontosak, amelyeket bármely modern rendszeren implementálni lehet. A könyv aktuális üzenete számos szakmai részleten túl, hogy számítógéppel milyen új lehetőségek nyílnak meg. Érdemes megjegyezni, hogy néhány szerző részletes adatokat is közöl: Gyde Hansen, Elisabeth Halskov Jensen és Mette Skovgaard Andersen. A kutatások nagyon jól megtervezett, sok erőfeszítést kívánó felméréseket tartalmaznak. A könyv olvasását elsősorban a fordítás elmélete iránt érdeklődők figyelmébe ajánlom.

Katharina Reiß

Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text

(Heidelberg: Julius Groos, 1983. 146 pp.)

Hrubi Ágnes

Katharina Reiß a német fordítástudományi szakirodalom klasszikusa, művei több mint 30 éve jelen vannak a fordításról való gondolkodásban. Említsük meg néhány fontosabb művét a megjelenés sorrendjében: 1968-ban jelent meg az *Überlegungen zu einer Theorie der Übersetzungskritik*, 1969-ben a *Textbestimmung und Übersetzungsmethode*, 1970-ben a *Das Jahrhundert der Übersetzungen oder Die Übersetzung in Bildern und Vergleichen*, 1971-ben a *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik* és a *Die Bedeutung von Texttyp und Textfunktion für den Übersetzungsprozess*, 1972-ben a *Texttyp und Übersetzungsmethode* 1973-ban a *Der Texttyp als Ansatzpunkt für die Lösung von Übersetzungsproblemen*.

A *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der*

operative Text. (Szövegtípus és fordítási módszer. Az operatív szövegtípus) című mű, melyet informatív recenzióm tárgyul választottam, 1983-ban jelent meg önálló kötetként, második változatlan kiadásban. A mű központi témája, mint ahogy azt már a cím is elárulja, a fordítás-releváns szövegtipológia, ill. a fordítási módszer összefüggéseinek vizsgálata. A szerző alap gondolata, hogy a szöveg típusa, melynek meghatározásában elemi szerepet játszik a szöveg kommunikatív funkciója, alapvető befolyással van a fordítási mechanizmusra ill. a megfelelő fordítási módszer megválasztására. A különböző szövegtípusok fordításánál tehát más-más módszer alkalmazása szükséges.

A mű felépítése logikus, az olvasó számára jól nyomon követhető, az egyes fejezetek tartalmilag egymásra épülnek. A könyvben sem elő-, sem utószót, sem köszönetnyilvánítási részt nem találunk. A kötet bevezető résszel indul, melyben Reiß meghatározza kutatása témáját, illetve annak célját. Az ezt követő öt fejezetben az író kijelöli a fordítás-releváns szövegtípusokat; jellemzi az operatív szövegtípust; majd a típusnak megfelelő fordítási módszert; speciális fordítási problémákkal foglalkozik; végül összegzi kutatásának lefolyását ill. eredményeit. A lábjegyzet nem a mű végén összesítve, a függelékben, ill. az aktuális oldal alján szerepel, hanem mindig az adott fejezetre vonatkozóan és az adott fejezet után következik. A művet a bibliográfia, a felvetett fordítási problémák jegyzéke, a névmutató és a tárgymutató zárja.

A bevezetőben a szerző kijelöli a kutatás témáját ill. célját és ismerteti a vizsgálat folyamatát és annak lépéseit. A mű alapvető kiindulási pontjának tekinthető az a gondolat, mely szerint a fordítási folyamatban mint kétnyelvű kommunikációs tevékenységben nemcsak nyelvészeti, hanem irodalomtudományi és kommunikációelméleti szempontok is szerepet játszanak, ill. hogy fordítástudományi vonatkozásban – a hagyományos elméletektől eltérően – a szövegek nemcsak pragmatikus és irodalmi osztályokba sorolhatók.

A kutatási téma szoros összefüggést mutat a szövegnyelvészet tudományterületével, hiszen a szerző célja nem más, mint egy fordítás-releváns szövegtipológia (übersetzungsrelevante Texttypologie) kidolgozása ill. az összefüggések keresése a szöveg típusai (Texttyp) és a fordítási folyamat módszerei (Übersetzungsmethode) között.

A hangsúly e tekintetben az operatív szövegtípusra (operativer Texttyp) esik, mert – vitathatatlan jelentősége ellenére – e típust mind ez ideig nem ismerték el és jellemezték önálló kategóriaként a fordítástudományban. Reiß nemcsak elméleti, hanem gyakorlati síkon is demonstrálni kívánja elgondolásait. Rámutat arra, hogy a 80-as évek fordítástudománya mint fiatal tudományág, nem rendelkezik egységes és általánosan elfogadott terminológiával, ezért szakkifejezéseit a szövegnyelvészetből, a kommunikáció-tudományból és más tudományágaktól is kölcsönzi.

Az első fejezet (*Übersetzungsrelevante Texttypologie*) tárgya a fordításnak megfelelő szövegtipológia (Texttypologie) kidolgozása. A szerző elsőként az Albrecht Neubert ill. Hans Glinz által kidolgozott szövegtipológiát mutatja be. Neubert a fordíthatóság, a pragmatika szempontjából, Glinz szociológiai aspektusból osztályozza a szövegeket. Miután Katharina Reiß arra a következtetésre jut, hogy az említett modellek egyike sem felel meg egy, a fordítási folyamatnak megfelelő szövegbesorolásnak, empirikus, nyelvészeti ill. kommunikációelméleti alapokon saját szövegtipológiát hoz létre, melynek lényege a következő: empirikus megközelítésben a szövegfajták három nagy csoportba sorolhatók, kommunikatív céljaik szerint:

1. szövegek, melyek célja információk közvetítése
2. szövegek, melyek művészi – esztétikai alkotásként szolgálnak
3. szövegek, melyeknek célja az olvasó (nem nyelvi) reakcióra való ösztönzése.

Nyelvészeti megközelítésben (Sprachwissenschaftlicher Zugang), melynek köz-

pontjában a nyelvi funkciók ill. Bühler Organon-modellje áll, ábrázoló (darstellender Texttyp), kifejező (expressiver Texttyp) és felszólító/felhívó (appelbetonter Texttyp) szövegtípusokat lehet megkülönböztetni. Ahogyan az empirikus és a nyelvészeti, úgy a nyelvészeti és kommunikációelméleti megközelítés (kommunikationstheoretischer Zugang) között is közvetlen párhuzamok figyelhetők meg. A kommunikációelméleti teóriák tanulmányozására, mely a szöveg kommunikatív funkciójára épül, a szerző különösen nagy hangsúlyt fektet, mivel úgy véli, hogy a kommunikatív funkció az a tényező, mely a fordítási folyamatban elsődleges szerepű, azaz a legnagyobb fontossággal bír. Kommunikációelméleti alapokon az alábbi szövegtípusok állapíthatók meg:

1. informatív szövegtípus (informativer Texttyp), mely az információk átadását helyezi előtérbe, központi szerepe a kommunikáció tárgyának (Redegenstand) van, ábrázoló nyelvet használ.
2. expresszív szövegtípus (expressiver Texttyp), melynek fő motívuma a művészi-kifejező ábrázolás. E típus a kommunikáció küldőjének/feladójának (Sender) kifejezését szolgálja és a nyelv kifejező tulajdonságait alkalmazza.
3. operatív szövegtípus (operativer Texttyp), melynek legfőbb célja, hogy a kommunikáció vevőjének/címzettjének (Empfänger) viselkedését, reakcióit befolyásolja; felszólító/felhívó nyelvet használ.
4. audiomedialis szövegtípus (audio-medialer Texttyp), mely alapvetően a kommunikatív funkció szempontjából a fent említett három kategória egyikébe tartozik, ugyanakkor különleges technikai médiumot igényel, így egy további csoportot alkot.

A fejezet végén, a szövegtipológia megszerkesztése után, a kommunikatív célnak megfelelő fordítási módszer (intentionadäquate Übersetzungsmethode) vázlat-szerű kidolgozására kerül sor. Eszerint az

informatív szöveghez az egyszerű, prózai (schlicht-prosaisch); az expresszív szöveghez az identifikáló (identifizierend); míg az operatív szöveghez a felszólítást/ felhívást kifejező (appellgerecht) módszer rendelhető hozzá.

A második részben (*Der operativer Texttyp*) a szerző az operatív szövegtípust vizsgálja, három szövegfajta – a reklám, a propagandaszöveg és a misszionárius szöveg – alapján. Részletesen jellemzi és leírja e három szövegfajta tulajdonságait a szóképzés, a szóválasztás, a mondatfelépítés, a stílus és a különböző pragmatikai/retorikai eszközök szempontjából. Megfigyeléseinek elemzése és összehasonlítása után – az eredményeket összefoglalva – az operatív szövegtípus jellemzőit két csoportra osztja. Az egyik csoportot a szövegalkotó (textkonstituierend), míg a másikat a szövegspecifikus (textspezifisch) tulajdonságok alkotják. Az előbbieket a szöveg kommunikatív funkciójából adódnak. Ehhez a kategóriához sorolandók: a felszólító/felhívó funkció, a kommunikáció címzettjének központi szerepe és a kommunikáció tárgya és módja között fennálló feszültségi viszony/diszkrepancia. Az utóbbiak a szöveg nyelvi megformálásának elveit ill. a nyelvhasználatot tükrözik. Ide tartoznak a népiesség és az érthetőség, a megjegyezhetőség és az emlékezeti potenciál, a szuggesztivitás és az előre kondicionálható értékítélet, az emocionalitás, a nyelvi manipuláció és a hihetőségre való törekvés. Az felsorolt jellemzők mindegyikének célja az, hogy a szöveg operatív, azaz felszólító/felhívó jellegéhez járuljon hozzá ill. ezt erősítse.

A harmadik fejezet (*Die Übersetzungsmethode für den operativen Texttyp*) az operatív szövegtípusnak megfelelő fordítási módszert tárgyalja. Még mielőtt azonban a fordító munkához látna, – így a szerző – célszerű azt a kérdést megválaszolni, hogy van-e értelme az adott operatív szöveg fordításának. E szövegtípus ugyanis olyan sajátosságokat hordoz magában, melyek alapján megkérdőjelezhetik a fordítási folyamatot. Az operatív szöveg ugyanis

rendkívül szoros összefüggést mutat az adott szituációval, melyben megfogalmazódik, ill. a konkrét céllal, melynek érdekében íródik. Így ha a szöveget kiragadjuk a szituációs környezetéből, az elveszítheti értelmét. További problematikus kérdés lehet, hogy a kiinduló nyelvben meglévő felhívás/felszólítás tárgya rendelkezik-e a célnyelvben is a megfelelő ekvivalenciával a célnyelvi vevő/címzett számára.

Ha a fordító számára ilyen vagy ehhez hasonló kérdések nem vetődnek fel ill. ezek nem relevánsak, kezdetét veheti a fordítási folyamat. Katharina Reiß e tekintetben első lépésként azt javasolja, hogy a fordító mindenekelőtt győződjön meg arról, hogy a szöveg célja ténylegesen a felszólítás/felhívás, ill. hogy az nyelvileg hogyan valósul meg az adott szöveg keretein belül. A fordítási folyamat lényege, elsődleges feladata ugyanis az, hogy az a szöveg intencióját kövesse. Ha az operatív szöveg intencióját tartjuk szem előtt, azaz a felhívást/felszólítást, akkor több tényezőt is figyelembe kell vennünk. Alkalmazkodnunk kell például a célnyelv nyelvi és irodalmi eszközeihez, a társadalom mentalitásához, a szociokulturális feltételekhez, ugyanakkor foglalkoznunk kell bizonyos pszichológiai és hermeneutikus problémákkal is. Összefoglaló szakkifejezésként a szerző az operatív szövegtípusnak megfelelő fordítási módszer elnevezéseként az adaptáló metódust (adaptierende Methode) javasolja.

A fordító az operatív szöveg fordításakor maga is szerzővé válik, hiszen ahhoz, hogy a szöveg elérje célját, a fordítónak nemcsak a célnyelvi vevő/címzett, hanem az eredeti szerző szerepébe is bele kell helyelkednie.

A negyedik fejezetben (*Spezielle Übersetzungsprobleme beim operativen Text*) a szerző konkrét példák alapján mutatja be a szövegek sokrétű fordítás-problematikájának főbb motívumait. Szót ejt például a kommunikáció tárgya és módja között fennálló diszkrépancia, a címzett központi szerepe és a felhívás érdekében alkalmazott átkódolás fordítási nehézségeiről, a nyelvi univerzálékról, az egy bizonyos nyelvhez

kötött elemekről és a kultúra-specifikus elemekről. Az ötödik fejezetben (*Zusammenfassende Darstellung des Ablaufs und der Ergebnisse der Untersuchung*) a szerző összefoglalja a kutatás menetét, felépítését és eredményeit.

Katharina Reiß könyve a megjelenése óta eltelt húsz esztendőben sem veszítette el aktualitását. Reiß egyike azon kevés szerzőknek, akik nem csupán a szövegnyelvézeti szakirodalomban már elért eredmények fordítástudományi adaptációjával kísérleteznek, hanem a fordítástudományon belül dolgoznak ki olyan önálló kutatási irányokat, amelyek hasznosak lehetnek a fordítástól független szövegkutatás számára is.

Hans P. Krings

Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht

(Tübinger Beiträge zur Linguistik 291. Tübingen: Narr, 1986. 537 pp.)

Sebestyén Istvánné

Hans P. Krings könyve, amely a szerző disszertációjának változatlan kiadása, 1986-ban jelent meg, tehát majdnem húsz esztendeje, és ma is az egyik leggyakrabban hivatkozott mű a fordítás pszicholingvisztikai megközelítésével foglalkozó kutatók körében.

A mű előszavából megtudjuk, hogy megírásának ötlete két forrásból táplálkozott: egyrészt tudományosan megalapozott leírást kívánt adni „azokról a mentális folyamatokról, amelyek fordítás közben a fordító fejében lejátszódnak”, másrészt személyes kíváncsiság is vezérelte a kutatásban. A nyelvészeti problémák pszicholingvisztikai megközelítésének igényét tükrözik előzetes publikációi is, melyek a második nyelv elsajátításának pszichológiai vonatkozásaival, és az eredmények oktatásban való hasznosíthatóságával foglalkoznak. A bemutatásra kerülő mű szerkezetileg három nagy részre tagolódik.

Az első, bevezető részben a szerző több perspektívából közelíti meg a fordítástudomány addigi kutatási gyakorlatának hiányosságait, és részletesen megindokolja az általa javasolt empirikus fordításeljárásvizsgálati módszer szükségességét. Krings szerint egy szöveg fordítására szánt idő több, mint a lefordítandó szöveg olvasási és a célszöveg leírasi fázisának összege. Lényeges összetevő a közte lezajló gondolkodási fázis időtartama is, és ez az az időszak, ami gyakorlatilag felderítetlen. A fordítástudomány feladata, hogy konkrét fordítási eseményből kiinduló empirikus fordításeljáráskutatási módszert dolgozzon ki, és a feltárt eredményeket elemezve alkosson modellt a fordítás folyamatáról.

A fordítási folyamat és a fordítástudomány kapcsolatának perspektívája felől közelítve a problémához kifejti, hogy a 60-as, 70-es évek definíciói és modelljei pszicholingvisztikai vonatkozást nem nagyon ragadnak meg. Ugyanakkor azt is megfogalmazza, hogy bár a fordítás is, mint a nyelvhasználat minden módja konkrét pszicholingvisztikai jelenség, modellformában nem írható le kielégítően, a deduktív vizsgálódás számára csak részlegesen közelíthető meg. Szakirodalmi áttekintésében kiemeli azon szerzők állásfoglalását, akik pszicholingvisztikailag releváns jellegzetességeket tárnak fel (hipotézis-alkotás, döntéshozatali folyamat.)

Didaktikai megközelítésből a fordítási folyamat megismerése a fordítási kompetencia kialakításában játszhat lényeges szerepet. A fordítási kompetencia, mint a transzlatorikus kompetencia egyik típusa összetett „képesség” és hatékony fejlesztéséhez olyan pszicholingvisztikai ismeretekre van szükség, melyek segítenek az ekvivalencia-tételezés problémakörének pontosításában, az idegennyelv-elsajátítás és a fordítási kompetencia összefüggéseinek feltárásában, a lefordítandó szöveg nehézségi fokának meghatározásában, a fordítás során keletkező hibák pszicholingvisztikai státusának feltérképezésében, keletkezési okának megmagyarázásában, valamint a

fordítási kompetencia egyéni különbségeinek leírásában.

A fordítás szerepe az idegennyelv-oktatásban szakmai vita tárgya. Folyamatának megismerése segíthet olyan kérdések megválaszolásában, mint: a fordítás cél vagy gyakorlati forma legyen az oktatásban, milyen lényeges különbség áll fenn az anyanyelvről idegen nyelvre és az idegen nyelvről anyanyelvre történő fordítás során, és milyen szerepet tölt be az anyanyelv a fordítás különböző aspektusaiban.

A fentiek figyelembevételével Krings művének célja, hogy rendszeres elméletet alkosson a fordítás folyamatáról, valamint az, hogy új adatgyűjtési és elemzési eljárásokat vezessen be. A kötet második, fő részében történik a fordítási folyamat megismerésére irányuló vizsgálat részletes ismertetése.

A szerző adatgyűjtő eljárása, nevezetesen a **hangos gondolkodás** az introspektív eljárások közé tartozik, technikájának kidolgozásában *Ericson* és *Simon* munkája a *Verbal Reports as Data* jelentett fontos impulzust. A módszer lényege, hogy az adatközlő mindent kimond, ami a fordításnál eszébe jut, úgy, hogy az a fordításban ne akadályozza.

A vizsgálatban a bochumi Ruhr-Universität nyolc hallgatója vett részt, akik azonos, haladó szintű idegennyelv-tudással (francia) rendelkeztek. A fordítandó szöveg kiválasztásában több megfontolás is szerepet játszott. Ne legyen túl könnyű, teljes szöveg legyen, autentikus legyen, ne legyen szakszöveg. Krings választása két újságcikkre esett, melyek nem annyira tartalmi, mint inkább nyelvi, stilisztikai szempontból voltak figyelemre méltóak a kutatás szempontjából (metafora, szójáték, ritka kollokációk).

A szerző a kísérlet megtervezésének ismertetése után részletes elméleti kitekintést nyújt az introspekciós eljárásokról. E módszer előnye a retrospektív verbalizálással szemben, hogy kisebb a lehetősége a „black box-ban” játszódó események meghamisításának (Verfälschungseffekt).

Az elsőként említett eljárásnál az információ előhívása a hosszú távú emlékezetből történik különböző előhívó folyamatokon keresztül, amelyből adódóan a felszínre kerülő tartalom szelekciós, interpretációs és elaborációs elemeket is tartalmaz. Az utóbbi esetben pedig eleve nyelvi formában zajlik a folyamat a rövid távú emlékezet működését kihasználva.

A pszichikai élmények verbalizálásakor nyert adatok szisztematikusan dokumentálhatók és analizálhatók. Az analizáláshoz a fordítási probléma operacionalizálására van szükség, melyhez a szerző egy indikátor-modellt fejlesztett ki. A modell segítségével a szubjektíven problematikusnak ítélt egység a verbalizálásban tetten érhető és az alkalmazott dokumentációból objektíven leolvasható. Az indikátor-modellben primér és szekundér indikátorokat különböztet meg. A primér indikátorok közé sorolja a fordító explicit és implicit probléma-identifikációját, a segédeszközök használatát és a célnyelvi szövegben található hiányosságokat, a szekundér indikátorok közé sorolja a konkuráló tentatív fordítási ekvivalenseket, a kiinduló szövegben található aláhúzásokat, a verbalizálás során kitöltetlen szüneteket és a különböző paralingvisztikai elemeket.

A problémák azonosítása és kvantifikálása után a szerző részletesen foglalkozik magukkal a fordítási problémákkal, azok tartalmi leírásával és tipizálásával. A problémák két, struktúrájukat tekintve különböző alaptípusát különbözteti meg: a kiindulási szöveg megértésében jelentkező problémákat és a célnyelvre való átültetés során felmerülő problémákat (Receptions-, Wiedergabeproblem) illetve a kettő kombinálódását (Doppelproblem). A problémátípusok ilyen differenciálása fontos a fordítási stratégiák leírásához is, és hasznos előmunkát a második nyelvi kompetencia és a fordítói kompetencia közötti különbségtételhez.

Az empirikus rész további szakaszában a szerző meglehetősen részletességgel foglalkozik a fordítási stratégiák kérdéskörével. Mindenekelőtt szükségesnek tartja a stra-

tégia fogalmának definiálását, hogy az ne a köznyelv egy kifejezéseként, „életlen fogalomként” kerüljön a tudományos szóhasználatba. Széles körű szakirodalmi áttekintés után Faerch és Kasper kommunikációs-stratégia definíciója alapján definiálja a stratégia fogalmát a fordítási probléma megoldásához felhasznált potenciálisan tudatos tervként. A stratégiákon belül két sikot különít el: az egyes problémákon túlmutató makrostratégiai sikot és az egyes problémákra vonatkozó, stratégiaszerű eljárásmodokat mozgósító mikrostratégiai sikot.

Globális síkon a fordító összességében látja a problémát, és dönt a fordítási eljárás módjáról. Szukcesszív eljárás esetén az első olvasás globális megértése után azonnal a fő feldolgozási szakaszba lép, ahol a receptív és visszaadó feldolgozást szukcesszív módon végzi. Amennyiben egy másik, ún. tehermentesítő eljárásmódot választ, akkor már az első fázisban törekszik (segédeszközök használatával is) a részletes megértésre, hogy a fő fázist tehermentesítse, tehát az előző módszertől eltérően a részek megértése felől közelít az egész megértéséhez. A módszerek közti választás függ az első olvasáskor tapasztalt nehézségektől, valamint a fordítás típusától. A fordítási típusok strukturális különbségeiből adódóan a fordítónak dönteni kell például arról, hogy a recepció problémáját az első fázisban, vagy a főfázisban, a visszaadási problémával párhuzamosan oldja-e meg.

A fordítási problémák feldolgozási sorrendjét Krings egy skálán elhelyezve modellálja, melynek két végpontja a szélsőségesen lineáris ill. koncentrikus sorrendet jelöli, és a megvalósítási módok a kontinuum bármely pontján elképzelhetőek. A vizsgálatban résztvevő személyek nagy részben egymás után, egymástól függetlenül oldották meg a problémát, tehát a lineáris sorrendet követték.

A továbbiakban a különféle problémamegoldó stratégiákkal foglalkozik a szerző. Részletesen bemutatja a recepció (befogadási), ekvivalens-találási, evaluációs (ér-

tékelési) és döntési stratégiákat. Egyenként beszámol az adott terület releváns kutatási eredményeiről, saját vizsgálatából vett számos példán keresztül bemutatja az egyes stratégiatípusok jellegzetességeit.

A recepciós stratégiánál például nagy hangsúlyt helyez az inferencia fogalmának és a következtetési technikák jelentőségének bemutatására, az inferencia-struktúra részletes analizésére és a recepciós stratégiák másik fajtájának, a segédeszköz-használatnak a feltérképezésére.

Az ekvivalens-találási stratégia esetében a tentatív fordítási ekvivalens (mint legfontosabb másodlagos probléma-indikátor) magyarázata után a recepciós és ekvivalens-találási struktúrák közti összefüggést elemzi, majd e komplex stratégia további aspektusait dolgozza fel.

Az evaluációs stratégián belül két síkot különít el, amelyeken különböző alstratégiák ill. fordítási maximák segítségével végzi el a kritikai szempontú osztályozást és értékelést.

A vizsgálati személyek „törlési készenlétét” figyelembe véve a döntési stratégiák két típusát ismerteti jellemző tulajdonságaik alapján. Az egyes stratégiákat elemzi továbbá abból a szempontból, hogy melyik problémátípus (recepciós, visszaadási, kombinált) megoldásánál jelentkeznek, illetve hogy milyen fordítási feladatban (anyanyelvről idegen nyelvre ill. idegen nyelvről anyanyelvre) dominánsabb az előfordulásuk.

A vizsgálatban résztvevő személyek fordítási problémátudatáról megállapítja, hogy a fordítási helyzetet nem interlingvális kommunikációs formaként értékelték, hanem nyelvtudásuk begyakorlásának és felülvizsgálatának tisztán pedagógiai kontextushoz kötött módszereként. Számos példát vonultat fel a hiányzó szemléleti mód igazolására és rámutat a lehetséges okokra is. Úgy gondolja, hogy az idegennyelv-oktatásban a fordítás nem kommunikatív formájával való kizárólagos foglalkozás bizonyos

fajta deformált professzionalizmushoz vezet.

Az empirikus rész utolsó fejezeteiben a szerző a vizsgálat eredményeinek alapján modellszerűen ábrázolja a két fordítási típus folyamatát, melyek a stratégiák alapján jellemezhető tevékenységek hálózataként értelmezhetők. Az eljárás során vizsgált és a kötetben bemutatott összes fordítási probléma elhelyezhető a hálózat egy-egy meghatározott pontjára. A modell általánosításával kapcsolatban a szerző elmondja, hogy az eredmény haladó szintű idegennyelv-tanulók hasonló szövegfordítására nézve reprezentatív.

A dolgozat harmadik, befejező részében Krings visszatér az első részben felvetett, a kutatási módszer szükségességét indokló gondolatához. A vizsgálat eredményeinek birtokában és annak összegzéseként kifejti, hogy a folyamatorientált vizsgálati módszer nemcsak szükséges kiegészítője a produktumorientált vizsgálatnak, hanem mindkettő értékes eszköze az adott terület megismerésének.

Értékes javaslatokat tesz a módszer során felszínre kerülő, az idegennyelv-oktatást érintő problémák kiküszöbölésére, valamint további kutatási lehetőségeket fogalmaz meg. Zárógondolatában reményét fejezi ki, hogy dolgozata továbbgondolásra érdemes kérdéseket vetett fel, amelyek hozzásegítenek a fordítástudomány gazdagodásához, és mind az alapul szolgáló empirikus vizsgálat eredményei, mind annak levezetése és indoklása iránt érdeklődő olvasóközönség haszonnal forgatja majd munkáját.

A mű mai olvasója megállapíthatja, hogy a szerzőnek ez a reménye nem volt alaptalan. Bár a fordítói tevékenységre jellemző problémamegoldási és döntéshozatali stratégiák leírásának irodalma a mű megírása óta eltelt majdnem húsz évben rendkívül megnőtt, Krings könyve mindmáig kötelezően elolvasandó alapműnek számít minden „folyamatkutató” számára.

Fremdsprache Deutsch. 2000.**Heft: 23****Übersetzen im Deutschunterricht**

(Stuttgart: Klett International.

ISBN 3-12-675546-1)

Cserhátiné Ács Adrienne

E tanév során kellett a középiskolai idegen nyelvet tanító tanároknak véleményezni a 2005-ös év érettségi koncepcióját, amely az eddigiektől eltérő módon az élő idegen nyelvekből egynyelvű vizsgát tervez. Röviddel a tanév vége előtt jött a rendelet, hogy a nyelvi érettségit 2004-ig az egynyelvű nyelvvizsga is kiválthatja. Nemrég fejeztük be az érettségi dolgozatok javítását, ahol a fordítási feladat több diákot próbára tett.

A felsorolt három esemény mindegyikénél fontos szerep jut a fordításnak. Érvek és ellenérvek szólnak mellette és ellene.

A központi irányítás mintha az egynyelvűség felé „terelne” bennünket. Jó ez nekünk? Mire használják majd diákjaink a nyelvet? Akár dolgozni kezdenek, akár továbbtanulnak, használható nyelvtudásra mindenütt szükségük lesz. Eltérő módon hasznosítják a tudásukat a célnyelvi országban, és itthon (pl. ha egy külföldi vagy vegyes tulajdonú cégnél dolgoznak Magyarországon). A fordítási készségre sok helyen szükség lehet, bármilyen idegen nyelvet beszélnek.

Az EU csatlakozásunkkal is nő a fordítói igény, hiszen nem lehet mindenki ügyes-bajos dolgához tolmácsot rendelni. Tehát tanítsunk, vagy ne tanítsunk fordítást a középiskolában?

Ez évi tanácsalanságom mélypontján találtam rá a *Fremdsprache Deutsch* c. szakfolyóirat egyik számára, ami egész terjedelmében a fordítás témaköréről szól. A szerzők között jól ismert nyelvészeket találunk Németországból, Hollandiából, olvashatunk spanyol és lengyel tapasztalatokról.

Az írások azzal foglalkoznak, milyen tényleges szerepet kaphat a fordítás a nyelvtanítás során, és milyen módon tudjuk azt

alkalmazni. A téma nem új, de az utóbbi években egyre gyakrabban merül fel körülötte vita az oktatásban. Külföldön több egyetemen indítottak fordítói stúdiókat, a Goethe Intézet kínálatában is sok helyen szerepel fordítói kurzus, ahol első sorban nem a leendő fordítók képzése a cél, hanem a fordítói kompetencia kialakítása. Ott úgy tűnik, komoly igény mutatkozik a fordítás iránt.

A bevezető gondolatokat *Frank G. Königs* adja, „*Fordítsunk a németórán? Igen, de máshogyan!*” címmel.

Az írásból kitűnik, hogy a fordítást egyre növekvő érdeklődés kíséri. Az elmúlt „fordításmentes” időszak után a fordítási feladatok ismét feltűntek a módszertani segédletekben és a tananyagokban. A négy készség mellé (értés, beszéd, olvasás, írás) felzárkózni látszik a fordítás, tehát az anyanyelv közvetítő szerepének felértékelődése tapasztalható. Szerinte a túlságosan heves „fordítsunk, vagy ne fordítsunk” kérdésfeltevés helyett a „hogyan fordítsunk” kérdés az aktuális. Königs szemléletes táblázatából jól láthatóak a nyelvoktatásban a fordítás mellett és ellen szóló érvek. Többek szerint a túl gyakori anyanyelv használat akadályozza az idegen nyelvi produktív készségeket és gátolja a beszédet. A fordítás túl sok időt vesz igénybe, sőt a tanárra is túl nagy feladatot ró, ha nincs ilyen jellegű képesítése. Ezekkel szemben a fordítást szorgalmazó elvek azt emelik ki, hogy általa bepillantásra van lehetőség az anyanyelv és az idegen nyelv struktúrájába, így könnyebben kiküszöbölhető a negatív transzfer. A szemantizálás egyik nélkülözhetetlen eszköze, elősegíti a szövegértést. Segítségével lehetővé válik a szövegértés ellenőrzése. Megkönnyíti a lexikai információk raktározását, pontos nyelvhasználatra készíti a nyelvtanulót, nem teszi lehetővé az igénytelen megfogalmazásokat, a leegyszerűsített mondat szerkezeteket és a csekély szókinccs alkalmazást. Hozzájárul a valós órai beszédhelyzetek kialakításához és segít az egy- és kétnyelvű szótárak megfelelő használatának elsajátításában is.

Az anyanyelvvel való kapcsolattartást pszicholingvisztikai okok is indokolják. Az új információkat ugyanis nem izoláltan és koordinátatlanul tároljuk a nyelvtanulás során, hanem arra törekszünk, hogy azokat a már meglévő információkhoz kapcsoljuk. Idegen nyelv tanulása során az első idegen nyelv esetén így ezek az anyanyelven megszerzett információk, a második, harmadik idegen nyelv esetén a korábban tanult idegen nyelvek is besegíthetnek.

A folyóirat további cikkei koherens módon egészítik ki ezt a témát. A lengyel *Elzbieta Nowak* a fordítás *szemantizációs lehetőségeit* emeli ki. Írása arra a kérdésre keresi a választ, mikor és milyen mértékben használhatók az egyes fordítástechnikák. Tapasztalata szerint a nyelvtani-fordítói módszer során alkalmazott kétnyelvű jelentésfeltárás dominanciája után a direkt módszer egynyelvűsége sem nyert. Csak az egyik vagy csak a másik módszer alkalmazása nem vált be. Úgy látja, a kommunikatív nyelvoktatás során a lexikai egységektől függő és a tanulói csoportokhoz alkalmazkodó szemantizálási technikát jó alkalmazni. Úgy véli, a nyelven kívüli (tárgyi) és az egynyelvű szemantizáció csak bizonyos feltételek mellett alkalmazható sikeresen. Az idegen nyelvi kompetenciát legjobban a szinonimákat, antonimákat alkalmazó magyarázatok szolgálják, de azok csak megfelelő szókinccsel rendelkező tanulók részére bizonyulhatnak segítségnek.

Szerinte a fordítás mellett az szól, hogy kevésbé komplikált, időtakarékos és minden helyzetben jól használható, különösen a gyengébb tanulók tanítása esetén. Az anyanyelv nem lehet zavaró tényező, az elvont fogalmaknál és a közmondásoknál is nagy szükség van rá. A lengyel kollegái között végzett közvélemény-kutatás eredménye is (45 főből 38) elengedhetetlen segédeszköznek tartja a fordítást, főleg kezdők körében.

Dietmar Rösler tanítási példa segítségével mutatja be a fordítástanítást, aminek a lényege a más-más feladatokat teljesítő, eltérő segédeszközökkel és időtartamban végzett csoportmunka. Tanórán is jól hasz-

nálható *fordítási játékok* tanít, ami a tanulás mellett mulatságos lehet diáknak, tanárnak egyaránt. Érdekes a *háromszinű javítási* ajánlata (pirosat javasol a nyelvtani hibákra, zöldet a nem igazán németes fordulatok jelölésére és feketét ott, ahol stílushiba van), mely segítségével a diák nem retten el a sok pirostól, hanem rendszerezve látja tévesztéseit. Rösler fontosnak tartja a fordításkor jelentkező *kulturális különbségek kifejezését* is.

Cassio Rodrigues praktikus tanácsokat mutat be a braziliai német nyelvtanításból. Röslerhez hasonlóan ő is a *csoportos munkára* teszi a hangsúlyt. Sok – Königs által bevezetett – gyakorlatot alkalmaz, illetve fejleszt tovább (Königs vendégtanár volt Brazíliában). A feladatok érdekesek, mi is megkínálhatnánk velük tanítványainkat.

Claus Gnutzmann is ötödik készségiértékeli a fordítást, szerinte az interkulturális kapcsolatok megnövekedésével magyarázható a fordítási igény megnövekedése, miután nem mindenki rendelkezik megfelelő nyelvi ismeretekkel. Tanácsosnak vélné a mindenkori információs igények kielégítése miatt a tartalmi ekvivalenciára törekvést az elsőbbséget élvező nyelvi korrektség helyett. Bepillantást enged, hogyan bánjunk *többnyelvű szövegekkel*. A nyelvek keveredésének időszakában búcsút inthetünk a nyelvi „tisztasági törvénynek”.

Módszertani segítséget nyújt ahhoz, hogyan kezeljük idegennyelv-tanítás során egyes nyelvi szövegeket. Gondot fordít a „hamis barátok” problematikájára, az angolul tanuló németek típushibáira, stílusbeli különbségekre világít rá. Tudatosan mutat be példákat kulturális különbségekre és azonosságokra.

Helmut Brammerts és *Karin Kleppin* javaslatokat tesz arra, hogyan lehet *többnyelvű munkacsoportokban fordítani és tolmácsolni*. Az interneten kommunikálók jó tippet, segítő ötleteket kaphatnak arra, hogyan állíthatják a legkorszerűbb technikai eszközöket is a nyelvtanulás szolgálatába. Erdemes lenne néhányat kipróbálni közülük.

A spanyol *Teresa Sánchez-Nieto* az „Állás-hirdetés” műfajban kínál gyakorlati haszonnal is kecsegtető fordítási gyakorlatokat. Az EU országokban könnyebben körül lehet nézni már az országhatárokon túl is, ha valaki munkát szeretne találni. A munkába álló fiatalok részére az álláshirdetések nagy szerepet játszanak. A kereséshez nem árt jól szerkesztett hirdetést készíteni és a kínálatot is tökéletesen megérteni. Ez a munka különösen haladóknak tanulságos olvasmány lehet.

Magyarországon többféle módon gondolkodunk minderről, és mintha a nemzetközi tapasztalatok ellenére mi más úton járnánk. Meggyőződésem, hogy ez a különszám nem csak a nyelvet tanítóknak lehet hasznos olvasmány, hanem még az oktatási tárca nyelvtanításért felelős vezetése is megismerkedhetne a benne közölt tapasztalatokkal és a nemzetközi kitekin-téssel.

Jelentkezés a 2004/2005-ös tanévre

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM, BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KAR FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONT

Társadalomtudományi és gazdasági szakfordító
és tolmács szakirányú továbbképzés
AB nyelvi kombinációban

Európai uniós konferenciatolmács szakirányú továbbképzés
ABC és AB nyelvi kombinációban

Európai uniós szakfordítói szakirányú továbbképzés
ABC és AB nyelvi kombinációban

Információ:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Eiler Miklósné, irodavezető
Budapest, 1088 Múzeum krt 4 "F" épület 1. emelet 9.
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
e-mail: aeiler@ludens.elte.hu
Honlap: www.ftk.hu (jelentkezési lapok letölthetők)

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY első öt évfolyamában megjelent recenziók mutatója

- Albert Sándor (2003) *Fordítás és filozófia* (5/2) Horváth Brigitta
- Ammann, Margaret (1995) *Kommunikation und Kultur: Dolmetschen und Übersetzen heute* (2/2) Szóka Bernadette
- Austermühl, Frank (2001) *Electronic Tools for Translators* (5/1) Kálmánné Horváth Bea
- Bart István (1998) *Angol-magyar kulturális szótár* (2/2) Mikó Pálné
- Bell, Roger T. (1991) *Translation and Translating* (1/2) Kiszely Zoltán
- Campbell, Stuart (1998) *Translation into the Second Language* (4/1) Cseresznyés Mária
- Connor, Ulla (1996) *Contrastive Rhetoric. Cross-Cultural Aspects of Second-Language Writing* (5/1) Márta Anette
- Coulthard, Malcolm (1992) *An Introduction to Discourse Analysis* (2/1) Dróth Júlia
- Current Issues in Language and Society* (1997) 4. évfolyam, 1.szám (1/2) Dróth Júlia
- Delabastita, Dirk (1996): *Wordplay and Translation* (4/2) Lendvai Endre
- Edwards, Alicia Betsy (1995) *The Practice of Court Interpreting* (5/1) Zank Ildikó
- Esselink, Bert (2000) *A Practical Guide to Localization* (4/1) Kis Balázs
- Flotow, Luise (1997) *Translation and Gender* (2/2) Kovács Judit
- G. Láng Zsuzsa (2002) *Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről* (4/2) Szabó Csilla
- Gambier, Yves, Gottlieb, Henrik (eds.) (2001) *(Multi)media Translation. Concepts, Practices and Research* (4/2) Veresné Valentinyi Klára
- Gerzymisch-Arbogast, Heidrun, Mundersbach, Klaus (1998) *Methoden des wissenschaftliches Übersetzens* (3/1) Kegyesné Szekeres Erika
- Gile, Daniel (1995) *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training* (2/2) Horváth Ildikó
- Hatim, Basil, Mason, Ian (1992) *Discourse and the Translator* (3/1) Zank Ildikó

- Hatim, Basil, Mason, Ian (1997) *The Translator as Communicator* (1/1) Márta Anette
- Helin, Irmeli (2002) *Essays in Translation, Pragmatics and Semiotics* (5/2) Török Rózsa Mária
- Hermēneus* (1999) 1. évfolyam, 1. szám (3/2) Géro Györgyi
- Jones, Roderick (1997) *Conference Interpreting Explained* (2/1) Szabó Csilla
- Kapp, Volker (1991) *Übersetzer und Dolmetscher* (1/1) Salánki Ágnes
- Katan, David (1999) *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators* (3/2) Horváth Ildikó
- Kautz, Ulrich (2000) *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens* (3/1) Dékány Edit
- Kiraly, Donald, C. (1995) *Pathways to Translation* (1/2) Varga Anikó
- Larson Mildred (1984) *Meaning-based Translation: A Guide to Cross-language Equivalence* (3/1) Stanitz Károly
- Lugris, Alberto Álvarez, Ocampo, Anxo Fernández (eds.) (1999) *Anovar/Anosar: Estudios de traducción e interpretación* (3/1) Geró Györgyi
- Maillot, Jean (1981) *La traduction scientifique et technique* (2/2) Kiss Mónika
- META* (1998) 43. évfolyam, 2.szám. The Corpus-Based Approach (2/2) Balaskó Mária
- Munday, Jeremy (2001) *Introducing Translation Studies - Theories and Applications* (4/2) Simigné Fenyő Sarolta
- Newmark, Peter (1998) *A Textbook of Translation* (2/2) Papp Vanda
- Nord, Christiane (1999) *Fertigkeit Übersetzen* (4/1) Dékány Edit
- Nord, Christiane (1991) *Textanalyse und Übersetzen* (1/1) Hoppálné Erdő Judit
- Nord, Christiane (1997) *Translating as a Purposeful Activity* (2/1) Dróth Júlia
- Osimo, Bruno (2000) *Corso di traduzione. Prima parte - Elementi fondamentali* (3/2) Pollmann Teréz
- Øverås, Linn (1996) *In Search of the Third Code* (3/1) Lehmann Magdolna
- Pym, Anthony (1993) *Epistemological Problems in Translation and its Teaching* (5/1) Tóth Ágnes
- Rjabceva, Nagyezsa (1986) *Információs folyamatok és gépi fordítás* (2/1) Hollósi Katalin
- Robinson, Douglas (1997) *Becoming a Translator* (5/2) Komlósi Edit
- Robinson, Douglas (1997) *Translation and Empire* (1/1) Kóbor Márta
- Shuttleworth, Mark, Cowie, Moira (1997) *Dictionary of Translation Studies* (2/2) Wallendums Tünde
- Snell-Hornby, Mary, Kadric, Mira (Hg.) (1995) *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft* (3/2) Vincze Katalin

- Stolze, Radegundis (1997) *Übersetzungstheorien: Eine Einführung* (2/2) Manzné Jäger Mónika
- Szabari Krisztina (1994) *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába* (4/1) Szabó M. Helga
- Szabó Csilla (szerk.) (2003) *From Preparation to Performance. Recipes for Practitioners and Teachers* (5/2) Pókay Marietta
- The Translator* (1998) 4. évfolyam, 1 szám (1/2) Márta Anette
- Ulrych, Margherita (1992) *Translating Texts: from Theory to Practice* (3/1) Demeter Éva
- Venuti, Lawrence (1995) *The Translator's Invisibility: A History of Translation* (3/2) Lehmann Magdolna
- Wadensjö, Cecilia (1992) *Interpreting as Interaction* (3/1) Kovács Judit
- Wilss, Wolfram (1996) *Übersetzungsunterricht. Eine Einführung* (3/1) Wallendums Tünde

G. LÁNG ZSUZSA

TOLMÁCSOLÁS FELSŐFOKON

A hivatásos tolmácsok képzéséről

Budapest: Scholastica, 2002. 210 pp.

ISBN 963 86141 2 9

1. A tolmácsképzés kezdetei
2. Tolmácsolási modellek és alkalmazhatóságuk
3. A tolmácsképző programok megtervezése
4. A képezhetőség előfeltételei: kiből lehet tolmács?
5. A tolmácsképzés főbb módszertani irányelvei
6. Felkészülés a tolmácsolásra
7. Memória és jegyzetelés
8. A konsekutív tolmácsolás
9. A szinkrontolmácsolás

Megvásárolható vagy megrendelhető:

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088. Múzeum krt 4 "F" épület

Telefon: 2 669833/5894 Fax: 4 855217

e-mail: aeiler@ludens.elte.hu

Corvina Könyvklub

Budapest, 1088 Rákóczi út 27/b 3382739

A szerkesztőségbe beérkezett könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenziós példányokat a F/T kutatás területén megjelent legújabb könyvekből és várja a jelentkezőket az alábbi könyvek ismertetésére

2004

Anna Mauranen and Pekka Kujamaki: *Translation Universals. Do they Exist?* Benjamins Translation Library 48. Amsterdam: Benjamins. 2004. 224 pp.
ISBN 90272 1654

2003

Louise Brunette, Georges Bastin, Isabelle Hemlin and Heather Clark: *The Critical Link 3. Interpreters in the Community. Selected Papers from the Third International Conference on Interpreting in Legal, Health and Social Service Settings.* Montreal: Quebec Canada 22-26 May 2001. Benjamins Translation Library, 46. Amsterdam: Benjamins. 2003. 359 pp.

Kinga Klaudy: *Languages in Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation.* With illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 2003. 473 pp.
ISBN 963 206 839 4

2002

Andrew Chesterman, Emma Wagner: *Can Theory Help Translators?* Manchester: St Jerome Publishing. 2002. 152 pp.
ISBN 1-900650-49-5

Maria Tymoczko, Gentzler Edwin (eds.) *Translation and Power.* Amherst and Boston: University of Massachusetts Press. 2002. 244 pp.
ISBN 1-55849-359-X

Krisztina Károly: *Lexical Repetition in Text. A Study of the Text-Organizing Function of Lexical Repetition in Foreign Language Argumentative Discourse.* Frankfurt/M: Peter Lang. 2002. 154 pp.
US-ISBN 0-8204-5486-9

Emma Wagner, Svend Bech and Jesús M. Martínez: *Translating for the European Union Institutions.* Manchester: St. Jerome. 2002. 150 pp.
ISBN 1-900650-48-7

Jenny Williams, Andrew Chesterman: *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. St Jerome Publishing. 2002. 140 pp.
ISBN 1-900650-54-1

2000–2001

Brian Mossop: *Revising and Editing for Translators*. Manchester: St Jerome Publishing. 2001. 178 pp.

ISBN 1-900650-45-2

Edwin Gentzler: *Contemporary Translation Theories* (Revised 2nd Edition) Clevedon: Multilingual Matters. 2001. 232 pp.

ISBN 1-85359-513-6

Maeve Olohan: *Intercultural Faultlines. Research Models in Translation Studies I. Textual and Cognitive Approaches*. Manchester: St Jerome Publishing. 2000, 279 pp. ISBN 1-900650-44-4

Anthony Pym: *Negotiating the Frontier. Translators and Intercultures in Hispanic History*. Manchester: St Jerome Publishing. 2000. 265 pp.

ISBN 1-900650-25-8

Katharina Reiß: *Translation Criticism – The Potentials & Limitations. (Categories and Criteria for Translation Quality Assessment)*. Translated from German by Errol F. Rhodes. Manchester: St Jerome Publishing. 2000. xii + 127pp.

ISBN 1-900650-26-2, and New York: American Bible Society.

ISBN 1-58516-124-1

Sue Wright: *Community and Communication. The Role of Language in Nation State Building and European Integration*. Clevedon: Multilingual Matters. 2000. 280 pp.

ISBN 1-85359-484-9

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: +36 1 4116500/5894, Fax: +36 1 4855217 E-mail:

kklaudy@ludens.elte.hu

RÖVIDÍTETT SZERKESZTÉSI ÚTMUTATÓ
A FORDÍTÁSTUDOMÁNY MUNKATÁRSAI SZÁMÁRA

1. Formai követelmények:

- Betűtípus és nagyság: Times New Roman CE 12
- Sortávolság: 1,5
- Főcím középre zárva: félkövér (bold), kisbetű Times New Roman CE 16-os
- Szerző neve középre zárva: kurzív (italic) kisbetű Times New Roman CE 14-es
- Első (1.) címfokozat: félkövér (bold),
- Második (1.2.) címfokozat: félkövér (bold)
- Harmadik (1.2.1.) címfokozat: kurzív (italic)
- Értelmi kiemelések: félkövér (bold)
- Nyelvi példák szövegen belül: kurzív (italic)
- Kiemelés nyelvi példákon belül: kurzív és félkövér (italic,bold)
- Könyvcím vagy folyóiratcím szövegen belül: kurzív (italic), nem kell lefordítani!
- Szakszövegből vett idézetek maradhatnak eredeti nyelven, de ha lefordítjuk őket, fel kell tüntetni a fordító nevét, ha a szerző maga a fordító, ezt lábjegyzetben közölje.
- Szépirodalmi idézetek esetében meg kell keresni a megjelent fordítást, és a szerző neve, a fordítás kiadásának éve és az oldalszám után fel kell tüntetni a fordító nevét (pl.: Rilke 1983: 69. Rónay György fordítása).

2. Hivatkozás a folyamatos szövegen belül:

- ha általában idézünk: szerző és évszám (Nida 1964)
- ha szó szerint idézünk – akár szakirodalmi akár szépirodalmi műből: a szerző neve után következzen az évszám, majd az oldalszám (Nida 1964: 411).

3. Idézés:

- ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítsük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyjunk ki, és balról indentáljuk.

4. Hivatkozás feloldása az irodalomjegyzékben:

- a hivatkozások a szerzők vezetékneve szerint betűrendben kövessék egymást (nem kell számozni);
- az irodalomjegyzék (**Irodalom, References**) csak azokat a szerzőket tartalmazza, akikre a szövegben utalás történt;
- a nyelvi adatok forrását külön irodalomjegyzékben kell közölni (**Források, Sources**)

5. Ha könyvre hivatkozunk:

- a szerző vezetékneve, majd a keresztnév kezdőbetűi: Nida, E.A.
- ezután jön az évszám, utána pont: Nida, E.A. 1964.

- ha a szerzőnek abban az évben több műve volt: Nida, E.A. 1964a.,
Nida, E.A. 1964b.
- ha két szerző van: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969.
- ha három vagy több szerző van, lehet rövidíteni: Nida, E.A. et al. (et alias
– és mások)
- az évszám után jön a cím, ha önálló mű címe, akkor kurziválva: Nida,
E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
- a könyv címe után jöjjön a megjelenés helye, és utána kettősponttal a ki-
adó: Nida, E.A., Taber, Ch.R. 1969. *The Theory and Practice of Translation*.
Leiden: Brill.

6. Ha folyóiratcikkre hivatkozunk:

- ha folyóiratban jelent meg a tanulmány, akkor nem a tanulmány címét
kell kurziválni, hanem a folyóirat címét: Klaudy K. 1988. A frazeologiz-
musok szó szerinti fordításáról. *Magyar Nyelvőr*.
- folyóiratcikknél továbbá fontos megjelölni az évfolyamot, a számot és a
pontos oldalszámot: Klaudy K. 1988. A frazeologizmusok szó szerinti for-
dításáról. *Magyar Nyelvőr*. 112. évf. 3. 305–314.

7. Ha tanulmánygyűjteményre hivatkozunk:

- ha tanulmánygyűjteményben jelent meg a cikk, fontos megjelölni a tanul-
mánykötet címét (előtte In:), és a szerkesztőt vagy a szerkesztőket utána
zárójelben (ed.), (eds.), (hrsg.), (szerk.): Baker, M. 1993. *Corpus Linguis-
tics and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M.,
Francis, G. and Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of
John Sinclair*. Amsterdam: Benjamins.
- tanulmánygyűjtemény esetén fontos megjelölni a tanulmány oldalszámát
a kötetben belül: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation
Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M., Francis, G., and
Tognini-Bonelli, E. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*.
Amsterdam: Benjamins. 233–250.
- több szerkesztő esetén is megtehetjük azt, hogy csak az elsőt írjuk ki és
utána írjuk, hogy et al. (és mások): Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics
and Translation Studies. Implications and Applications*. In: Baker, M. et
al. (eds.) *Text and Technology: In honour of John Sinclair*. Amsterdam:
Benjamins. 233–250.
- ha ugyanabból a tanulmánygyűjteményből több tanulmányra is hivatko-
zunk, nem kell minden alkalommal a teljes bibliográfiát megadni, csak
rövidítve: Baker, M. 1993. *Corpus Linguistics and Translation Studies*.
Implications and Applications. In: Baker, M. et al. (eds.) 233–250. Ilyen-
kor a tanulmánygyűjtemény pontos adatait csak egyszer kell megadni, az
első szerkesztő vezetékneve szerinti betűrendben: Baker, M. et al. (eds.)
Text and Technology: In honour of John Sinclair. Amsterdam: Benjamins.

8. Ha megjelent konferenciakötetre hivatkozunk:

- járjunk el ugyanúgy, mint a tanulmánykötet esetén. Ne a konferencia helyét, idejét és címét tüntessük fel, hanem a **megjelent kötet** címét, szerkesztőjét, a megjelenés helyét, a kiadót és az oldalszámot: Ujszászi Zs. 1991. Grammatikai transzformációk Károlyi Ami Emily Dickinson-fordításaiban In: Székely G. (szerk.) *Az Első Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai* II. kötet. Nyíregyháza: BGYTF. 760–763.

9. Ha elhangzott (írásban nem megjelent) konferencia-előadásra hivatkozunk:

- ebben az esetben a szerző neve, az évszám és az előadás címe után írjuk azt, hogy Elhangzott: ... és ezután következzenek a konferencia adatai a következő sorrendben: a konferencia címe, rendező intézménye, helye és ideje: Klaudy K. 1998. A magyar fordítástudományi terminológiáról. Elhangzott: *A nyelv mint szellemi és gazdasági tőke*. VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola. Szombathely. 1998 április 14–17.

10. Lábjegyzetek:

- általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet:
 - (1) ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. ha meg kell köszönni a kutatáshoz nyújtott támogatást vagy ha a tanulmány részlet egy készülő könyvből, vagy ha a tanulmány írott változata egy valahol elhangzott konferencia-előadásnak stb.
 - (2) ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet.

11. Szövegvégi jegyzetek:

- a tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek (Notes)** címszó alatt fejtsük ki megjegyzéseinket részletesen.

12. A nyelvi adatok forrásának megjelölése:

- az irodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt. A kézirattal együtt kívánatos leadni az idézett irodalmi részletek és fordításuk fénymásolatát is, hogy a korrektor ellenőrizni tudja a szokásostól eltérő helyesírást. (Vö. a kiadásonként eltérő tördelést a Shakespeare drámákból vett idézetknél.)

Levelezés

Tisztelt Klaudy tanárnő!

Örömmel értesítem, hogy szeptember elseji munkakezdéssel felvettek az Európai Parlamenthez tolmácsnak.

Március közepén többedmagammal együtt kaptam egy e-mailt az Európai Bizottság Tolmácsolási Főigazgatóságától (ami korábban a SCIC volt, az Európai Bizottság és a Parlament Konferencia- és Tolmácsszolgálat), amelyben egy- vagy kétéves munkalehetőséget ajánlottak az Európai Unió intézményeknél. Választani lehetett a Bizottság, a Parlament és a Bíróság között. Én a Bizottságot jelöltem meg, mivel amikor az előző tanévben az FTK EMCI képzésében résztvevő csoporttársaimmal együtt Brüsszelben jártunk tanulmányúton, nekem a Bizottság nyerte meg leginkább a tetszésemet. Még a csatlakozás előtt megkaptuk a választ, hogy néhányunkat felvettek az Európai Parlamenthez, többek között engem is.

A munkát szeptember 1-én kezdjük, de a részleteket még nem ismerem. Döntésemet nagyban megkönnyítette, hogy a terep nem teljesen ismeretlen számomra, hiszen a tavalyi brüsszeli tanulmányúton némiképp már tájékozódunk az ottani viszonyokról.

Már a Külkereskedelmi Főiskolán hallottam az ELTE tolmácsképzéséről, ugyanis spanyoltanáraim egyike dr. Faludy Kinga volt, aki már akkor is tanított az FTK-n. Az ő bátorítására jelentkeztem a tolmácsképzőre, és szerencsére elsőre felvettek. A miénk volt a tolmácsképző első spanyol csoportja, és azon vagyunk, hogy ne az utolsó legyen: mindenkinek nagyon szívesen ajánlom a képzést, hiszen az FTK mind tanárok, mind felszereltség tekintetében túlszárnyalja az egyéb magyarországi tolmácsképző intézeteket. Az első – kombinált fordító- és tolmácsképző – tanév után a konferencia-tolmácsolásra szakosodott másodévet is elvégeztem, és – bár időnként nagyon nehéz volt – egy pillanatig sem bántam meg. Ennek a képzésnek köszönhetően jutottunk el Brüsszelbe, az Európai Unió intézményekhez, ahol megismerkedtünk az ottani tolmácsok munkájával. Később, szintén az FTK szervezésében, a londoni Westminster Egyetem tolmácsképzésébe is belekóstolhattunk. Miután a konferenciatolmácsolásra szakosodott másodévet is elvégeztem, sikeres vizsgát tettem, és ELTE- illetve EMCI (European Masters in Conference Interpreting) diplomát szereztem. A diploma megszerzése után, 2003. szeptemberében pedig részt vettem a SCIC által szervezett tolmácsvizsgán, melyen – több évfolyamtársammal együtt – jó eredményt értem el, így már az Európai Unió intézményekben is tolmácsolhatunk.

Idén márciusban az Unió intézményeinek képviselője már azokat a tolmácsokat kereste meg, akik sikeresen letették ezt a vizsgát. (Tehát nem pályázott állásokról van szó!) Számos volt évfolyamtársammal együtt válaszoltunk a megkeresésre, és többünknek szerződést is ajánlottak. Azoknak sincs azonban okuk a panaszra, akiket nem vettek fel, ugyanis szabadúszó tolmácsként többeknek ajánlottak időszakos megbízásokat (ketten már dolgoztak is Brüsszelben.)

Ezúton is szeretném megköszönni Önnek és minden FTK-s tanárunknak segítségüket, felkészültségüket és elhivatottságukat. Remélem, hogy ha jövőre újabb FTK-s hallgatói csoport érkezik Brüsszelbe, már magam is részt vehetek az eligazításukban.

*Üdvözlettel,
Buday Orsolya, tolmács-fordító*

AZ ELTE BTK FORDÍTÓ- ÉS TOLMÁCSKÉPZŐ KÖZPONTJÁNAK KIADVÁNYAI

Könyvek

Kinga Klaudy – José Lambert – Anikó Sohár (eds.) 1996. Translation Studies in Hungary. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85281 2 5

Kinga Klaudy – János Kohn (eds.) 1997. Transfere Necesse Est. Proceedings of the 2nd International Conference on Current Trends in Studies of Translation and Interpreting. Budapest: Scholastica. 570 pp. ISBN 963 85281 5

Szabari Krisztina 1999. Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába. Budapest: Scholastica. 141 pp. ISBN 963 85912 8 5

Klaudy Kinga (szerk.) 1999. A magyarországi fordító- és tolmácsképzés 25 éve. Budapest: Scholastica. 125 pp. ISBN 963 85912 5 0

Klaudy Kinga 1999. Bevezetés a fordítás elméletébe. Budapest: Scholastica. 208 pp. ISBN 963 85912 69.

Klaudy Kinga 1999. Bevezetés a fordítás gyakorlatába. Angol, német, orosz fordítástechnikai példatárral. Budapest: Scholastica. 285 pp. ISBN 963 85912 7 7

Horváth Ildikó – Szabari Krisztina – Volford Katalin 2000. Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: FTK. 216 pp. ISBN 963 463 375 7

Láng Zsuzsa 2001. Tolmácsolás felsőfokon. A hivatásos tolmácsok képzéséről. Budapest: Scholastica. 2002. 212 pp. ISBN 963 86 86141 2 9

Klaudy Kinga (szerk.) 2003. Fordítás és tolmácsolás az ezredfordulón. 30 éves az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja. Tanulmányok, visszaemlékezések, tanárok és hallgatók névsora. Budapest: Scholastica. 187 pp. ISBN 963 8614137

Kinga Klaudy 2003. Languages In Translation. Lectures on the Theory, Teaching and Practice of Translation. With Illustrations in English, French, German, Russian and Hungarian. Budapest: Scholastica. 473 pp. ISBN 9632068394.

Folyóirat

FORDÍTÁSTUDOMÁNY Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből. Budapest: Scholastica. ISSN 1419 7480
eddig megjelent: 1999/1,2., 2000/1,2., 2001/1, 2., 2002/1,2., 2003/1,2

A fenti kiadványok megvásárolhatók:

Eiler Miklósné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ

Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. F épület.

Telefon: 4116500 /5894 – Fax: 4 855 217

E-mail: aeiler@ludens.elte.hu Megrendelőlapok letölthetők: www.ftk.hu

FORDÍTÁS TUDOMÁNY

2004. VI. évfolyam, 1. szám

E számunk munkatársai:

Cs. Jónás Erzsébet	Nyíregyházi Főiskola, Orosz Tanszék
Cserhátiné Ács Adrienne	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Fóris Ágota	Pécsi Tudományegyetem
Hrubí Ágnes	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Kálmánné Horváth Bea	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Klaudy Kinga	ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ
Lanstyák István	Comenius Egyetem, Pozsony
N.Tóth Zsuzsa	ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet
Pollmann Teréz	ELTE BTK Olasz Tanszék
Pollner Péterné	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Sebestyén Istvánné	PTE Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
Veresné Valentinyi Klára	Szent István Egyetem, Gödöllő
Vincze Katalin	Nyíregyházi Főiskola, Német Tanszék

ISSN 1419 7480

FORRÓTRÁSTUDÓMÁNY 2004. VI. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM